Strah od smrti : istraživanje i razvoj artefakta

Perasović, Mateo

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2017**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:175:218724

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

Repository of Arts Academy

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

MATEO PERASOVIĆ

STRAH OD SMRTI

ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ ARTEFAKTA

MATEO PERASOVIĆ

STRAH OD SMRTI

ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ ARTEFAKTA

Manualia universitatis studiorum Spalatensis
(Udžbenik Sveučilišta u Splitu)

MATEO PERASOVIĆ

STRAH OD SMRTI

ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ ARTEFAKTA

Umjetnička akademija / Sveučilište u Splitu
SPLIT, 2017.

SADRŽAJ

	Prolog	7
12.	Pamtim sve, 2011.	11
11.	Romeo i Julija, 2009.	25
10.	Paklena zvona / Hells Bells, 2008./1981.	35
09.	Tko dolazi prvi?, 2004.	45
08.	Lovrinac, 2010./2004./2000.	55
07.	Porta Ferrea / Zapadna vrata, 2000.	65
06.	Papinsko, 2000.	75
05.	Libido, 1999.	85
04.	Ravnoteža buke, 1991.	95
03.	Svjetlost je narav Božja, 1990.	105
02.	Across the Borderline, 1988.	115
01.	Stone Dream, 1988.	125
	Epilog	129

Prolog

Moj se život primiče noći. Između jednog i drugog lijeganja ne događa se ništa posebno, po inerciji se taloži iskustvo dana, rutinske radnje se opetuju do svoje isprazne učinkovitosti. Nasuprot danu, noć, lucidni snovi i maštanje postaju područje zbivanja.

Moji se snovi ponavljaju, s vremena na vrijeme ih se prisjećam i pohranjujem u sigurniju memoriju. Pamtim one koji me vezuju za djetinjstvo, za mitsko ribarsko naselje na udaru bure, svijeno oko zavjetne crkvice sv. Marka, desetak metara od rodnog praga moje majke. Sjećam se starijih mještana u sjeni *kampanela* u danima užeglog ljeta. Gledam ih kako promatraju. Sjećam se potezanja plivarice i pokolja tuna, krvave plaže, brodskog konopa isklizlog iz dječje ruke i prvog pada u duboko more. Naravno, u toj dobi je svaki otac junak, pa je moj, netom s operacije slijepog crijeva, skočio za mnom u modro more. Ponosno sam obznanio selu kako je "Velika sipa ulovila malu sipu". Danas sanjam to mjesto fatalnog zarona, dugački mul i njegov nedohvatljivo visoki rub. S juga, nošeni vjetrom, otkidaju se pjenasti valovi i lebde nad površinom mora. U pozadini se moćno Biokovo strmoglavljuje u mrzlo grotlo Vruje i zapire o krajnju točku mog djetinjstva, oštru hrid Čerovicu, morski kamen međaš koji odvaja sigurni *domicil* od nepoznatog svijeta, vreli rahli kamen u nepomičnom akvatoriju. Sanjam glatko, plitko more, sipljivu zemlju i oštre hridi, pećine i ribu na dohvatu ruke, pa onda sanjam viške sike i vale, podmorje transponirano u piščansku Pospilu i Golubinku. Sanjam lastovsko Zabarje na mjestu viške Zuberke. Znam da su različita mjesta razdvojena godinama života i satima plovidbe dijelovi istog sna, sna o sebi i njima. Lica djetinjstva postaju lica mladosti, meni bliski iz prošlosti postaju ljudi sadašnjosti, genetsku prepoznatljivost pokazuju s leđa u pokretu, dodiru i namjeri, ljubavnice postaju sestre nekih dalekih rođaka, a žene se premeću jedna u drugu. Brižnim rukama pokrivaju moja gola stopala koja počivaju na nečijim nogama.

U snu se vrijeme ne proteže ujednačenom brzinom niti kronološkim redom, ponekad stoji kao smrznuta noga ukočena misterioznom silom, a ponegdje se gipko provlači kroz doživljaje vješto zaobilazeći duge intervale na volju kratkih detalja. Ne mogu do kraja znati vrijeme, bune me snovi, prostorne inverzije i nedostatne informacije, jer sam i sa ukupnim znanjem u dvojbi. Je li znati nešto ponajprije pitanje oholosti, a tek potom sklonosti, izbora, upornosti, okruženja, nasljeđa, stečenih osobina, navika, intuicije, mentalnih sposobnosti, intelektualnog dosega, moći govora, rječnika i diskursa, oslobođene mašte, vidnih i slušnih anomalija, opipa i tjelesne boli, mjesta i datuma rođenja, sunca i mjeseca, konstelacije planeta, moćne gravitacije i kvantne neodređenosti i beskonačnog broja nepoznatih relacija između svih i svega? Sve je tako komplicirano, sve balansira na staklenim nogama, sve je puno privremenih i neodrživih spoznaja. Sadašnji je trenutak odrezan kao žiletom iz bespočetne i beskrajne kozmičke protežnosti i sabijen u materijalni dio svijeta. Praznina u dnu tog svijeta je slika praznine nad njim. Svaki i najkraći pogled mijenja ga iz korijena, svaki treptaj oka stvara neke nove slike, ne razumijem im raspored.

Sanjao sam ili se sjećam, rana je ljetna zora tik do sunca na vrhu Cunkovice s pogledom na Zlo polje, vinograde i vinogradske puževe. S jedne strane usnula milja viške vale, s druge duboko polje. Jedan nas težak prati kako krivudamo strminom, bježeći pred oblakom crvene prašine. Kiša je i to ljeto pala tek u jesen. Godinama dolazi isti čovjek, sad su dva, pa se obraća obojici: *"Gledon jo, nike nove slike",* uzvišeno svjestan trenutka i vlastite spoznaje da svijet ne ostaje kakav je bio. Stare slike zauvijek odlaze. Njegove su mukom i motikom ukopane u pjeskovito tlo istočnih viških polja, a moje plutaju snovima, gluhe i nijeme. U mojim snovima je malo razgovora, a i kad ima riječi, njima se pjeva na drugim jezicima. Sanjao sam kako se riječi uzdižu sa stranica knjige i postaju tužni stihovi poznate pjesme koja mi steže srce do boli. Ljubav i tuga su satkane od istih znakova, od neizgovorenih riječi i sjećanja. Govore li u snu moje prevrtljive godine, istodobno žilave i poodmakle, da se sve sažima u točku u prošlosti iz koje prostor bubri sve do konačnih spoznaja, sve do samog trenutka smrti? Jesu li to moje godine zasićene iskustvom koje prede krhkim sponama najfinijih čestica prolaznog tijela i privremene svijesti? Jesam li ja vremešan u ovom očuvanom tijelu stariji od viškog težaka iz *poja*, sad kad sve iz tog srpanjskog jutra neke daleke 80-te pamtim memorijom onodobnog mladića? Puno je dragih ljudi otišlo u *valhallu* s manje od mojih 60, puno je hrabrih ljudi izgubilo bitku sa životom prerano. Pamtim ih kao drage, pametne i starije ljude.

Snovi su hibridna vizualizacija drugih mogućnosti iz prošlosti i nejasnih posljedica iz budućnosti. Snovi su kao i intuicija, ovise o ukupnom iskustvu i njegovim projekcijama. Oni nam govore o onome što je bilo i o kombinacijama koje su mogle biti, a nisu. Što je više proživljene budnosti duži su i fantastičniji snovi. Vidne, slušne, taktilne i mirisne informacije iz vanjskog svijeta procesuirane u mozgu u snu konfiguriraju slike slabe koherentnosti koje svjesno, budno stanje guraju u najdublje pukotine memorije. Često je lakše prizvati sjećanja iz dalekog djetinjstva, nego svježe jutarnje snove. Smeta nam sadašnji trenutak i buka jastva. Osjet budnosti zaklanja sliku sna. Teško se sjetiti jer budnim tijelom dominiraju mentalne slike i dodiri. U toj igri prisjećanja, osjećanja i predviđanja dominantna slika određuje "pravila igre". Ona je presudna u rekonstrukciji prošlosti i konstrukciji budućnosti. Snovi su tu kao "pokidane veze", nešto je moglo biti, a nije i nešto bi moglo biti, a neće.

Snovi samo posreduju u razumijevanju stvarnosti, iz njih se ne iščitavaju objektivni sudovi, nego se samo naslućuju neke druge mogućnosti na osnovu polaznih pozicija. Mozak se tijekom sna usklađuje, neki se preopterećeni dijelovi resetiraju kroz relaksirajuće projekcije, kroz zaboravljene snove, kroz slike "iz pričuve". Uvijek pamtimo snove koji nas bude, često one za koje i u snu znamo da su snovi. Budan čovjek traje od sna do sna. Evociranjem iz budnog stanja i analogijama potire magijsku snagu snova i svodi ih na puko sanjanje konstrukta zbilje.

Sanjao sam da snovima prodirem u snove. Sanjao sam grad i nabujalu rijeku, vodu koja nadire postupno i obilno od neodređene pličine do smrtne turbulencije, sabijenu u zidove obala, vodu kako se slijeva sa strmih padina u *fildžan*, mutnu, neprozirnu vodu koja teče, negdje. Negdje vozim, urednom cestom s juga na sjever, pa se nađem na ogranku bez asfalta s inercijom više prema dolje, bočno u ambis, a manje prema naprijed u rub, u provaliju. Koso, desno nad mnom u daljini, ali razvidno po obronku Vruje klizi cesta, poznata i nedohvatna, prema Pisku, prema Omišu, prema Splitu. Vozim desno, suhom padinom unatrag, bez mogućnosti povratka, bez osjećaja prisutnosti i bez budućnosti. Budućnosti nema, vrijeme je reverzibilno, vidim poznatu ženu, grabi čvrstim korakom, hvatam je krajičkom lijevog oka, silazi s platforme aviona (mlažnjak je to s dva crna pomoćna propelera kakvim se putuje na trpljivim udaljenostima) koji tek naknadno, jer je vrijeme inverzno, ulazi na vrata stare lučice u Spinutu, nekako nagnut, a uporan da prođe procjepom toliko malim da sam ga znao preroniti prije više od pola stoljeća, davno kad sam bio dijete. Žena je odavno prošla. Možda sam je večer pred san zamijetio kako sagnuta nad izbačenom desnom potkoljenicom podignute glave gleda u mom pravcu. Gledam je s terase restorana kako onako čvrsta zamiče iz vidokruga i postaje dvodimenzionalna slika neodređene zbilje. Vrijeme je varijabilna kategorija prostora. Prostor je u nekom hotelu, svi se skupljaju da bi negdje pošli i svi su nagrađeni, sva naša djeca broje *denose*, papirnate novčanice slične eurima. Teško je dohvatiti dublje sjećanje tog dana bez plana i treninga.

Sanjao sam po tko zna koji put još jedan "ponavljajući" san, drugi stoje u pričuvi. Čekam ih da me podsjete na daleke gradove i ozbiljnije godine. Ovaj me je transportirao u djetinjstvo pred pubertet, na sjeverni rub Skalica, rub grada u izgradnji pod Turskom kulom, brežuljkom zaraslim u borovinu i ljubavne parove s pogledom na Loru i Škver, oštre ratne brodove i brodograđevne pogone boje *ruzine* i crne brodske limove. U čoporu smo ophodili "plave" nebodere i čudili se šper liftovima. U popodnevnim satima smo krali "kabele za struju", palili plastičnu oblogu i bakar prodavali u "buka" za male pare. Danas organizirano kradu čelične šahte iz istog razloga i nisu djeca. Toliko o djetinjstvu. U snu sam neodređenih godina, putujem liftom neugodne širine vanjskim rubom nebodera, nesiguran u kat i nesiguran u lift. Na um mi pada slobodna levitacija i strah od gravitacije. Ne izlazim gdje treba, nogom guram dvokrilna vrata pred ulazom u razvedeni hodnik, osjećam ljude, djecu i majke, natpise na vratima, bolničku atmosferu (liječnici rotiraju na radnim mjestima k'o "škverski" radnici u azijskim brodogradilištima) i zagubljenost. Neki od njih mi "pipaju" posebno mjesto na desnoj strani vrata i spominju fekalni dodir(?). Osjećam da to nije moj kat, to nisu vrata iza kojih su moji, tu nema lifta kojim sam došao. Ponovo sam pred ulazom u neboder, jedna je mogućnost zapela kao kost u grlu, sve su ostale po inerciji lošije. Gubim se do ruba sna, više je liftova, više je katova i niti jedan natpis na vratima. Sjećam se da

je niže prema gradu "brzi" za Zagreb zgazio majku i kćer. Jedan je stradao tik uz neboder. Kažu da se bacio. "Pruga" je uvijek stvar predgrađa, prašnjave djece i mirisa kolektiva. Nas je "pruga" vodila u mrak tunela pod Brdima na putu u Solin i dalje, u Majdan, izvor rijeke Jadro i ljepljive vode Dalmacijacementa, rimski *akvadukt* i iskopanu zemlju. Moje je djetinjstvo satkano od hrabre djece, zaposlenih očeva i tuđih majki. Možda i oni sanjaju mene kao ja njih.

Što više pišem o njima, više se prisjećam snova. Sanjao sam noćas kako pažljivo gazim suhe nakupine bentoskih algi na morskim sikama; hridi su to što zubato strše iz nadute plime i tanke oseke. Na njima lupari dube svoja staništa. U snu nisam sam, prati me Cervantesov Don Quijote i njegov, meni nepoznati paž, inače moj bliski rođak zaogrnut koprenom zaborava. Kažu da je Alzheimer bolest na granici patologije, a demencija rezultat srljanja u prekomjernu starost. Izgleda da su bolest i starost igra gena koji šotobraco idu putem smrti, ne njihove, nego naše. Reproduktivni geni se provuku "kroz iglene uši" u vječnost, ostalih je učinkovitost kratkotrajne naravi, sve do smrti, vaše i naše. Utješno je vjerovati uvaženim znanstvenicima da će genetika riješiti problem nedohvatljive vječnosti ukletih bića zakačenih na kisik i fizičarima-ateistima da se Božja čestica rasula u vječnu entropiju direktno iz primordijalne inflacije prije otprilike 14 milijardi godina. Samo Hajduk živi vječno, rekla bi Torcida na rezultat 0:2 u gostima. Nada nikad ne umire, nadodali bi gubitnici. Kako bilo, što je više ljudi na Zemlji, vječnost nam je bliža. Jednom kad nas bude bezbroj raširit ćemo se beskonačno u beskraj. To je intuitivna misao, nije san. U snu hodaju troje rubnom crtom mora, fantazmagoričnim krajolikom urešenim antropomorfnim oblicima, okupani u suncu, među njima i ja, siguran k'o medvjed u ličkoj šumi, sve do trenutka kad se nađem u bezuspješnom pokušaju odgonetanja naslutljivih oblika u erozijom izjedenim vapnenačkim stijenama, izgubljen u magli prisjećanja i bezuspješnom dostizanju dvojice koji su već odmakli u povratku nazad. I u ovom snu ljudi nestaju u nedohvatljivom obzoru, ostaje samo nadolazeći mrak i iracionalni strah. Zovem, sad već svjestan da ležim ustrašen uz nju, a ona me ne čuje, gluha od sna, slijepa od mrtve noći. Snovi potvrđuju naša budna stanja, našu nedovoljno osviještenu zbilju. U njima "na preskok" tražimo astralne razine, nezasluženе odgovore za dnevne strahove i nedovršene poslove. Iz puke danje lijenosti uranjamo u noćnu radinost. Sad već budan u snu gledam mrak poznate sobe. Netko je prisutan, prikovan za krevet ne znam iz koje je od mojih prošlosti. Sobe su kao i žene, nisam siguran čija lica nose. Jesu li stare ili mlade, jesam li s nekom od njih u srodstvu ili površnom odnosu? Jesu li u pitanju bližnji ili me promatraju ozbiljnije aveti? Probuđen sam i zato me je strah.

12. Pamtim sve, 2011.

Svaki rad ima neku potku koja se kao vrijeme provlači kroz prostor. Od mene, sad i ovdje, tamo i sutra, nosi priču drugim ljudima. Nadam se. Priča rada koji sam nazvao "Pamtim sve" je priča o pamćenju i zaboravu. Mogu ustvrditi kako pamtim važne stvari, a nevažne zaboravljam ili pak da pamtim zaboravljajući. Kako bilo, pamtim ulice grada po izgledu i položaju, ali im zaboravljam nazive, pa se ovim radom podsjećam. To su ulice, palače i trgovi grada s kojima više i nemam naročito emocionalnu vezu. Davno je prošlo inicijacijsko doba otkrivanja grada. Stvarni život živim u urbanistički nedefiniranom okružju, na rubu grada gdje se nazivi još i nisu udomaćili, pa tim dijelom dominiraju slike. Međutim, svako okruženje se dovrši i potroši. Ostaju samo isprane slike. Nakon svega, ne znam što mi donosi više tuge. Pamćenje ili zaborav.

Izjava za 37. Splitski salon

Rad je izvorno postavljen kao *site specific* za potrebe 37. Splitskog salona *Izlàgati (se). Izlagáti* u podrumima Dioklecijanove palače 2011. koji su kurirali Dalibor Prančević i Barbara Vujanović s kustoskim iskustvom iz Muzeja Ivana Meštrovića. Tom sam prigodom u uvodniku kataloga napisao:

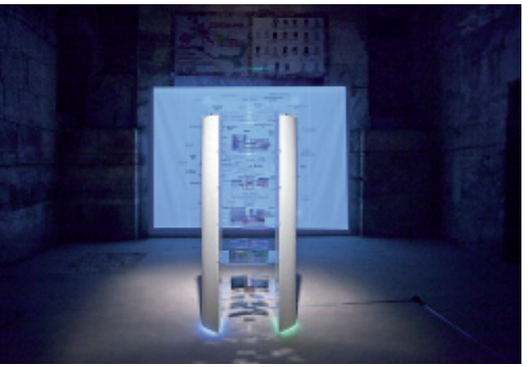
"Splitski salon je izložba suvremene umjetnosti koja se u neravnomjernom ritmu anualnih i bijenalnih događanja održava od godine 1969. Više od četiri desetljeća Salon okuplja potencijal likovne scene, ne samo regije nego i ukupnog prostora Republike Hrvatske i u isključivoj organizaciji Hrvatske udruge likovnih umjetnika - Split podastire javnosti dosege

12. Pamtim sve, 2011.

recentne produkcije u svim poznatim načinima likovnog izražavanja. Suvremeni Splitski salon, koji je bijenalan, tematski prati turbulentno stanje društvenih mijena. Stvaralačkim autorskim angažmanom i umjetničkom produkcijom Salon omogućuje likovnim umjetnicima referiranje na društvenu zbilju i tako biva mjestom promocije opće kulturne stvarnosti. Inzistiranjem na projektu Splitski salon Hrvatska udruga likovnih umjetnika - Split njeguje humanističke vrijednosti dostojne čovjeka, kritički se odnosi spram tržišnog neoliberalizma, postavlja pitanja o slobodarskoj opstojnosti i nudi odgovore putem nesputane slobode umjetničkog izražavanja posredovane konkretnim artefaktima visoke umjetničke vrijednosti. Osim izložbenog programa, kustoskog postava u galerijskim prostorima, Salon organizira i rasprave na određenu temu s poštivanjem različitih pogleda u javnom diskursu. Splitski salon redovito zadire i u tkivo grada performativnim djelovanjem jednog dijela aktera u projektu istražujući reakciju ne samo ciljane publike nego i ukupne javnosti. Na taj se način događa da slučajni prolaznici budu ne samo neutralni konzumenti umjetničke ponude nego i aktivni sudionici Salona."

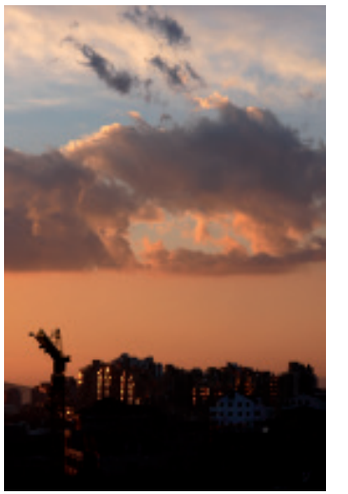
Pamtim sve je višeslojna multimedijalna ambijentalna instalacija. Njom se potvrđuje moja sklonost ka traženju sličnih (ako ne istih) trenutaka u različitim periodima hoda kroz povijest, a sukladne točke interesa su kraj antike od prije više od 1700 godina, kraj grada od nedavno i kraj života od uvijek. Kompjutorska animacija prikazuje tlocrt Dioklecijanove palače na kojemu se određenim ritmom pojavljuju i mijenjaju različiti povijesni nazivi ulica, trgova, sakralnih objekata i palača. U regalu koji dominira prostorom kao samostalni objekt u prednjem planu su na pet polica umetnute fotografije Lovrinca, Pazdigrada i Duilova (rubnih dijelova urbanog Splita) otisnute na *plexi* staklu u tehnici sito tiska u *atelieru* Edija Matulića. U izložbenoj postavci su korišteni i svjetlosni efekti. Rad je još jednom izložen u Galeriji sv. Krševana u Šibeniku 2013., računalna animacija nije bila projicirana u stražnji plan instalacije već se prikazivala u *video loopu* na monitoru kompjutora desno (lijevo) od regala. Ovu je promjenu zahtijevao postav izložbe prilagođen galerijskom prostoru. Na izložbama kakva je bila u sv. Krševanu radovi koji inače funkcioniraju samostalno iščitavaju se kao dio autorskog koncepta u okviru postava. Na 37. Splitskom salonu sam inzistirao na izdvojenom mjestu u zasebnoj prostoriji Dioklecijanovih podruma. U Šibeniku nisam. Svoju trajnu poziciju je regal, dio instalacije *Pamtim sve*, našao u dnevnom boravku obiteljskog stana. Mjesto mu je određeno estetikom interijera i funkcijom staklene galanterije. Fotografije snimane na Lovrincu, Pazdigradu i Duilovu, odložene u kartonskoj kutiji u *atelieru* na Pujankama, još jednom rubnom dijelu grada bez trgova i sadržaja koji ga izdižu iznad puke spavaonice, čekaju neke nove izložbe, ako ih bude. I ova je instalacija kao i drugi moji radovi trenutno lišena pokretljivosti, nije joj do putovanja i pošto-poto izlaganja svugdje i ponovo. U njoj je kodiran moj otpor prema promjeni mjesta boravka, inercija koja me drži za sigurno tu kao u pjesmi Vice Vukova *Tvoja zemlja*. Nerado mijenjam mjesto boravka i nerado putujem. Ljudi putuju s dobrim i lošim namjerama, putuju u susret drugim ljudima u njihov domicil otkrivajući nove sadržaje i nove spoznaje. Ljudi su u pokret. Kao što najmanje fizikalne čestice imaju *spin* tako velike nakupine molekula, stanica, krvi i mesa imaju pokret. Ljudi putuju odvažno i hrabro. Međutim, usput i srljaju, bezglavo jurišaju na tuđe prostore, premeću stvari, ruše postojeće artefakte, siluju žene, ubijaju djecu i muškarce, satiru "sve sveto" u prah i pepeo, ispiru do dna nataložene gene i memoriju. Valjda se nadaju da su upravo oni predodređeni za vječnost. To su oni koji idu otvorenom silom.

Dobronamjerni biraju druge puteve i sigurna mjesta, dijelove planeta koje su već pregazili njihovi sunarodnjaci i "ubili Boga" u lokalnom stanovništvu i starosjediocima. Zovu se turisti i pohode destinacije prije i poslije katastrofe i uglavnom lešinare nad kulturnom baštinom i autentičnim prostorom za novac. Rezultat te najezde je prenamjena prostora kroz trajnu devastaciju prirodnog okoliša. Paralelno s tim muvanjem ide prekapacitiranost sela i gradova uz istodobnu zapuštenost neatraktivnih lokacija. S vremenom i mijenama turističke ponude preimenuju se i turistički promidžbeni slogani, kao npr. *Hrvatska, raj na zemlji* u *Croatia, full of life*. Naravno, u pitanju su ortodoksne laži jer 1997., dvije godine nakon vojno redarstvene akcije *Oluja* kojom su hrvatski Srbi "humano" preseljeni u Republiku srpsku i Srbiju, nakon što su nasilno nekoliko godina uživali hrvatsko područje na granici s Bosnom i Hercegovinom iz kojega su protjerali hrvatski dio stanovništva, Hrvatska sigurno nije bila "raj na zemlji". Taj je dio Hrvatske više nalikovao slikama nizozemskog slikara Hieronymusa Boscha, izuzev uskog obalnog pojasa koji se dičio skoro prosto-proširenom rečenicom *Mediteran kakav je nekad bio*, naravno, ne-inventivnom parolom kojom smo šutke prihvatili apartmanizaciju (betonizaciju) idiličnih uvala, plaža, hridi i otoka. Isto tako, 2015. Hrvatska zasigurno nije *full of life,* prije će biti još jedan poligon globalističke liberalizacije, deregulacije, komodifikacije, fleksibilizacije, fiskalizacije i privatizacije, provjerenih političko-eko-

12. Pamtim sve, 2011.

nomskih *trapula* kojima se slobodni ljudi pretvaraju u roblje. Krv teče strmo niz balkanske gudure u prošlost sve do Helade, a misao o kulturološkoj pripadnosti hrli na Zapad. *The west is the best*, lucidno govori karizmatični Jim Morrison u pjesmi *The End* koju je Francis Ford Coppola 1979. "ne bez vraga" uvrstio u epsko djelo, filmsku ratnu dramu *Apocalypse Now* koja govori o mračnoj strani ljudske psihe i privremenim identitetima stvaranim u besmislu ratne zbilje.

U instalaciji *Pamtim sve* nema te filmske dramatike, paklenog mirisa napalma niti eksplicite prikazanog klanja. Rad je gotovo dosadno uravnotežen, regal je estetiziran do kraja, a projekcija u *loopu* nenametljivo podražava kulisu bezvremenog događaja. Tek minimalne promjene u nazivu trgova i ulica govore o višestoljetnoj mijeni grada, u stvari o sukcesivnoj pretvorbi definirane ideje o jednostavnoj palači u jezgru trajno ekspandirajućeg grada kroz govorni jezik. Različiti su snovi snivani u kamenim posteljama Dioklecijanove palače osigurane visokim zidovima i dvostrukim *portama*. Svakojake su misli opravdavale nagone i volju za životom. Kroz vrata grada su ulazili pohotni ljudi, a iznošena su mrtva trupla i šupljikave kosti. U početku rimski *kastrum* opkoljen padinama proljetne brnistre i ljetne drače prošarane žestokom raštikom i trsovima grčke loze s vremenom se prometnuo u medijevalni klaustrofobični gradić osuđen na dva bunara pitke vode i nesigurni pogled na plitko more i za njim dijaboličnu pučinu. Mijene su donijele i lazarete, svakojake boleštine i karantenu. Koliko se iskašljane krvi osušilo na kamenim ulicama grada? Možda su i žrtve paljenice gorjele do pepela. Povijest grada se piše neprestano, sabire u se alkemijskim postupkom poznata imena i nepoznate tvari. Grad miriše na razotkrivenu istinu i sumnjivu laž. Opjevan je slatkim riječima i laviranim crtežom. Međutim, latinština mu seže tek do mletačke fortifikacije, ni pedalj dalje, kao da je s druge strane zida *terra incognita,* prosti puk, mrska živalj i opasna raja. Rijetko dišem punim plućima pohodeći grad, srčem kisik "na slamčicu" i ne gledam ljude u oči. Možda je do mene, možda me je neprijateljstvo dalekih rođaka ostavilo zauvijek s vanjske strane zidina grada. Zato pamtim detalje, kaparu izraslu iz fuge u zidu, mračni *kantun* pod renesansnom kapelicom u protironu Peristila i drvenu rampu za Ivana Pavla II., trideset godina kasnije. Teško je prisjetiti se vesele zgode ili tužnog događaja, samo zaborav, kao da nikad ništa bilo nije. Prošle su godine "bezveze", moglo je biti i neko drugo mjesto, svejedno. Tko zna? Možda besmrtni grad, star i zaboravan, ne pamti mene.

Pomno složene po vertikali, fotografije na policama regala objektivom pokazuju predmet subjektivnog interesa: nešto neba, malo mora, kadrovi s Lovrinca, grad u daljini i pogled s prozora. Ništa spektakularno, ništa trajno, s prozora se to više i ne gleda, neke druge slike dominiraju prostorom. Svaka generacija nastaje iz ničega (nasuprot termodinamičkim zakonima i kemijskim formulama), glavinjavo raste o trošku priručne energije, buja i truli u besmislenom vrtlogu entropije. Za što? Nema *El Dorada,* ne postoji *Shangri-la,* nema ni pučinske sike s dva bora. I šumu su spalili do korijena, ništa na ovom svijetu ne opstaje za sigurno. Kad umire čovjek, umiru svi ljudi, odjednom i zauvijek, svemir se gasi do najmanje neopipljive strune, u mrkli mrak bez uporišta, nijemo, gluho i slijepo stanje bez ikakve svijesti. Jednom kad svijet utrne i obnevidi, kad životni ciklus posrče preostalo zrno stvaralačke energije, kad presuše izvori ugljičnog dioksida i vodika, kad se rastvore u *paramparčad* nužni katalizatori, hoće li biti svjedoka da potvrdi kako smo bili, nadali se i sanjali, kako smo domišljali svijet

kao sliku, kako smo osjećali dodir i Tantalove muke, hoće li se beskonačnim svemirom pronijeti vijest o konačnom Armagedonu ili će nas opći muk zakopati u vječni zaborav?

Police su od *plexi* stakla osjetljivog na prašinu i dodir, nosiva konstrukcija regala su dva stupa od masivnog drva premazana u tri sloja vodootpornim lazurnim premazom.

Pod njima dvije stope od debelog brodskog čelika obrubljene *led* trakama. Rad djeluje istovremeno elegantno i monumentalno, kombinacija je astrolaba i grobljanske plastike, bez suvišnih detalja i zamršene ornamentike. Osjećaj za formu mi je u krvi, sadržaj je skriven u slojevima jednostavne hermetike i kasnije hermeneutike. Artefakti nastaju tijekom radne terapije, skriveni nešto uzvišenijom namjerom od pukog dizajniranja funkcionalne rukotvorine. Pravo na umjetničko etiketiranje je naknadna interpretacija. Svega se tu može "nadrobiti" i svašta opravdati. Kreativno stvaralaštvo je tautološka podvala. Kao da postoji stvaralaštvo koje nije kreativno, kao da je stvaralaštvo nasumični gradbeni lanac bez namjere i povoda, bez unosa i rezultata, bez ushita i zadovoljstva. Stvaralaštvo naše djelo je Božje providnosti, opće i posebne. Znakovita je identična podjela teorije relativnosti Alberta Einsteina s područja fizike. Veliki je um domislio ono što već eonima upravlja podrijetlom, stanjem i zbivanjem u prostor-vremenu. Kad razotkrijemo prošlost 14 milijardi godina unatrag, kad radijskim i zrcalnim teleskopima, znanstvenim eksperimentima i matematičkom intuicijom uhvatimo prapočetni trenutak stvaranja, kad moćnim kolonoskopom, kroz rektum i debelo, dotaknemo tanko crijevo, hoćemo li biti manje bolesni, zlovoljni i bijesni, hoće li trajna empatija zamijeniti zavist i mržnju, hoće li svijest o znanju promijeniti sebični nagon života u sveopću radost? Što u stvari mijenja čovjeka na bolje i u relaciji na što? Što sam bez odnosa s drugima doli utvara bez značenja? Samoća je privremeno stanje između dva susreta, trpljiva i potrebita. Doživotna usamljenost je paradoks, o njoj ne možemo ništa znati, ništa slutiti i ništa pamtiti.

Druženje s ljudima, kopanje po stvarima i naganjanje zvjeradi, *košer* i *halal*, med i mlijeko, gutanje i govor, dodir ruke i plemenita namjera, može li to biti dovoljno za pravedni život? Život s vjerom u život. Preobrazba maloumnih troglodita u intelektualno osnažena bića je fenomen koji traje cijelu epohu. Ponegdje dugo i mukotrpno probijajući put kroz kulturološke zamke i genske mutacije, a ponekad naglo, neposredno u jednoj generaciji. Sve ovisi o okolnostima. Ne bih se kladio u specijaciju kao završenu stvar. Ne može se znati što još može biti. Zapravo, napredak čovjeka je dvojbene naravi. Sigurno je da je ljudski život duži, zbog holocena i znanosti (1:0), sigurno je da je čovjek umno sposobniji, zbog kognitivnih procesa i radoznalosti (2:0). Međutim, sigurno je i to da niti je emocionalno bogatiji (2:1) niti duhovno spremniji (2:2). *Cui bono?* Nesigurno balansiramo unutar desetak ° C i proričemo kraj vremena i propast svijeta onako iz dosade. Ako se dobro sjećam, engleski je psihoanalitičar Ronald David Laing u svom kapitalnom djelu *Podijeljeno Ja* ustvrdio kako je jedan zanemarivo mali broj ljudi shizofren, a svi ostali smo shizoidni. Ova opasna kvalifikacija ljudskog roda koja nas određuje kao pojedinačna bića nezainteresirana za čvršću interakciju je izrečena u kontekstu znanstvene grane kojoj pripada. Uvijek se čovjeka i međuljudske odnose može analizirati i s pozicije drugih polja i područja, ublažiti katastrofičnu tvrdnju koja odiše bezizlaznim pesimizmom, opasnim stanjem opće neaktivnosti uzrokovane zagubljenošću pojedinaca u vlastitom otuđenju.

Govori li *Pamtim sve* o pokušaju dobrovoljne izdvojenosti iz zajednice, spasu od svega pogubnog što donosi interakcija s drugim ljudima u urbanoj sredini, što je "opasan" zaključak ili je u pitanju obično zasićenje "stvarima" koje se ponavljaju i vode u apsolutnu dosadu, što je prihvatljivija misao. Naše nade u budućnost kao nekad pripadaju prošlosti. Ne može se u životu imati dva puta dvadeset ili trideset godina, dva puta proživjeti mladost. Svaki put kad se eros pojavi intenzitet mu je slabiji. Nemoguće je u starosti imati ushit mladosti. Zbog toga tražimo mir, prikriveno djelovanje, vrijeme za razmišljanje i odmjerene pomake u aktivnosti. Odgovaraju nam daleki horizonti, a ne vrhovi vertikala. U fuziji detalja oštra slika i nabrajanje su fenomen "iz blizine". Prostorne dimenzije oduvijek posreduju u percepciji svijeta. U pitanju je distanca, doslovno. U slikarstvu je rezultat te distance izražena faktura, drhtavi potez, pogled kroz stisnute oči, odmak od slike, svašta nešto što donose godine i nepreciznost. Nove tehnike potpomognute suvremenim tehnologijama, računalnim programima, printanjem i plotanjem donekle uspijevaju nadoknaditi vrijeme nesklono biološkim godinama, sve do trenutka mentalnog pada, *Alzheimera*, *Parkinsona* i drugih boleština stare dobi koje definitivno gase zainteresiranost za bilo što osim za osluškivanje pogubnih promjena u vlastitom tijelu. Rad na umjetničkom djelu prestaje biti preokupacija. Vanjski svijet napokon postaje okamina okrenuta put naše nutrine. Postajemo umirući artefakt prema vlastitoj zamisli, slika i prilika ranjivog i potrošnog Boga u sebi. Osjećaj sebstva koji smo fatalno iz lijenosti godinama zanemarivali dolazi na naplatu, kao Borgesov *Zahir*. Ništa se više ne zaboravlja, sve postaje memorija i kopanje po njoj. Ništa se više ne stvara, sve se već dogodilo i sad se u krpicama opetuje kroz prisjećanje. A u prisjećanju je, osim sjete, sve ostalo bol.

Instalacija *Pamtim sve* je kameleonska naprava. Nepokretna umotvorina otjelovljena u drvu i *plexi* staklu mijenja oblik i boju prema svjetlu. Prostoru se prilagođava dominacijom, preusmjeravanjem pažnje ga sažima do vlastitog ruba kao boca zapreminu. Fotografije zamišljene kao levitirajući sadržaj utrobe stamenog artefakta bude interes i traže bliži kontakt, vizualno i taktilno su slojevi istog fenomena, odgonetanja dodirom i pogledom. Prstima dodirujem pogled na Brač kao moj Bilko televizijsku sliku drugog psa. Slike neba otele su trenutak pravocrtnog vremena iz prošlosti u budućnost, neponovljiv trenutak u moru sveukupnog zbivanja. Na um mi padaju determinističke misli o nepromjenjivosti i datosti naspram hrpe lažnih mogućnosti. Sve je u konačnici jednako prapočetku. Samo se *ufamo* u različite modulacije iste slike kozmosa. Mi u njemu i s njim ne napredujemo, sve je slika jednog te istog stanja po kojemu putujemo mislima, kombiniramo različite sekvence života u *monster* patvorine, zazivamo pretke i kunemo se u djecu, glupi do zla boga.

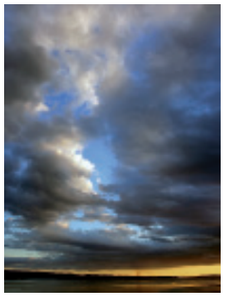
Intuitivno sam slikama u regalu oduzeo bijelu, majku svih boja spektra. Sve ostale su tek postotne izvedenice. Tako su fotografije aplicirane sito tiskom na *plexi* staklo dobile nužnu providnost, a inače potentna plava, crvena i ostale su posljedično ostale bez kočopernog intenziteta, svedene na prostu informaciju onoga što predstavljaju: asfalt i kameni rub ceste, ogradu i grobni križ, stablo i sjenu, more i nebo. Baš po potrebi, ništa pretenciozno, jer je prostor s ukupnim sadržajem kojeg opisuje običan i prepoznatljiv, ničim izdvojen iz svakodnevne zbilje, čak pomalo dosadan i prazan. Uporno udaraju milijarde fotona u milijarde elektrona tvoreći privid različitih oblika koje skladištimo sloj na sloj u kori mozga ne

bismo li im jednog dana izokrenute kao vunenu čarapu vidjeli ružniju neuglednu stranu. I tako dalje i tako dalje.

Što me to čini zajedljivim u opisu vlastitog rada koji nije nastao na silu, uzrokovan negativnim primislima i viškom kiseline u želucu? Očito je teško razmišljanjem dostići ravnotežu duha, to otajstvo nedostižnije od Svetog grala. Još su stari Grci mudrovali, a prije njih i drugi mišlju pokušavali razotkriti svijet. Danas su to trivijalnosti ustoličene znanosti, čestice su sve manje, gibanje neurednije, a mogućnosti beskonačne. Najteže je, u stvari, zadržati pozornost jer se od nje živi. Znanstveno istraživanje, pa tako i ono u umjetničkom području, ne ovisi o Duhu Svetom, nego o novcu, marketingu i tržištu. Usmjerena potražnja podržava svekoliku ponudu, lažna je sloboda stvaralaštva, uvijek je to kauzalitet, uzročno-posljedično naizmjenično stanje, nekoliko krucijalnih promjena unutar jedne generacije, tek toliko da se ne otkrije zamorni krug opetovanja. *Ništa nova, ništa nova*, "piva" Oliver. Ljudi i ne mogu živjeti duže od sto godina, jer kad ne bi umrli od bolesti, umrli bi od dosade. Ljudski život je kratkotrajni fenomen ograničenog sadržaja uz nešto emocija i osjeta. Sedam milijardi duša dijeli unisonu priču o sreći i tragediji bića, Shakespeare i Cervantes vrijede danas kao i prije 400 godina. Koju to suštinsku razliku vidi "primarni tip" iz šume između nekadašnje renesanse i današnje moderne nakon postmoderne? Po čemu bi pas *avlijaner* razlikovao suvremenog "bauštelca" od Empedokla? Sjećam se da je Stipe Jakelić, prerano i tragično preminuli prijatelj iz studentskih dana, dalekih sedamdesetih u Sarajevu, *Pholcusa phalangioidesa*, običnog kućnog pauka zvao Empedoklom. Stipe je sažimao informacije začudnim Euklidovim algoritmom, gutao je stranice komplicirane literatura brzinom munje, misli su mu uvijek bile na nekoj drugoj potenciji. Satrao je život u trideset godina. Pamtim ih nekolicinu, mog oca podvezane čeljusti na priručnom stolu "škverske" ambulante pod Turskom kulom, modrih pjega na vratu vojnika Puškića u spavaonici bataljuna Titove garde u Nemanjinoj nad beogradskim kolodvorom, pamuka u Sanijevim ušima i nosnicama u rodnoj kući na Visu i Stipine podlaktice obmotane sterilnim zavojima. Prerano umrli ostaju doživotno u sjećanju, nekako topli i hrabri, dragi i privrženi. Stari i bolesni nikako da umru. Smetaju Bogu i čovjeku. Jednih je i drugih po grobljima koliko hoćeš. Na Lovrincu sam gledao ruzinave ogradice veličine *zipke* i tugovao sa ženama koje su na trenutak bile majke, ispravljao plastično cvijeće i proučavao grobljansku kapitalu, tražio božanske proporcije u hladnom rasporedu

križeva na njemačkom dijelu groblja. Tu ih je zauvijek leglo više od tisuću. Na istočnom rubu s pogledom na sive okamine Mosora snimao sam nakupine sasušenih vijenaca, stotine sućutnih imena na crnim, srebrenim i raznobojnim vrpcama. Stari i umrli od preduga života imaju veličanstvene grobnice, kvadrate bračkog Veselja i tamnog granita, lijevana slova i pjesničke posvete, a djeca nakrivljene grobne humke i po koji drveni križ. Osim po svemu i po grobljima pamtim rane sedamdesete. Pohodili smo Lovrinac na putu za Žrnovnicu, Mihanoviće i Loliće, znali smo doći i u ponoć zadnjom "tricom" junačeći se pred djevojkama pod sjenama čempresa i avetinjskom mjesečinom. Često smo danju boravili u idiličnom ugođaju Sustipana, zaklonjeni od pogleda na grad. Obilazili smo i židovsko groblje na Marjanu, a znali smo zanoćiti i preko Bračkog kanala na supetarskom groblju i dočekati jutro diveći se djelima Tome Rosandića i Ivana Rendića. Groblja su mjesta uravnoteženja. Između dva pokopa vlada mir i astralna tišina.

Sve mi je to kao mutna voda prolazilo glavom dok sam sanjario o efektima instalacije *Pamtim sve*. Mnogo je više pozadinske buke, nego artikuliranih glasova provalilo iz polustoljetne memorije. Ogoljavanje postupka je mukotrpan posao. Slatke laži, opsjene i frizirani detalji bujaju kao korov, guše izvorna sjećanja, umrtvljuju tankoćutne emocije, suprotstavljaju se škrtim faktima nakićenim pridjevima i različitim glagolskim vremenima u istim rečenicama. Sve zbog dojma, sve zbog prikrivanja proste istine. Nije kako je bilo, nego je kako je trebalo biti. Izgledna prošlost umiruje moguću budućnost, daje joj šansu u borbi za vječnost. Ljudsko biće ne umire u prošlosti, nitko o tome ne sanja, čovjek umire u budućnosti i plače nad tugom bližnjih zbog njihove boli nad njegovom smrću. Kroz cijeli svoj odrasli život čovjek nariče u sebi gluhu pjesmu namijenjenu drugim ljudima. Oplakuje sebe za života. Stoga i ovaj slikovni epitaf vrtložno dubi crvotočine u prohujalom vremenu s namjerom da razotkrije ranjivu srž pod naslagama suhe kože i prokrvljenog mesa. Dotaknuti bit negdje u sebi, u srcu, u duši, osjetiti je u stomaku, dokučiti u razumu, taj zadatak od rođenja ostaje gdje je uvijek i bio, četiri prsta pred nosom, neosviješten zbog pogubnog šuma života, često nedosanjan i trajno nedostižan. Filozofirati o životu i smislu u pragmatičnom i učinkovitom svijetu je unaprijed osuđena fantazija s kobnim posljedicama. Dokučiti nešto više nego potrebuje javni diskurs oportune demagogije je blasfemija, jer je otvoreno suprotstavljanje uspostavljenom sustavu *kumst*, jer se radi o zaboravljenim vještinama. Čovjeku današnjice nedostaje arhetipski senzibilitet, sposobnost osluškivanja i uočavanja različitih frekvencija koju je prepustio matematičkim formulama i fizikalnim eksperimentima. Najjednostavnija tehnička pomagala danas imaju širi raspon opserviranja svijeta i njegovih fenomena od čovjeka na sliku i priliku Božju koji se zagubio u traženju vanjskih pomagala kao da su milijuni godina evolucije nizašto. Možda su lužnati ispusti,

12. Pamtim sve, 2011.

fotosinteza, aminokiseline i sve naknadno samo djelići u specijaciji konačne vrste kojoj smo pogonsko gorivo za naredni skok u prostor. Interval od par milijuna zemaljskih godina i nije bogzna što u odnosu na vječnost. Besmrtnima prođe kao tren. Od prvih prokariota, pa do ljudske svijesti je linearan put, za vjerovati je da će ostati linearan i do nekog drugog stanja koje ne mora biti ljudsko. Naravno, užasna misao za bioetičare. Prokreacija zauvijek ili mrsko kloniranje do nove vrste. Al' u toj intuiciji ima logike, vrste narastaju, transformiraju jedna u drugu iz neraspoznatljive točke do fantazmagoričnih oblika, od Božje čestice do sveukupnog univerzuma. Dva u jedan, tri jedan, svi u jedan. Ipak, znanost i vjera se slažu. Život je nastao samo jednom.

I ovo štivo je blatna voda koja raznosi krhotine umrvljene do ljepljivih čestica skupljenih u nove oblike. Polagano se ta metamorfoza prelijeva iz korita u korito, kao uljez se koristi tragovima davnih događaja, slika s krajnjeg ruba memorije, slika koje plutaju u tek naslutljivim dimenzijama, slika kao listova u knjigama života. I trik je magija, zgrabiš list s dva prsta i izvučeš ga iz ničega u nešto, iz jedne u drugu dimenziju. Zakretanjem točkastog dobije se linearno, zakretanjem linearnog plošno, a plošnog prostorno. Teška, ali razumljiva vještina. Zašto i kako? Zato što je sve ostvarljivo u budućnosti zadano u prošlosti (sadašnjosti nema), baš kao noćna mora i strahovi američke SF produkcije. Nabrojat ću samo nekoliko uspješnica: *2001., Alien, The Thing, The Terminator, Predator, The Abyss, Independence Day, Armageddon, The Matrix, A Scanner Darkly, Gravity, Interstellar, The Martian* kako bih ukazao na kodirani strah od pretpostavljene budućnosti čije fundamente gradimo vlastitim rukama predviđajući samo zlo (ništa dobro), suočavanjem čovječanstva s nepojmljivom silom koja će ga dovući do ruba ponora iz kojega će nakon Sudnjeg dana izaći samo pravedni(?). Naravno, nitko nije kriv dok mu se ne dokaže suprotno, a kako se ovdje radi o vrsti, ostajemo svi ili nitko. Pojedinačne sudbine su umetnute u zajednički interes. Odavno su mejoza, mutacija i drugi procesi uravnotežili biološku reprodukciju. Množimo se dok nam se može, jedinke ne opstaju. I pored tisuća imenovanih junaka, heroja, svetaca i pripadajućih bogoljudi u budućnost ide jedino vrsta. Možda svijest pojedinaca transcendira u nad-svijest, u stanje oslobođeno od pogubnosti profanog života, možda se kontroliranim disanjem, položajem tijela, molitvom i meditacijom, suzdržavanjem i odricanjem otvara put više svijesti, put izbavljenja iz velike tuge i pretjerane radosti. To uvijek znaju neki drugi, nama nepoznati ljudi, a mi obični petljamo po sumnjivom predanju naivno vjerujući da je ono nedostižno nama (zbog lijenosti) dohvatljivo drugima (zbog upornosti). Međutim, u životu je najupornija dugovječnost, trajanje života je vrhunsko načelo. Agenda za sva vremena. Zbog toga je i vjera u reinkarnaciju; ako ne uspiješ iz prve, postoje i druga i treća šansa. Vrijednije je biti živ, nego mrtav. Mrtav si zauvijek, a živ privremeno. Da bi produžio život čovjek kopa po softveru ne bi li računalnim simulacijama dostigao besmrtnost. Možda negdje između 0 i 1 stoluje sve vrijeme? Je li u pitanju razina tehnologije kojom čovjek vlada tek suvremenošću ili je *password* magični prolaz u druga vremena. Nekad davno glinena pločica i trska, do jučer olovka i papir, a danas *wireless keyboard* i kompjutorski zaslon. Utisnuti, klesani, rukopisni, otisnuti i digitalni zapis, tisuće godina namjernih i namjenskih tragova, pokušaja da se prošlošću oblikuje budućnost, da se u ionako pravocrtno vrijeme kodira dah Božji i pronosi kao sudbinski glas s generacije na generaciju. Misao na mrtve čini nas živima.

12. Pamtim sve, 2011.

jetlu ljudske vrste *Prometheus*. Nakon četiri stoljeća racionalizma zapadne provenijencije, čovjek sumnja iz vjere i vjeruje u sumnju. Ambivalentna, dijabolična priroda čovjeka oživotvorena u dvjema krajnostima, dobru i zlu, drži ga sapetog u lancu neizvjesnosti. Ne vidim, jer mi ne daju, ne čujem i ne osjećam. Ne mogu spoznati konačni smisao svega, jer bi apsurd transparentne ukupnosti ugasio ljepotu nepoznata života. Da mi je zaboraviti, pa opet krenuti iz početka.

Na *plexi* fotografijama u regalu nema ljudi, čovjek je skriven u vlastitim artefaktima, njegova je nazočnost pritajena u stvarima, u raspodjeli i rasporedu, u namjeri i predvidljivosti. Čovjek je radišan i kad ga nema, kreativno oponaša čin stvaranja. Red, rad i disciplina, sve ono za čim priroda ne mari, dominira ljudskom aktivnošću. Naizgled, čovjek prkosi prirodi, čini mu se da je uređuje, da je usustavljuje u odnose prema svojoj viziji. A tek je njezin sastavni dio. Sve u prirodi, flora i fauna, bakterije i virusi žive uzajamno, ovisno i neodvojivo. Sve vrste, spolne, klonirajuće i one koje su to povremeno opstaju u simbiozi. Svi odreda paradiraju i parazitiraju, koriste se jedni dugima, kao i neživim resursima okoliša iz kojega izrastaju, iz nežive u živu materiju. Evolucijski biolozi tvrde da je život nastao samo jednom. Slučajno ili Božjom voljom? Tko će ga znati? Dobro, vratimo se na *de facto* stanje, život je tu i nešto ga pokreće, nešto dominira u svijetu čestica, atoma, molekula, stanica i kompleksnih organizama, gura ga naprijed, dijeli i umnožava. Pitam se što u diobi prolazi bolje i o čemu to ovisi? Kad se *rasputi* zamršena tajna o svemu, kad se jednom dođe do konačnih spoznaja, hoće li to biti rub ambisa ili će se od nekud pojaviti nova pitanja, nepoznata područja po kojima će na tragu problema broditi ljudski um? Hoćemo li ići u susret nepoznatim prostorima ili ćemo se oteti zovu divljine? A možda je smisao tu, tik do nas. Ponovo gledam fotografije neba i mora, zgrada u daljini, šume i livada. Ponovo sam nad neuredno obraslom padinom Duilova i osluškujem. Govori li mi nešto glasanje skrivene fazanke, napetost vjeverice, nepomična prisutnost mačke i mimikrija bića za koja pretpostavljam da su tu? Izvodi li pred mojim očima svijet lepršavi ples života i smrti, onako jer mu se hoće ili se u svemu, ama baš u svemu, u najmanjem pokretu, u najbeznačajnijoj stvari, u doličnom i nedoličnom ambijentu nalazi i dublji smisao? Ljudi kao i druge vrste koje se spolno razmnožavaju trebaju prostor, "muvaju" se u potrazi za partnerom, prisiljeni su istraživati zbog opstanka vrste. Domicil je privremeno, a ne stalno boravište. Nešto kao mjesto odrastanja, kao tiha patnja raseljenih duša iz bilo kojih razloga. Zavičaj je bol u srcu mom i tvom, pa ipak se razilazimo i odlazimo nekud. Generacijski se odvajamo, ne samo zbog različite životne dobi nego i zbog prostorne zasićenosti. Kad bismo se klonirali na istom mjestu, u nekoliko naraštaja bi nas pokosila degenerativna mutacija. Putujemo i mutiramo polako, promjene su trpljive. Opstajemo kao vrsta i napredujemo jer se krećemo, jer istražujemo. Na žalost rasne netrpeljivosti, ljudi migriraju. Da tome nije tako, *Sapiens* bi još uvijek bio australopitek u Africi, a ne šef *kužine* u Parizu ili sporedni lik u Bombayu. "*Putuj sinko, nek' te voda nosi*", kao raspadnutu zavojnicu u SF filmu o podri-

11. Romeo i Julija, 2009.

Spomenički diptih *Romeo i Julija* rađen je za potrebe 36. Splitskog salona 2009.

U nazivu salona *(s)kul(p)tura; ready-made~rukotvorina~igračka~fetiš*, jednog od dva dijela postava, zaintrigirao me je *ready-made* kao postupak pridjevanja "višeg" značenja ne-umjetničkim *handmade* predmetima. *Handmade* je rukotvorina, ručno izrađen predmet konotiran umjetničkim ili ne-umjetničkim atributima, svejedno. *Ready-made* je umjetnički označen i obznanjen ne-umjetnički predmet ili proizvod. Tu ne bi bilo ništa sporno da u kontekstu teme nisam si zadao zadatak obrnuti postupak izrade i značenja umjetničkog djela. Odlučio sam *atelierski* uradak, par umjetničkih fotografija, konceptualno postaviti u javni prostor kao likovni sadržaj *city light* oglašavanja, a u stvari reinterpretirati *city light boxove* kao *room light boxove*. Dakako, problem se usložio kad su se pri izboru kadra "na prvu" pojavili znakovi iz "osobne pričuve". Naime, tijekom snimanja u kućnom ambijentu u pozadini labijalne ruže i falusoidne strelicije našle su se dvije moje slike iz ranih 90-tih. Jedna prikazuje levitirajući dodekaedar, geometrijsko tijelo koje simbolizira univerzum, a druga paraboličnu lebdeći artefakt u obliku potkove koja simbolizira sreću. Nije teško zamisliti da će se u pozadini falusoidne strelicije naći dodekaedar, a u pozadini labijalne ruže potkova i da će rad nositi naziv *Romeo i Julija*. Još je samo trebalo slike umetnuti u sobne inačice *city light boxova*, odnosno slike vratiti u interijer, u zatvoreni prostor. Instalacija je po značenju spomenička jer je rađena u spomen na univerzalne i trajne fenomene: ljepotu i harmoniju, u spomen na temeljne ljudske emocije: ljubav i strast i u spomen na fizikalne odrednice svijeta: prostor i vrijeme.

Kao i drugi tekstovi iz ove monografije, tako i ovaj započinje citatom iz kataloga izložbe *Strah od smrti* postavljene u Galeriji sv. Krševana u Šibeniku. Potvrditi tekst napisan prije nekoliko godina nije jednostavno, ma kako kratak bio. U međuvremenu su se moji pogledi pomjerali tamo-amo nekoliko puta. Klatno se njiše i bilježi sve promjene koje nosi proteklo vrijeme. Uvodni je tekst sažetak naknadne razrade, a pisan je prethodno. Možda tih nekoliko rečenica ne reprezentiraju kompleksnu misao izvedenu iz par tisuća povezanih riječi koje tek slijede. Ipak, zbog konačne(?) istine odobravam korekciju. Čini se da ovu monografiju određuje vrijeme između izložbi *Ravnoteža buke* iz 2000. i *Strah od smrti* iz 2012., iako su neki radovi nastali prije, među mnogima koji su nestali u zaboravu, a neki kasnije, među inima koji čekaju konačnu potvrdu. U pitanju nije sekvenca, nego proizvoljni izbor radova od kojih se dio uporno odupire kronološkom redoslijedu. Što se mene tiče, mogli su nastati prije ili poslije, premještam ih po potrebi, jer su ovako i onako dio ideje koja se opetuje, opire i nadograđuje. Već sam u nekoliko navrata spomenuo kronološku varijabilnost nastanka, objave i tumačenja mojih radova. Umjetnost je glazba. Sve što slušam od vremena psihodelije iz kasnih 60-tih mogu mirne duše staviti između *Hey Joe* u izvedbi Jimija Hendrixa iz 1967. i *Farmer in the City* Scotta Walkera iz 1995. Ono što je nastalo prije došlo je do mene poslije, a ono što je nastalo kasnije može se podvesti pod ranije, jer je dio istog tijela koje se širi na prijelazu iz jednog u drugo vrijeme. U pitanju je kvantna neodređenost. Možda je glazba inicijalno i nastala prije i na jednom mjestu, ali je doživljaj osviješten kasnije i na drugom mjestu. Iz prije u kasnije je shvatljivo, na kasnijem u prije radim. To bi trebao biti "forte" ove knjige. Naknadna intervencija u redoslijedu ne mijenja tijelo ukupnosti. Sve što se u svijetu triju dimenzija po strijeli vremena pomiče naprijed u višedimenzionalnom svijetu bi se moglo zakretati nazad. Naslutljivo iz teorije struna. U pitanju je fizika, sve je moguće. Međutim, u stvarnom su svijetu ljudi žrtve objektivnog inženjerstva i tehničkih realizacija izglednih kombinacija vlastitih umotvorina. Više od toga se ne može. Duhovnost se svela na prijenos informacija i tehnološki skok. Dakako, radi manjine sa žalosnim posljedicama po većinu. Još je *Iron Lady* proročanski(?) rekla da ne postoji društvo, nego pojedinac. Društvo je marginalizirani pojam, smetnja u komunikaciji povlaštenih. BDP je ionako *kvantum* nekolicine "uspješnih" koji lešinare ostatak populacije. "Smrt fašizmu, sloboda narodu" i slične parole nastale na krilima svjetskog socijalizma i optimističke filozofije Ujedinjenih naroda zasićene ljepljivom ljudskom krvlju iz prve polovice 20. stoljeća nisu trajale dugo .Svijest o općem boljitku je ugasla 80-tih. Nakon Drugog svjetskog rata, moćnici su uzeli "šestar i kutomjer" u ruke i *The Dogs of War* su se povukli na pogranične klaonice novostvorenih država kao predatori u gvatemalsku prašumu, čekajući u sjeni "demokratski" rasplet i povoljnu priliku za intervenciju. Pod pritiskom kapitalističkog uzleta u istraživanju i razvoju oruđa i oružja "eksplodirala" je proizvodnja "svega i svačega", jer je potrošnja globalizirana, a prodaja deregulirana. Nakratko zaslijepljen socijalizmom, liberalizam je pogurnut u nezadrživi rast. Danas se "arči" diljem svijeta. Uznemirujuća je činjenica da prirodne resurse, pod kapom fantomskih korporacija, iz ruku primata preuzimaju strojevi, programirani algoritmi, još uvijek pod kontrolom, a u skoroj budućnosti intaktni i samostalni. O polaganom otjecanju krvi u nasilnim sukobima ljudskih bića u prošlosti, pisane su epopeje, romani su junaštvo pretpostavljali nužnoj pogibelji, pjesme su opjevale dobre i loše momke. Do jučer se antropocentričan svijet za kojim žudimo dovršavao kroz ljubav i nasilje, od čovjeka do čovjeka. Kolateralne žrtve su imale ime i prezime. U srazu strojeva, kolateralne žrtve su bezimeni ljudski rod, jer je na "kugli" inflacija živih ljudi.

11. Romeo i Julija, 2009.

Romeo i Julija, šekspirijanski zaplet veronske tragedije, remek djelo o bezuvjetnoj ljubavi i bezumnoj mržnji, svoje je mjesto našlo i u mojem skromnom doprinosu pričama o životu. Iznenada, bez predumišljaja, vjerojatno nošeno intuicijom strasti, čežnje i krivice. Ljubav je u prostornoj instalaciji *Romeo i Julija* svjetlo koje nosi sliku i pulsira iz oblika i tekstura. Zato pod ružom boje krvi piše *Svjetlo je narav Božja*, Boga koji vidi i kojega se ne vidi, a to je i naziv slike iz 1990. U toj su se slici sretno posložili vizualni elementi u jednu nenametljivu harmoniju i trpljivo jedinstvo. U to ne sumnjam. Slika je atraktivna i sugestivna. Njena je geometrija od kozmološke važnosti. Više o njoj je pisano na drugom mjestu. U *Romeu i Juliji*, točnije u pozadini labijalne Julije, *Narav Božja* je gotovo skrivena, samo se u vrhu fotografije nazire unutrašnji rub potkovičastog tijela, ali ona je zasigurno tu u pozadini. Ljubav žene je pažljivi dodir tople ruke na ramenu, muška ruka je sklonija koljenu i struku žene. Žena se dodirom daje, muškarac osvaja. Kad obostrano vole, muškarac i žena postaju jedno biće. Usmjerena ljubav ne zahtijeva ništa doli prisutnosti. Voli li žena više od muškarca ili obratno, to ne možemo znati? Neuzvraćena ljubav ženi je fatalna, muškarac je u tome fanatičan. Zabranjena ljubav je najviši stadij ljepote ljudskog bića, apsolutna i sudbinska simetrija zajedništva. Kroz nju se oživotvoruje sva istinitost evolucije ljudskog roda. Zabranjena ljubav nikad ne posustaje, ona eksponencijalno raste do vlastite užarenosti. Onemogućena, ona implodira, vrtložno sažima u se ljubavnike i rodbinu. Tijela se pokapaju, ruže pričaju. "*Ruže su crvene*", kaže pjesma Ivice Šerfezija, druge boje su sekundarne, nemaju tu snagu. Crvena boja potiče na ljubav, njen je intenzitet u polju strasti, što crvenije to strastvenije. Ljubavna strast je pohota, izvorni ljudski nagon, a riječ koja je opisuje je nepravedno gurnuta u prljavi dio općeg vokabulara. Pohota je neskrivena želja, garancija je opstanka bića od krvi i mesa. Kad je nerazumna, ona je nesputana hrabrost. Ona potire strah od smrti, jer je strah od smrti strah od života bez ljubavi. Zbog strasti i ljubavi muškarca i žene pale su utvrde i otpočeli ratovi. Zrela je ljubav ispisala stihove *bluesa*. Ljubavni sraz žene i muškarca napunio je svijet ljudima. Bolna je ljubav otpjevala stihove *sevdaha*. U naravi i u mašti čovjek ljubi ženu, riječima i dodirom. Uzvraćena ga ljubav umiruje, neuzvraćena raspaljuje. *La pistola y el Corazon*. Srce je boje krvi, krv je boje ruže. Ruže su tople, ruže su ženstvene, ruže su žene, a *"Žene su žene"*, pjeva muška grupa Buldožer.

Muški dio diptiha u donjem dijelu krasi naziv *Dodekaedar - Ravnoteža buke* po istoimenoj slici iz 1991. *Dodekaedar* je razvidniji u Romeu, nego što je *Narav Božja* u Juliji. I o njemu je pisano na drugom mjestu ove knjige. *Ravnoteža buke* je vertikalna slika, formom odgovara obliku Romea, ispunjava ukupni stražnji plan. Purpurna, sivo plava i indigo u pozadini, zelena neutralna, žuta i narančasta u prednjem planu. Intuitivno sam primijenio dobitnu kombinaciju: kompozicija razvedena iz centra slike + koloristička ravnoteža po dubini slike. Minimalna repeticija u diptihu pojačava dojam. Sve ostalo je priča, gotovo narativni sadržaj imaginarija. Kao kontrapunkt melodija različitog ritma. Ton boje, boja zvuka, zvučna slika, harmonija, zajedničke riječi dio su zajedničkog jezika. Zvuk i slika, razdvojena pojavnost jedinstvenog svijeta.

Fotografije su snimljene Sony DSC-R1 digitalnim aparatom otvaranjem blende uz dugu ekspoziciju. Printane su kod Borisa Mikulića u Studio Vista+ na polupropusnu foliju i uložene između dva stakla u dva montažna drvena *boxa* veličine 81 x 151 x 15 cm. Fluorescentnu sam rasvjetu postavio prema shemi Vedrana Huljeva koji mi je pomogao i u rasvjeti

ambijentalnih instalacija *Porta Ferrea*, *Papinsko*, *Tko dolazi prvi?* i *Paklena zvona*. Potvrdilo se da je zanatsko umijeće neophodno u izradi umjetničkog djela. Gotovo uvijek se ideja i razvija u skladu s tehničkom izvedbom. Ljudski um zamišlja artefakte iz pozicije moguće realizacije. I najnevjerojatniji *science fiction* je najava skore realizacije. U *Sapiensa* ide prvo misao, pa onda djelo. Neuroni u mozgu posreduju sinapsama u duhu vremena.

Romeo i Julija je prvi put postavljena u međuetažni *roh-bau* prostor nesuđenog gradskog akvarija na Bačvicama u Splitu 2009. kao oltarna interaktivna instalacija; metar, dva pred njom, tik uz rukohvat ograde stepeništa, na dvonožnom čeličnom postamentu, palile su se i dogorijevale voštanice. Mislio sam obilježiti Dušni dan, katolički blagdan u spomen dragih pokojnika. Ovom sam *in situ* intervencijom zahvalio dušama mrtvih umjetnika za iskazani napor u prošlosti što je prepoznao, tada još živući splitski slikar, Božidar Jelenić i objavio u ograničenom tiražu svoje isprekidane periodike nazvane *Preklop*. Čudno. Drugi je put instalacija izložena u Šibeniku, na treću se našla u *atelieru* na Pujankama. Upaljena grije radni prostor. Razmišljam o LED rasvjeti, smanjuje temperaturu i težinu. Umjetnička djela, pa i ona najmanja, zahtijevaju prostor, a prostora je sve manje, zbog terora prošlosti, straha od zaborava i inflacije stvari. U stvari, svega je na ovom svijetu *taman*, zbrka nastaje kad se jedno premeće u drugo, pa izgleda da je svega previše. Oslobađanje topline stvara dojam gužve.

11. Romeo i Julija, 2009.

U prvoj knjizi dvodijelnog kataloga 36. Splitskog salona koji je dizajnirao Viktor Popović, napisao sam, kao i ostali sudionici izložbe, kratki *statement:*

> *"Umjetnost je magija, osobno iskustvo, inicijacijski put razumijevanja sveukupnosti. Umjetnost je proces otvaranja trećeg oka, postupna opservacija svekolike zbilje. Umjetnost je povratak u budućnost, a trenutak obznane umjetničkog djela točka kroz koju se u zakrivljenom svemiru prošlost pretače u budućnost. Umjetnost je unaprijed označena nadahnuta radinost, ekskluzivni rezultat rada frontalnog korteksa".*

Ova razmetljiva izjava zahtijeva podrobnu analizu jer je "nakićena" pojmovima koji zamagljuju značenje. Riječi kao što su magija, inicijacija, sveukupnost ili sintagme kao što su treće oko, povratak u budućnost, zakrivljeni svemir, nadahnuta radinost i ekskluzivnost (umjetnosti) traže objašnjenje. Riječi su višeznačne, pogrešnom upotrebom remete tvorbu rečenice kojoj je zadatak jasno prenijeti poruku kako bi ukupni tekst bio čitljiv/razumljiv. Riječi su, između ostaloga, glasnici znanja, stavova, svjetonazora i različitih namjera. Lijepe se za uho i šire prostor komunikacije. Ono što se njima piše mora biti istinito, materija koja se njima opisuje mora biti razumljiva kako bi privukla čitatelje. Ako u tekstu prevladava postotak sadržaja koji je čitatelju stran, nepoznat, nejasan, on odustaje od čitanja, što je najgori ishod pisanja. Ljudi se u pisanju zanesu, pa izgube dodir sa stvarnošću. Nadam se da će s ovim tekstom kritika biti blaža jer je u pitanju umjetnost, područje intenzivne mašte, slobodnih usporedbi i snažnih motiva. *Statement* o kojemu je riječ je prozni tekst koji bi se s malo pjesničkog umijeća lako prometnuo u poeziju, jer mi je namjera bila da ne bude pretjerano opisan, a niti suhoparan, ogoljen do definicije. Stoga sam ga na ovom mjestu dužan secirati, dio po dio, objasniti značenje pojedinih riječi i razloge zbog kojih su korištene. Pa krenimo od početka!

Kad kažem da je umjetnost magija ne mislim na vračanje i čaranje, *voodoo*, šamanizam i slične spiritističke i okultne prakse. Riječ koristim figurativno da pojačam dojam opisa procesa stvaranja umjetničkog djela kao otjelotvorenja (opredmećivanja, materijaliziranja) ideje, namjere koju pridijevam umjetničkom. Artefakt kao umjetničko djelo je nešto više od estetizirane rukotvorine ili industrijskog proizvoda. Nešto kao "umjetnost kao umjetnost" Josepha Kosutha. Kako bilo, ideja "zaiskri" u mozgu, a ljudski mozak je "bunar bez dna". Intuicija govori da se taj "plastični" biološki softver neprekidno nadograđuje, da mu je kapacitet neograničen i da ovisi doslovno o svemu, a u to sve je čovjek samo zagrebao, sukladno evoluciji, ni manje ni više. U zadnjoj rečenici izjave zahvalio sam korteksu na uratku, na artefaktu, na umjetničkom djelu. Polazim od znanstvene premise da taj dio mozga "misli", pamti, planira, definira informacije i rješava probleme. Je li to "tajanstveni" um ili je funkcionalni spoj gomile molekula, atoma, protona, neutrona, elektrona i još manjih čestica, manje je važno. Mogao je to biti i neki drugi dio mozga. Moje je poznavanje mozga na razini revnog školarca, tek učim podjele, položaje i funkcije. Kao i sa ostalim dijelovima tijela, bliska mi je tek anatomija. Za dublje razumijevanje je potrebno daleko više vremena i usredotočenja. Međutim, to ne umanjuje pravo na zaigranost riječima i pojmovima kojima se da naslutiti smisao izrečenog sadržaja. Na magiju se vraćam slikom *Ravnoteža buke* u kojoj sam jednostavnom dvodimenzionalnom analogijom prikazao kompleksniji trodimenzionalni svijet i pokušao naznačiti četvrtu dimenziju - vrijeme. Magija je poseban osjet uobičajene situacije kojoj

prethodi čitav niz radnji, pa tako i u procesu izgradnje slike, radnji koje bi inače bile rutinske, a ovdje su ritualne, od dodira i osjeta teksture platna preko pedantnog nanošenja temeljne boje koja će slici dati opći ton do pažljivog postavljanja i još pažljivijeg skidanja papirnatih maski u fazi završnog nanošenja boje (radi se o *airbrush* tehnici) u iščekivanju uskladivosti svih elemenata na slici. U tom postupku ništa unaprijed ne garantira da će slika pratiti misao i da će ruka učinkovito prenijeti informacije iz glave. Rezultat je postojan i vidljiv, predmet je naše analize. Druga "bombastična" riječ u izjavi je inicijacija. U različitim praksama, inicijacija je napuštanje niže duhovne, mentalne i emocionalne razine u korist više, simboličko umiranje i rađanje pod novim okolnostima. Organizirani, to su pomno planirani događaji s predvidljivim ishodom. Međutim, u običnom životu kakav je naš svagdašnji koji i ne osjeća dodir svetosti ili barem mističnosti, inicijacije su svakodnevna dobrovoljna, prisilna ili ritualna transponiranja bića iz jednog u drugo stanje u tijeku odrastanja, sazrijevanja i umiranja. Stanje koje nazivam inicijacijom u *statementu* kojega ovdje raščlanjujem je rezultat uvida u naporni, angažirani umjetnički rad. Inicijacija je ključ razumijevanja učinjenog djela i ulog u buduće djelo, odskočna daska za višu razinu. Nadalje, posebno su mutni pojmovi trećeg oka, povratka u budućnost i zakrivljenog svemira. Obrnut ću redoslijed, idem od kraja. Zakrivljeni svemir je kozmološka teorija na rubu znanstvene fantastike, nastaje "pod mus" u trenutku spoznaje o nemogućnosti prevaljivanja ogromnih svemirskih prostranstava tehničkim pomagalima. Ljudski je život prekratak za nošenje s kozmičkim relacijama. Zbog tih su spoznaja ljudi na rubu stresa, konsternirani do iznemoglosti i u potpunom strahu za goli opstanak vrste, nisu sposobni opustiti se u prirodnom okruženju i proživjeti život nizašto, pa traže smisao i budućnost u dubini svemira. I kad napreduju puževim korakom, tjera ih strast osvajača. I ovdje figurativno značenje zakrivljenog svemira, pretakanja prošlosti u budućnost i povratka u budućnost ovisi od priljeva informacija posredovanih literaturom i filmom. U neraskidivoj je to sprezi sa znanstvenim teorijama s područja fizike, strijelom vremena prema naprijed i kronološkim obratom kojim sam gotovo opsjednut. To je zamka iz koje se teško izvlačim, minimalni mistični teritorij koji mi daje osjećaj važnosti. Kao da vjerujem po intuiciji druge osobe u pokušaj dohvata višeg uvida u život. Profanost ovog života me čini ništavnim u odnosu na veličanstvenu besmrtnost te druge osobe koju neću imati vremena dostići, jer tijelo koje imam atrofira, a s njim i mentalne sposobnosti kratkoročno osviještenog bića koje bi živjelo duže nego mu je suđeno. Od prostog života se ograđujem umjetnošću kao posebnom realnošću. Vjerujem da je umjetnost ekskluzivna čovjekova djelatnost. Bez obzira kako je kroz povijest nazivana, posebnu pažnju i uvažavanje plijeni još od *erectusa* (ako je evolucija po Darwinu neupitna). *Sapiens* je samo usavršio vještinu divljenja, pa pada ničice pred uspješnim umjetničkim artefaktom. Iz magije dizajna izvire inovativna multifunkcionalnost, a dizajn je samo pokušaj uvođenja reda u kreativni nered. Ruku na srce, umjetnost je nepreglednije polje mogućnosti od pukog oblikovanja artefakata. Uspješnim oblikovanjem materije ona se samo privremeno ustavljuje u razumljive kategorije. Dakako, to je grebanje površine ispod koje leži nepoznata masa čija je moć samo naslutljiva. Ogromne količine "nevidljive" energije kolaju pod vidljivom korom svijeta. Umjetničkom intervencijom intuitivno dodirujemo tijelo "svega", osjećamo kako se ostvaruje misterija, zabezeknuti bez odgovarajućih riječi kojima bismo objasnili drugima i sebi jedinstveni fenomen. I na kraju, odnosno početku je "treće oko". Neki kažu da se treće oko povuklo u epifizu. Četiri prsta duboko u mozgu, zaštićeno talamusom čeka neka bolja vremena i novo svjetlo koje će čovjeku vratiti punu svjesnost. Ne znam uzroke, treće oko

koje pokušavam pobuditi prelama svjetlost četiri prsta pred korijenom moga nosa. To vidim, za ostalo sam još uvijek slijep.

Kuriozitet *Romea i Julije*, o tome je radu riječ, je činjenica da je svoje mjesto našao u opsežnom izdanju *"Hrvatsko kiparstvo od 1950. do danas"* Ive Šimata Banova. I ne htijući postao sam dio kiparske "materije u nastajanju" u Hrvata, iako se smatram slikarom po vokaciji što ću obrazložiti u analizi prethodnog rada (knjiga je pisana od kraja prema početku). U stvari, kad saberem sav napor koji bih morao uložiti i sve uvjete kojima bih morao udovoljiti da opravdam biti "nešto" po vokaciji što mi daje posebnu važnost i naročitu sliku o sebi, uhvati me "mala snaga". Mislim da je puno teže smatrati se posebnim, nego "plivati" u kaljuži prosječnosti, zagubljen u gomili neprepoznatih lica. Ipak, najbezbolnije i najprirodnije je biti barem opći filozof, zdvajati nad krucijalnim životnim pitanjima, vjerovati kad ide i sumnjati kad ne ide. Pitanje vjerovanja je pitanje slobodnog izbora (iako se time ne bi složili ljubitelji fizike čestica niti zagovaratelji biomedicine). Jednom kad se nadiđe dvojba, sposobni smo gledati u jednom smjeru i biti usredotočeni na dohvatljive ciljeve. Jasno znamo u što ulažemo i što zauzvrat dobivamo. Sumnja nije pitanje izbora, ona stoji u zavjetrini i čeka pad pozornosti. Njena je prisutnost neupitna. I u vječnoj ljubavi prema partneru dovoljan je nesmotreni prijekor, ružna riječ ili bijesni pogled i zakletva postaje mržnja. Pokušaj dominacije redovito rezultira sukobom. Makar privremeno, načeto je stanje mirnog duha jednog i harmonije obaju partnera. Nasuprot ravnoteži sukladnih mogućnosti u najboljem slučaju ostaje tek ravnoteža različitih mogućnosti. I tako u budućnost, sve do starosti. Romeo i Julija nisu uspjeli doseći stanje sumnje, otišli su zauvijek lišeni iskustva zajedničkog življenja do iznemoglosti. Smrt ih je uzela bez odgode. Sigurna je bila jedino njihova bezvremena ljubav i bezuvjetno davanje.

Još jedan krug u pokušaju spajanja dva dijela diptiha i ovaj će dio priče o slikarstvu o kojemu se ne govori biti ispisan teškim rečenicama. Diptih je dvodijelno tijelo jedne ideje. Kao srce, kao mozak, kao lice i kao ruke, diptih je zbroj jedne i druge strane. I više od toga, diptih je emergentno tijelo, djelo proširenog značenja. *Narav Božja* lijevo i *Ravnoteža buke* desno (ili obratno) više su od pukog zbroja dviju fotografija uloženih u *room light boxove*. Romeo s jedne i Julija s druge, strelicija i ruža, kohabitacija dvojake naravi privremenog bića od dva lica. Ovdje nije u pitanju periodična pretvorba jednog u drugo, niti je u pitanju mahnito ponašanje ida i ega. Radi se o poistovjećivanju dviju osoba, zbližavanju dvoje ljudi različite rodne pripadnosti u mjeri koja nadilazi svijest o sebi kao o biću odvojenom od drugog. Istodobna svjesnost voljene osobe i sebe je stanje inicijalne ljubavi koja će biti kratkotrajno fatalna u priči o ljubavnicima koji su dali život za nju i dugoročno dosadna kod parova koji su je imali "sreću" potrošiti u višegodišnjem trpljenju. Najgore je onima koji su rano započeli i kasno završili. Ako su imali odvažnosti i pogodili *timing* s trećom osobom, ostalo im je malo vremena za "popravni". Jednom i zauvijek je kobno, kako god okrenuli. Šanse postoje i u drugim pokušajima. Nasilno prekinuta, nagla i kratka ljubav visoke energetske vrijednosti ostavlja trag u memoriji. Duga i uspješna ljubav ostavlja potomstvo i trag u genima. Ljudi baštine jedno i drugo. Heroji kobne ljubavi i heroji dugotrajne ljubavi izdržavaju sud povijesti. Tisuće je djevojaka prokrvarilo do smrti radi zabranjene ljubavi, tisuće je mladih žena otrovano, spaljeno i kamenovano. Isto tako je tisuće majki gledalo kako se uzdiže njihovo mnogobrojno potomstvo. A bilo je i bit će majki čije će kćeri u

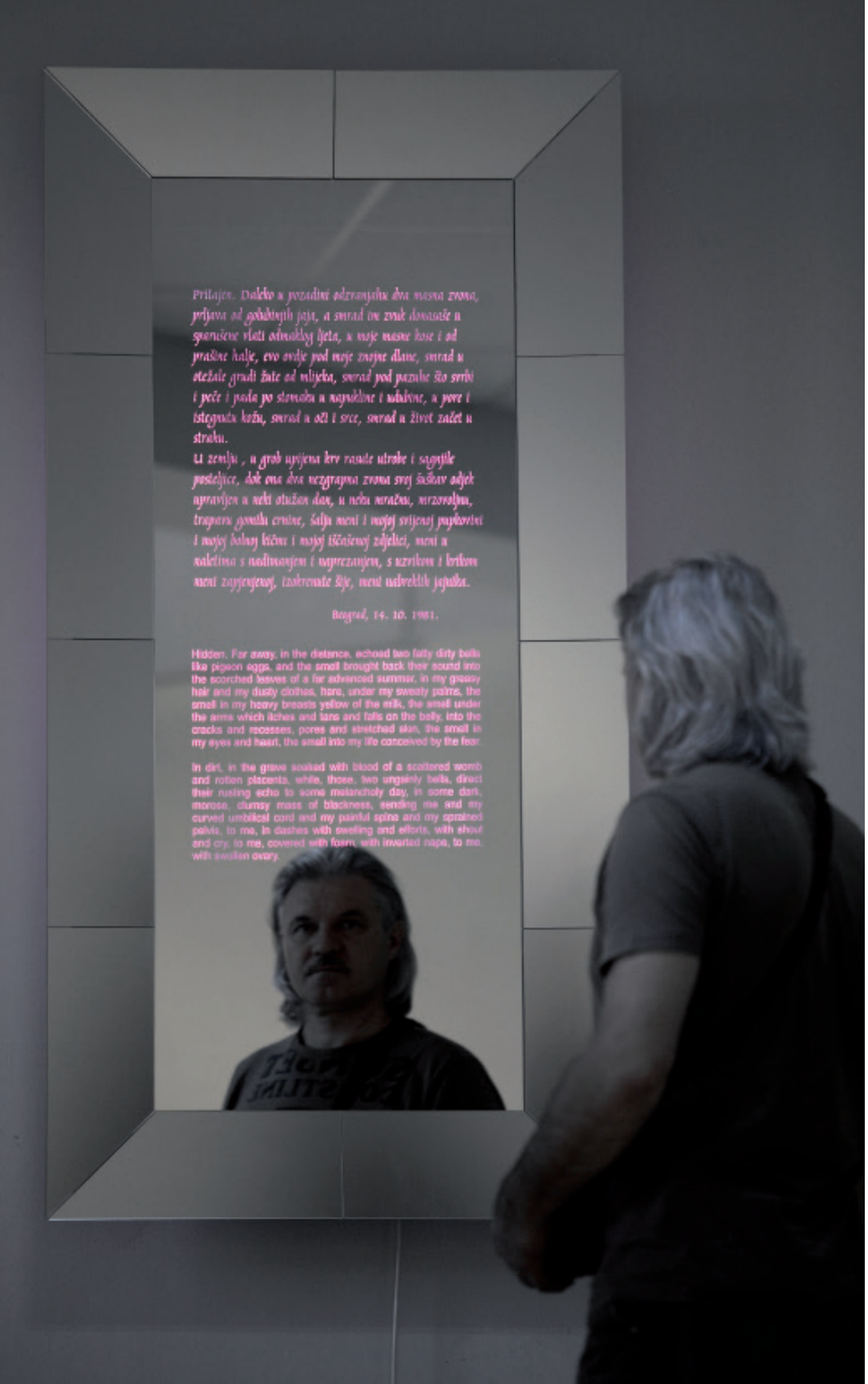
vječni pokoj prije vremena, zbog tvrda srca svojih roditelja i neumoljivih zakona društva. Prkositi sudbini plamenom iz srca i duše je bezvremena ljubav u dahu i trenu. Ničega tu nema "priko mire", sve se dogodilo u zažarenom vrhu vala, prije ponavljanja, razočarenja i oprosta, prije sunovrata u ništavilo bez sjaja u očima. Kad bismo mogli svaku ljubav, i one protegnute do zaborava, kad bismo im mogli osjetiti vreli dah prvih dana, bi li svaka od tih prošlih ljubavi bila fatalna i nezaboravna? Ima li ljubav otaljavana do boli momente uzdizanja i padanja, *pick-upove* koji je pobuđuju i uzbuđuju ili je neumitna slabost vuče put ambisa bez osvrtanja i prisjećanja? Duge mlake i kratke žestoke ljubavi, kratki junački i dugi kukavni životi. Ista količina energije za različite ljubavi, jednom sabijena u grču do fizičke opipljivosti, drugi put rasplinuta u prostoru do neuhvatljivosti. Sve ljubavi u zbroju za samo jednu ljubav svijeta.

Iz crteža, malo geometrije i nekoliko promišljenih linija, uz primjerenu usredotočenost i mirne misli, iz dodira olovke po papiru nastaje vizija slike iz budućnosti. Umjetničko je djelo gotovo *a priori*, ono je doživljeno prije nego je realizirano u materijalu, o njemu do u tančine znamo sve prije nego smo ga potvrdili u obliku fizičkog artefakta. Oponašamo kao antropomorfni ploter proživljenu ideju uma kao planer puta proizašlog iz mnoštva sinapsama spojenih neurona na različitim *levelima* mozga. Taj memorijski "zeleni val" treba samo opredmetiti, uobličiti u opipljivu formu, *backupirati* podatke na "vanjski disk", jer ih informacijski stroj u glavi briše iz svijesti oslobađajući mjesto drugim idejama. Sjećanje je sporedni proizvod primarnije aktivnosti koja se zove zaborav, ono je marginalni ostatak zamišljanja, posljedični trag apsolutne protočnosti, trajne sadašnjosti. Pamćenje je prisilno sidrenje mentalne protežnosti, protuteža pogledu usmjerenom u beskraj. U svijetu vječne sadašnjosti ništa nije dohvaćeno niti je dohvatljivo. Sve je tu, odjednom, trajni prezent čiju bezvremenu vrijednost umanjuje percepcija i iskustvo imenovanja. U svijetu drugih vremena, pamćenje remeti duhovno biće podsjećanjem i posljedično nadanjem, jer su aktivnosti iz prošlosti repetitivne u memoriji, a njihova značenja referentna. U našem slučaju, aktivnosti iz budućnosti nisu ponovljive, nego inicijalne u ovom vremenu. Uobičajenim racionalnim manevrom se to pokušava objasniti naslućivanjem na temelju neke sveprisutne intuicije i iskustva svih prethodnih naraštaja. U pitanju je varijabla, ništa drugo, reći će sveznalci, fenomen je trenutačan i zove se *déjà vu*. Međutim, uopće se ne radi o psihološkoj pojavi niti o neurološkom poremećaju, ne radi se o mikro vremenu potrošenom u procesuiranju informacije iz jednog u drugi dio mozga. Za one koji vjeruju, radi se doslovno o vizualiziranju budućnosti i repetitivnom efektu u sadašnjosti. To je mentalni *pepertuum mobile* koji se oduvijek vrti u svevremenu. Slike su posložene, sve do jedne, do apsurda koji dokida kreaciju. Čovjek zamišlja sve postojeće mogućnosti i sve moguće postojanosti. Zamišlja Boga po sebi, a sebe na sliku Božju. "*Eppur si muove*", rekao bi Galileo Galilei. Nije, nego *mantra*, uzvratio bi George Harrison i zapjevao *My Sweet Lord*. Vjerovanje je pokretačka energija života. Ako i nije nastalo u lužnatim ispustima s dna praoceana, onda je na nekom drugom mjestu u svemiru nasumično privlačenje molekula i stvaranje replikatora pokrenulo spiralu života. To mahnito sparivanje pokrenulo je proces s mogućnošću izbora, a izbor nije ništa drugo doli nagon za opstankom vrste. Stoga i vjera, jer se život hrani nekim oblikom povjerenja zbog održivosti. Život neprestano buja, ekspandira i nikad se ne urušava. Život se prenosi s jednog na drugo srodno biće čija je smrt ulog u proslijeđeni život, život iznad svega.

11. Romeo i Julija, 2009.

Romeo i Julija ovo nisu mogli znati, zbog sudbine i nikad proživljene starosti. Ironija je činjenica da ih je životna intuicija odvela prerano u smrt. Da su suspregnuli strasti, suzdržani neko vrijeme do boljih okolnosti, možda bi plamen svoje ljubavi u poznim godinama gasili u "mlakoj vodi" s nekim drugim partnerom i ne znajući da bi fatalna ljubav iz mladosti bila povod šekspirijanskoj fikciji za sva vremena.

Dvojba u ishod ambijentalne instalacije *Romeo i Julija* živi nedovršena sa mnom u difuznom svjetlu *ateliera*, lakat udaljena od vanjskog zida, stoički izdržava samoću i moju odsutnost.

10. Paklena zvona / Hells Bells, 2008./1981.

Pritajen. Daleko u pozadini odzvanjahu dva masna, prljava od golubinjih jaja, zvona, a smrad im zvuk donasaše u sparušene vlati odmaklog ljeta, u moje masne kose i od prašine halje, evo ovdje pod moje znojne dlane, smrad u otežale grudi žute od mlijeka, smrad pod pazuhe što svrbi i peče i pada po stomaku u napukline i udubine, u pore i istegnutu kožu, smrad u oči i srce, smrad u život začet u strahu.
U zemlju, u grob upijena krv rasute utrobe i sagnjile posteljice, dok ona dva nezgrapna zvona svoj šuškav odjek upravljen u neki otužan dan, u neku mračnu, mrzovoljnu, trapavu gomilu crnine, šalju meni i mojoj svijenoj pupkovini i mojoj bolnoj kičmi i mojoj iščašenoj zdjelici, meni u naletima s nadimanjem i naprezanjem, s uzvikom i krikom, meni zapjenjenoj, izokrenute šije, meni nabreklih jajnika.

Beograd, 14. 10. 1981.

Hidden. Far away, in the distance, echoed two fatty dirty bells like pigeon eggs, and the smell brought back their sound into the scorched leaves of a far advanced summer, in my greasy hair and my dusty clothes, here, under my sweat palms, the smell in may heavy breasts yellow of the milk, the smell under the arms which itches and tans and falls on the belly, into the cacks and recesses, pores and stretched skin, the smell in my eyes and heart, the smell into my life conceived by the fear.
In dirt, in the grave soaked with blood of a scattered womb and rotten placenta, while those two ungainly bells, direct their rusting echo to some melancholy day, in some dark, morose, clumsy mass of blackness, sending me and my curved umbilical cord and

my paiful spine and my sprained pelvis, to me, in dashes with swelling and efforts, with shout and cry, to me, covered with foam, with inverted nape, to me, with swollen ovary.

Belgrade, 14. 10. 1981.

Rad je nastao za potrebe izložbe *Paso Doble* koja je postavljena u splitskom MKC-u 2008. Izvorni tekst, napisan u Beogradu u vrijeme služenja vojne obveze 1981., pjeskaren u talijansko zrcalo "s potpisom" u konačnici je svoje mjesto našao na zidu spavaće sobe. Dalo bi se zaključiti da je mračni tekst uzrokovan emocionalnom tjeskobom što ne stoji, jer su se te '81. moje mentalne aktivnosti i tjelesni nagoni uspijevali nositi s tugom i nostalgijom za domom i bližnjima. To je jednostavno bila jedna "dobra godina" koju pamtim bez refleksije na potištenost i strah. Svakodnevnica koju sam živio bila je iznenađujuće smislena s obzirom na okolnosti koje su mi "trebale biti" nenaklonjene.

Paso Doble je jedna od bijenalnih tematskih izložaba Hrvatske udruge likovnih umjetnika - Split. Kurirao ju je Branko Franceschi, povjesničar umjetnosti sa zavidnim iskustvom iz različitih boravišnih mjesta u RH. Branko je u dvadesetak godina nanizao nemali broj kustoskih projekata i ravnateljskih dužnosti diljem "lijepe naše". Čovjek koji igra na sigurno, ne veže ga ni jedan grad posebno, pa izgleda da riskira kad preseljava zbog posla. Trenutno (2016.) je ravnatelj Galerije umjetnina u Splitu. Naša je suradnja izvorište našla u afirmativnom tekstu o 33. Splitskom salonu iz 2003. koji je Branko napisao za *Art magazin Kontura*. S par nadahnutih rečenica izrazio se i o mom angažmanu na istom salonu. U to vrijeme sam započeo dugogodišnje predsjednikovanje Hrvatskom udrugom likovnih umjetnika - Split u čijoj će se organizaciji više od desetljeća raditi krucijalne likovne izložbe u Splitu. Iz meni sada neprihvatljivih razloga nisam izlagao na tom salonu, a mogao sam. Između ostalih izbornika koji su sudjelovali u kuriranju Salona, Toni Horvatić (izbornik za područje Splita) je jednostavno prihvatio tu moju "poštenu" odluku koja je Branka dojmila. Naravno, takvu nesmotrenost više nisam ponovio, pa sam bio organizator i izlagač na svim narednim tematskim izložbama, pa tako i na sljedećem salonu koji je kurirao, tko drugi, nego Branko Franceschi. Mudro je procijenio moj početni ulog u vođenju udruge i smjer kojim će ona programski i organizacijski ići. Zanemariti uvažavanje i džentlmenski reciprocitet je "stupidno". I mudrije glave su izgubile poziciju zbog glupe principijelnosti. Brankov 34. Splitski salon poetskog naziva *Pejzaž u suvremenoj likovnoj umjetnosti i kulturi između fetiša i ideologije* je kronološki prethodio međunarodnoj izložbi *Paso Doble* kojoj je sukuratorica bila Ana Janevski. Ovdje je potrebno reći da su tijekom mojih mandata kuratori/kustosi uživali potpuno povjerenje i zavidnu slobodu, kako u izboru autora tako i u realizaciji projekata. Moje je bilo da ih pratim, organiziram potrebne radove i osiguram financijska sredstva.

Na izložbi *Paso Doble* borbenom sam plesu uzvratio aplikacijom teksta iz vremena mirnodopskog odsluženja vojne obveze u SFRJ. O "zloćudnom" socijalizmu bivše federativne republike nešto kasnije. Potrebama tematske izložbe nije nemoguće udovoljiti, kao i drugdje tako su i ovdje rješenja determinirana, uvijek se nađe nešto odgovarajuće zadatku, ako ne "pri ruci" onda "u glavi". Umjetnost zakriljena paradigmom originalnog stvaralaštva trpi sva-

kojake prilagodbe, ali uvijek unutar zadanih okvira. Ništa se nepredviđeno neće dogoditi. To je *mainstream,* svi smo u njemu. Stoga su i *Hells Bells* približili moju misao "općoj stvari" i nenasilno se uklopili u temu. Branko i ja o tome nismo razgovarali, što bi odgovaralo njegovoj poziciji poznavatelja "svega" i mojoj suzdržanosti, naime, ne družim se pretjerano i ne govorim o umjetnosti. Moje su omiljene teme razgovora podvodni ribolov, politika i znanost. Ne bi se reklo. Kad ne čistim, perem ili kuham onda čitam i pišem. Ne bi se ni to reklo. Pisati u prvom licu ženskog roda i nije neki *kumst*, to je jednostavno pitanje izbora. Teže je bilo Ivi Andriću unutar istog državnog teritorija preći s hrvatskog na srpski standardni jezik. U Paklenim zvonima se učinkovitim pokazalo razotkrivanje ženske tragike na kraju teksta. Sjećam se da me je Slobodan Jokić, *alias* Dan Oki pitao: "*Tko je to pisao?*" Ipak, uzaludno bi bilo tražiti moju iznenadnu rodnu osviještenost. Rodna ideologija nije u fokusu mog interesa. To nije ta borba. Nisam žena u muškom tijelu. U zrcalu sam potražio neki drugi alter-ego. Potisnuti ego druge osobe. Čovjek je libidalno biće, prirođena mu je spolnost, penetriranje, ejakulacija i porod poradi opstanka. Međutim, spolno razmnožavanje nije posebnost ljudske vrste. Skoro da je *sex* pravilo svekolike biološke evolucije. Nešto je šira priroda stanične diobe. Zbog toga su u mojoj priči on ili ona u stvari ono, bespolno, bezrodno emaniranje svijesti o sebi na osnovu doživljaja tjelesnosti koja dolazi naknadno, kroz bol kojoj ugoda samo prethodi kao uvjet. Iako strašna, bol je imanentna čovjeku. Nužnost boli je garancija opstanka čovječnosti u obliku na koji smo navikli. Ljudska svijest je oslobađa i diže na sam vrh postojanja. Plemenita bol je čovjekova istina o sebi. Osjećajući bol čovjek drži na okupu vlastito tijelo, održava se u životu. Bez tjelesnog trpljenja boli, bez doživljaja u mozgu, osjeta boli, čovjek nije ljudsko biće. On gleda i ne vidi, sluša i ne čuje, ne predviđa, ne kloni se opasnosti i ne boji se zla. Biće koje se ne užasava boli nije čovjek. Tanka je al' neprobojna granična linija koja dijeli ljudsko osjetilno biće od nespoznatljivih "mogućnosti" inih bića. Nikad nećemo znati što to transcendira ljudsku svijest. Sve do vlastite smrti ona je ekskluzivna funkcija uma. Svijest o sebi je maksimalni doseg čovječnosti. Dalje o toga je umjetna inteligencija, a o njoj sam nešto naslutio u slikama o kojima ću pisati poslije, a nastale su prije. Misli i vizije su slike svijeta u kojemu je čovjek uzrok i posljedica. Svaka stvar i svaki fenomen su čovjek. Bljesak je s neba i grmljavina. Čovjek je kiša, voda i blato. Ne postoji univerzum bez čovjeka, sve "poznato" od Velikog praska (prapočetka svega) na ovamo pridjeva se čovjeku, ukupno je znanje zapisano u svijesti čovjeka i ograničeno je razumijevanjem. Mimo ljudske svijesti nema kozmosa i teorije o postanku i opstanku. Pitanje postanka je povijesno pitanje čovjeka, a pitanje opstanka manifestacija te povijesnosti. Dubina prošlosti je ekvivalentna dosegu budućnosti i pod kontrolom je ljudske svijesti.

Misao me iznova vodi na trusno područje krucijalnih i teških pitanja o podrijetlu i svrsi, o životu i smrti. To se pokazuje središnjom temom ove knjige. Uporno će ponavljanje iste ideje rezultirati nekom vrstom "ličnog" manifesta, vjerujem. Na kraju svega, negdje će se u tekstu pojaviti konačni *statement*. Još ne znamo gdje je to mjesto.

Na zrcalu Paklenih zvona je ispisan prijevod teksta u engleskom jeziku. Na tome nisam inzistirao zbog razmetanja. Naporno se služim i materinjim jezikom. Neznanje me konsternira i opterećuje snagom znanja. Najradije bih se vratio na prapovijesno mumljanje i izražavanje potreba škrgutanjem i uzdahom. Jedan sam od onih koji se barem jednom dnevno upitaju: "Čemu sve ovo?" Zbog lijenosti i nemoći? Engleski prijevod teksta se elegantno uklopio

u vizualnu sliku uratka i na još jednoj razini udovoljio plesu u dvoje. Izgovor? Zgodno je to naknadno dodavanje značenja, u njemu se potvrđujemo.

Paklena zvona su prozni tekst manji od crtice, dvije složene rečenice nalikuju na psihodelični iskorak privremenog napadaja mašte, kratko putovanje u krug po obzoru. Prizvuk arhaičnog jezika izgubljenog u nedefiniranom vremenu govori najviše o mojim povremenim spisateljskim ambicijama koje se ovdje pokazuju u tekstu o tekstu. Uvijek me je zanimalo tumačenje. Čovjek je prokleti ovisnik o podražaju "iz druge ruke" koji zbilju tumači jezikom. Mislima uranja u spoznaju kao *dizelkom* u tunel. Kad je na tragu rješenja, mrak za njegovim leđima je već prošlost, a svjetlo pred njim je budućnost. Tako bismo rekli kad bi "stvari" bile linearne i pravocrtno se širile bez zadrške i osvrtanja. Dakako, iza *kantuna* bismo se našli u čudu, jer su prošlost i budućnost oprečne slike istog sadržaja rastegnute iz jednog u drugi smjer. Pokrenuti otkucajem srca, disanjem, sluhom i vidom prema vani, vođeni namjerom unutar "jedinog nam" materijalnog svijetu, brodimo usmjereno prema budućnosti. Istovremeno smo mislima u prošlosti. Nikad ne otpuštamo svoje korijene, pamtimo do same smrti.

Malo je ljudi imalo priliku vidjeti tekst *Paklena zvona*, a još manje njih ga je i pročitalo. Ako se ne računa stalni postav u spavaćoj sobi, rad je bio izložen na samo dvije izložbe, jednom u svjetlu moderne, drugi put u mraku romanike. Suzdržan i dostojanstven nad elegantnom spiralom stepenicama u Domu mladeži u Splitu i raskošno uronjen u trošnu nišu Galerije sv. Krševana u Šibeniku. U dva različita prostora suprotstavilo se oporo bogatstvo proznog teksta glamurozno hladnom dizajnu stakla.

10. Paklena zvona / Hells Bells, 2008./1981.

Kao i ostali radovi obrađeni u ovoj reduciranoj monografiji, *Paklena zvona* su mi nametnula niz problema u izradi. Aplikacija teksta, uporaba svjetla, obrada stakla, postav u izložbenom prostoru, čitav niz zadataka koje sam morao predvidjeti i rješavati u hodu. Po prvoj je zamisli "istrošeno" zrcalo trebalo biti bogato uokvireno, a tekst crven. Htio sam da riječi "gore u mraku". Adekvatno zrcalo nisam pronašao, pa sam ideju zarotirao za 90°. Horizontalno sam zrcalo postavio vertikalno. Neonsku crvenu sam zamijenio argonskom plavom koja je u konačnici dala blijedo ljubičasto svjetlo. Različite fotografije istog rada mijenjaju ton boje za nijansu prema toplom ili hladnom dijelu spektra. Slova se bojom prilagođavaju okruženju i svjetlu prostora u kojemu je rad postavljen. Očito je da korespondira s prostorom što je za umjetničku instalaciju dobro. Uostalom, kao i za svaku drugu instalaciju. Ultramoderno dizajnirano zrcalo i fluorescentni tekst radu su dali jednu novu dimenziju. Pažljivo sam izabrao dva različita *fonta* slova. Jednostavni i čitljivi engleski tekst bez *serifa* nije samo u funkciji prijevoda hrvatskog teksta nego mu daje i suvremeniji prizvuk. Osjećam (jer sam slab na engleskom govornom području) da je tekst u engleskom prijevodu "hladniji". Slijedeća faza rada je bila aplikacija teksta na radnu površinu. Da bi se vidjela i svijetlila na prednjoj strani zrcala, slova je trebalo inverzno ispisati na stražnjoj strani i ostrugati zaštitni i metalni sloj. Taj sam problem riješio u *atelieru* Marka Urličića u Omišu. Tekst smo plotali (printali) i izrezali u samoljepljivoj foliji. Foliju sam zalijepio na stražnju stranu zrcala, a rubne dijelove izolirao. Mislio sam pjeskarenje teksta obaviti u stakloreznici, međutim komora za pjeskarenje stakla je imala ulaz samo za potpuno ravne površine, a moj se rad sastojao od ravne zrcalne površine i tvornički zakošenog okvira. Trebao sam pronaći "mahera" koji će mi to pjeskariti ručno. Našao sam ga u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Fotograf Zoran Alajbeg je zamolio Marka Rogošića da riješi nastali problem. Marko je pjeskario dio po dio uz pomoć prepolovljenih pivskih flaša koje su čuvale pijesak od rasipanja po okolnom prostoru. Nismo brojali koliko je flaša usputno matirao. Izvrstan posao. I ovaj sam put imao sreću s ljudima koji su mi pomagali u zanatskim radovima. Hvala im. I na kraju, argonske cijevi je trebalo postaviti na metalnu konstrukciju i na nju objesiti zrcalo. Tako su *Paklena zvona* dobila potrebnu *distancu* od zida i zasvijetlila u mraku.

Hells Bells su privremeni reverzibilni *ready-made* nastao sintezom proznog teksta i funkcionalnog predmeta. Zrcalo iz *Art Interijera* talijanski je total dizajn, visoko estetiziran industrijski proizvod čija je prvotna uporaba dvaput nakratko prekinuta izmještanjem u galerijski prostor. Naravno, kao i kod većine *ready-made* radova i ovdje su ostale trajne posljedice intervencije u serijski proizvod. Aplikacija teksta ga je definitivno preobrazila u novo umjetničko djelo, a povratkom u "kućni pritvor" je zadržao prvobitnu funkciju. Zrcalo je dobilo na dodanoj vrijednosti. Ako tako ostane. Međutim, *Paklenim zvonima* slijedi sudbina prosječnog umjetničkog artefakta. Još jedno izmještanje tamo i natrag dokida smisao permutacije. Rad postaje obični putujući eksponat, pretvara se u mobilni dekorativni element, jer magijsko iz njega i fetišističko prema njemu polako nestaje. Zašto? Zato što svaki postupak tendira narastanju po inerciji, linearno izmjenično stanje u nedogled je nikakva mogućnost, obično inicijalna promjena vodi u kompleksniji proces, jednom pokrenuta aktivnost ireverzibilno napreduje u entropiju. Samo tromi sustavi imaju prividni *status quo,* što ovdje nije slučaj. Područje umjetnosti trpi stalne i često nagle promjene. Razlozi su kulturološki i psihološki. Umjetnička razdoblja obiluju stilovima, pravcima i pokretima, promjene su kronološke i ubrzane. Danas je "na terenu" bjesomučna mijena na razini pojedinačnih uradaka,

jer je kultura na izdisaju. Panika vlada gotovo po nekoj "unutarnjoj" direktivi. Referentne točke su samo privid zamrznutih trenutaka u proteklom vremena. U toj kakofoniji ni *Paklena zvona* ne udovoljavaju linearnoj protežnosti, kako bismo htjeli, niti su samoreciplirajući *pepertuum mobile*. Vrijeme "jede" artefakte, doslovno rasapom materijalne strukture i posljedično novim značenjima. Kontekst akceptiranja gotovog umjetničkog rada nije kontekst stvaralačkog procesa. Radi se o bitno različitim fenomenima. Radovi zahvaćeni propadanjem zahtijevaju naknadna tumačenja, stvarni su dok materijalno opstaju, a konceptualni dok ih trpi memorija. Memorija je izmišljotina *sapiensa*, osviještena u afričkim stepama(?) postala je mentalna popudbina za istraživanje prošlosti. Što je korteks deblji i glava veća dublje se ruje u prošlost, u primarni mozak. Memorija odumirućim stvarima daje nove vrijednosti. Umjetnička se djela žilavo opiru raspadanju, traju do zadnje krhotine, a onda neizbježno transformiraju i transponiraju u neka druga područja.

Dok traje, umjetničko djelo privlači pažnju. Nepreciznu predodžbu o načinu imamo, konsenzus o tome nemamo. Mnogi su se ogledali u tom poslu. Napisano je stotinu tisuća novinskih članaka i nešto manje knjiga. Prevaljen je put od objektivne deskripcije do osobnog stava, od jednostavnih rečenica do nerazumljivih složenica, od ispraznih hvalospjeva do potpunog negiranja. Gotovo su sve mogućnosti iscrpljene. Postojanje svakovrsnih umjetničkih djela je prisililo tisuće aktivnih proučavatelja i ljubitelja da kvalificiraju kreativne dosege nadahnutih autora i klasificiraju njihov rad različitim metodama. Pritisak tih težnji je rezultirao i znanstvenim disciplinama. Obavljena su istraživanja i obranjene mnoge doktorske disertacije. Podosta je artefakata označeno vrhunskim umjetničkim djelom, pa zaboravljeno, nemali je broj odbačen, pa je naknadno vraćen na provjeru. Očito je da postoji trenutak kad nad kreativnim uratkom zasja aureola umjetnosti. Umjetničko djelo privlači posebnošću, stanjem koje je nemjerljivo. Dvojba nije na relaciji količine informacija koje ono o sebi daje. Znati malo ili puno znati nije rješenje. Škrtost slikarstva obojenog polja ili bogatstvo prikazivačke umjetnosti, svejedno. Teško je uspostaviti mjerilo vrijednosti. Umjetnost je istodobno prilagodljiva i anticipirajuća, odgovaraju joj sve varijante. Ona je možebitna, što znači da proizlazi iz svega i biva sve. U stvari, umjetnost je slika svekolike prirode, ništa u njoj nije (ne)poznato, ona je doslovno i do kraja manifestacija života. Kako teče život tako ga prati umjetnost. Stvaralački napor je dah Božji (u nedostatku empirijskog dokaza), nespoznatljiv uzrok te aktivnosti čuva je od priproste profanosti. Ljudi su izmislili sveobuhvatno područje povijesti umjetnosti i stotinu grana povijesti drugih područja ne bi li umjetnost odvojili od znanosti i ponovo pripojili. Znanost i umjetnost dolaze iz istog izvora. Prapovijesni otisak ruke u Altamiri je istodobni rezultat racionalne i intuitivne aktivnosti čovjeka. Umjetnost je je arhetipska, magijska, ritualna, obvezujuća, profesionalna, reprezentativna, svakodnevna, dokona i sva ostala (ne)naročita radinost. Nemoguće je obuhvatiti kompleksnost fenomena umjetnosti. Podjednako je teško razlučiti ostale aktivnosti od umjetnosti kad svaka u sebi sadrži moment kreativnosti. Učinkovita metoda je označivanje, dogovor oko toga što jest, a što nije i što bi moglo biti. Tako stižemo i do *Paklenih zvona*. Sjednemo i dogovorimo se, autor osmisli i izvede djelo, kurator ga prihvati i obznani, označe ga i ponude publici na uvid. Krug je zatvoren. Međutim, samo označivanje predmeta izvan umjetničkog podrijetla (što je naš slučaj) kao umjetničkog djela "ne drži vodu". Zanemarimo načas aplicirani tekst i podloženo svjetlo, držimo se industrijskog funkcionalnog proizvoda, ogledala kojega smo postavili da zrcali zbivanja u galerijskom prostoru. Tim činom mu nismo oduzeli namjenu.

10. Paklena zvona / Hells Bells, 2008./1981.

Daleko je to od pisoara Marcela Duchampa. Zrcalo zrcali sliku stvarnosti tu i tamo, u prolazu se na isti način ogledamo u njemu, a kad nas nema, ono i dalje funkcionira u zadanom prostoru. Ono se nikad ne gasi dok traje u svijesti. Osvijetljeno reflektira svjetlo, u mraku prikazuje sliku mraka. Znamo i to da je aktivni sudionik igre u prostoru čiji je dio, i tako dalje. Uvažavamo sve te dodatne spoznaje koje dižu značenje na n-tu potenciju. Vratimo se na krucijalni problem. Zbog čega i radi koga je zrcalo u prodajnom salonu dizajnerski proizvod označen certifikatom o identitetu, a izmješteno u galerijski prostor potpisano umjetničko djelo? Sve ukazuje na činjenicu da je promatrački moment namjere presudni čin prenamjene tog artefakta, što je uži kontekst. Odluka nije samo iskazivanje volje pojedinca, kako bismo mislili, ona je rezultat kulturne nestabilnosti društva, pojedinac (umjetnik) je samo medij koji posreduje promjene u društvu, što je širi kontekst. Ubacimo još jedan parametar, strelicu vremena. Nešto što se danas podrazumijeva jučer je bilo nezamislivo. Svaki iskorak ima svoje vrijeme. Nešto se inicijalno pokrenulo jučer tamo i definiralo se u punom obimu danas ovdje. Je li to umjetnik zrcali neku opću sadržajniju volju ili se stvari događaju nasumično? Umjetnik spekulira i to mu prolazi. U kaotičnom i kompleksnom svijetu prolazi sve osim redukcije do točke ničega. Umjetniku je svijet bogatstvo svega. Izobilje.

Paklena zvona su u pisanom obliku stajala 27 godina u pričuvi, sazrijevala su u mraku priručne mape stisnuta između dva lista *Arches* papira i ne znajući da će napisana u jedno jesenje jutro u spavaonici vojne policije Titove garde smještene u istočnoj zgradi General štaba Jugoslavenske narodne armije u Beogradu biti obznanjena u ljeto 2008. Zapadni dio vojnog kompleksa u Nemanjinoj zatvara modernistička arhitektura Nikole Dobrovića, zagasito crvena stepenasta višekatnica djelomično obložena bračkim Veseljem. Dvodijelna je zgrada prvi put raketirana u gluho noćno doba 30. travnja 1999. i drugi put 7. svibnja iste godine za vrijeme NATO agresije na Srbiju i u vrijeme izgradnje kampa *Bondsteel*, vojne potpore "projektu Kosovo". Oskvrnuta dijeli sudbinu Vukovarskog vodotornja granatiranog u jesen 1991. od strane Jugoslavenske narodne armije tijekom agresije na Hrvatsku. Interventnom vanjskom politikom SAD završila je poetična priča o višenacionalnoj zajednici na jugoistoku Europe nadahnuta Narodno oslobodilačkom borbom i socijalističkom planskom izgradnjom. Jugoslavija se raspala na slabe nacionalne države Zapadnog i Istočnog Balkana. Linija razdvajanja katoličkog i pravoslavnog fundamentalizma krivudavo teče sunitskom Bosnom. Između rijeke Une na zapadu i Drine na istoku nasilno se ugurala Republika Srpska i administrativna tvorevina zvana *federacija*. *Rektum* tog *Daytona* je distrikt Brčko na Savi. Bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda svoj je *crescendo* doživjelo u građanskom ratu u zadnjoj dekadi 20. stoljeća. Krvlju su otvorena jugoistočna vrata kapitalističkom pohodu na euroazijski *Heartland*. Hrvatske i srpske vladare, crno mletačko plemstvo i ugarske kraljeve, srednjovjekovni danak u krvi i turski *harač*, monarhističke okupacije i omladinske radne akcije zamijenila je globalna politika deregulacije, privatizacije, fleksibilizacije, komodifikacije i liberalizacije, zlokobnih ekonomskih mjera koje kancerogeno razaraju zajedničko tkivo naroda naviklih na dušu. Radničke savjete i Zborove radnih ljudi, legendarne skupne sastanke ravnopravne radničke klase, neuralgične točke zajedništva socijalističke provenijencije nostalgično baštine još jedino dijelovi javnog sektora, privatni se mudro povukao u pravno ozakonjenu ilegalu, skriven od očiju javnosti, podržan krupnim kapitalom i reakcionarnim snagama iz duboke povijesne ropotarnice. Na mjestu zajedničkog veselja našlo se pojedinačno blagostanje. Nesigurnost jednima, bogatstvo drugima. Sve se to zbilo pred našim očima. U prolje-

će '81., na rođendan sam krenuo u Beograd na dvanaestomjesečno odsluženje vojnog roka. Na Kosovu je albanska iredentistička pobuna pokrenula srpski nacionalizma i posljedično hrvatski otpor. Godinu dana ranije umro je Tito, karizmatični vođa i nadnacionalni vizionar tvrda srca. Deset se godina velika država pripremala za nasilnu smrt. Jednopartijski sustav i predstavničko odlučivanje zamijenila je demokracija i posvemašnja pljačka društvene imovine. Uzajamno traju već više od dva desetljeća. Zajednička "kesa" još nije ispražnjena. Neki kažu da se danas grabi kao 90-ih. Kako bilo, jugoslavenski je socijalizam bio društveno uređenje s blagotvornim djelovanjem na narod. Zadovoljni pojedinci su uspostavili zajedničke vrijednosti koje su se čvrsto ugnijezdile u kratkom isječku socijalne evolucije. Radnička je klasa u par generacija pustila snažno korijenje koje se i danas opire sustavnom raskopavanju i zakapanju u dublju ropotarnicu. Distopijski komunistički totalitarizam, kako su neprijatelji selektirane memorije i svakojaki liberalni pravovjernici nazivali socijalizam je žilaviji nego su se nadali. Ne daj Bože svjetonazorskog *comebacka* u 20. stoljeće, rekli bi oni. Ali, jednom kad se mase osvijeste i uvide kakva se uboga golotinja krije pod slojevima imaginarne "metraže" i kakve "gologuze ljušture" besmisleno troše zajedničke resurse bit će potreban malo veći pomor ne bi li se stvari vratile u zadanu mjeru. Dakako, ulog su kolateralne žrtve, te iste mase koje naoko pokreću kaotične destruktivne procese. Njihova se patnja stabilizira u stanju trpljivosti. Interesne skupine opstaju, nevažni iz mase nestaju. "*Kak je tak, tak je navek bilo*", rekao bi Krleža. Inače, sve ide dovraga. Naravno, nezahvalno je proricati iz vlastite pozicije, projicirati osobna nadanja preko sudbine drugih ljudi. Pravednije je imati širi pristup. Razumijevanje nikad nije na odmet. Odobravanje je "drugi par postola". Nagovaranje je "put bez povratka". Sve su to fraze u opasnoj igri s ljudima. Nasilna provedba iz zajedničkog u privatno je kod nas obilježena etničkim čišćenjem, koncentracijskim logorima, masovnim pokoljima, silovanjem, paljenjem i otimačinom. Od 1991. do 1999. godine je na području bivše Jugoslavije ubijeno i ranjeno više od 130.000 ljudi, a raseljeno ih je oko 2,5 milijuna. Za što? Za kratkotrajnu nacionalnu sreću poguranu imenima dinastija iz maglovite povijesti? Za uspostavu Međunarodnog kaznenog suda? Zbog globalnog ekonomskog poretka u kojemu ćemo biti prekarni radnici, potplaćena klasa na dispoziciji trulim bogatašima koji osobnu gramzljivost izjednačuju sa zdravim poduzetništvom. A i "zdravo poduzetništvo" je "muljanje". Ne mogu se sjetiti ni jednog uspješnog poduzetnika koji nije izvukao korist iz "poslova" s državom. Svi oni "pošteni" su nelikvidni ili insolventni, pa duguju "Bogu i državi". A svi su oni "sitne ribe" u odnosu na inozemne predatore "plave krvi".

Ovaj je tekst kao igra asocijacija, sve je veći obzor na kojemu su nevidljivom tintom ispisani pojmovi koji su umreženi u tkivo zajedničkog sadržaja. Nadajmo se da kruška neće pasti dalje od jabuke i da će zajednička misao održati skup na okupu. Ne trudim se unaprijed odrediti pravac kojim će se tekst logično pretakati iz jednog u drugi odlomak priče. Držim se kratkog pamćenja, okidanja bliskih neurona koji su trenutno okupirani zajedničkom misijom. Malo me dekomodiraju strah od zaborava i pokliznuće u vode koje sa zadanom temom nemaju neposredniju vezu, pa sam napet. U drugom ću čitanju napraviti korekturu. U stvari, već sam je obavio. Sjetimo se strijele vremena. Prošlost ide pravocrtno u budućnost (drugi zakon termodinamike), nema mjesta povratku osim u vrlo malim intervalima i sitnicama, ako sam išta razumio od kvantne mehanike koju po vlastitom priznanju ne razumijevaju ni veće *face* od mene.

Paklena zvona slave novi život začet u boli, smrt ga iz prikrajka prati. Ništa se više ne može učiniti. Kad se rodimo potpisujemo ugovor s vragom, svi do jednoga. Ovdje iznimke ne potvrđuju pravilo, jer se radi o usudu za sve. Ni za Boga tu nema mjesta. *Svi putevi vode u Rim*. Jel' to Isus rekao Petru da u Rimu stoluje smrt. Jedino izvjesno u životu je smrt na kraju. Velika je oholost ili teška glupost ne držati do te jednostavne činjenice. Kroz život nas vode privremena pravila, velike strasti i gomila iracionalnih potreba. Često se nađemo iznenađeni slijedom događaja, čini nam se kako je sve upućivalo baš na TO, ali to iz nekog razloga nismo vidjeli. Na kraju se kockice slože u jedini mogući mozaik. Sve je u prošlosti usmjereno upravo ovom trenutku. To je jedina istina. Druge racionalne spoznaje nema. Ostale su slike (mogućnosti) možebitni rezultat nekih drugih procesa. Za to nemamo dokaza. Možemo samo spekulirati. Možda se svaki trenutak fraktalno razdjeljuje u razgranatu strukturu sličnih rješenja u pokušaju repeticije izvornog obrasca. Priroda ne klonira, ona ponavlja i selekcionira. Ponavljanje uključuje prethodno stanje u prostoru i prijašnje iskustvo u vremenu. To je pozicija s koje se vrši selekcija. Žilavi opstaju i množe se (s malim modifikacijama). To je evolucija iz jedne, zajedničke mogućnosti. Što je s ostalim mogućnostima? Rezultiraju li one rješenjima na drugim razinama, na drugim mjestima? Možda se u nekim drugim svjetovima sklapaju svi ostali mozaici. U beskonačnim svjetovima, beskonačne su i mogućnosti, rekli bismo. One prihvatljive i one zastrašujuće.

Iz sebe gledam u te, sve na tebi zrcali moj svijet. Ljepotu naših tijela i bogatstvo naših misli jednakim tempom nagriza isto vrijeme. Starimo trpljivo i zajedno. Ne trudim se razlučiti tvoju svijest o meni od moje svijesti o tebi. Sve je na nama dosadno slično do u detalj, sve osim tračka sumnje da je slika mog svijeta jedinstvena za mene, a tvoja nepremostivo različita i jedinstvena za tebe. Možda u osobi preko puta mene čuči *alien* strašnog obličja užasnut mišlju da u njega zuri čudovišno biće oduzeto od straha zbog njegove prisutnosti. Pritajen i sam.

09. Tko dolazi prvi?, 2004.

Krenuo sam iz mračne jame, maternice; Idem prema drugoj jami, Grobu. Jedna me snaga baca izvan mračnoga ponora; druga me snaga privlači prema Mračnom ponoru.

Dolazimo iz tamnoga ponora; završavamo u tamnome ponoru;
Svijetli razmak među njima zovemo Životom.

Čim se rodimo, počinje i obrat: istodobno polazak i povratak; svakoga časa umiremo, stoga mnogi objaviše: Svrha je života smrt.

Ali i čim se rodimo, počinje napor da stvaramo, sastavljamo, preobražavamo tvar u život; svakoga se časa rađamo. Stoga mnogi objaviše: Svrha je prolaznog života besmrtnost.

U prolaznome se živom tijelu bore dvije struje: Uspon prema sastavljanju, prema životu, prema neumrlosti.

Pad, prema rastavljanju, prema tvari, prema smrti.

I te obje struje izviru iz dubina praiskonske biti.

Na početku iznenađuje život; čini se da je protuzakonit, nekako protiv prirode, nešto kao prolazno protudjelovanje na mračne vječne izvore, ali ako dublje razmišljamo, shvaćamo: i taj Život bespočetni, neuništivi tijek Svemira.

Inače, odakle ta nadljudska snaga što nas kao iz pračke izbacuje iz nerođenoga u rođeno i što nam svima – biljkama, životinjama, ljudima – daje hrabrosti za borbu?

(zajedno)

Onda, naša je dužnost dokučiti viđenje koje obuhvaća i usklađuje te dvije strašne, bespočetne, neuništive snage; zatim s tim viđenjem uskladiti svoje mišljenje i djelovanje.

Ne, cilj Zemlje nije Život, nije čovjek. Poživjela je ona bez njih, poživjet će bez njih.

Oni su tek kratkotrajne iskre njezina mahnitog okretanja.
Ja sam kratkovjeko, nemoćno stvorenje sazdano od blata i snova. Ali osjećam kako se u meni kovitlaju sve snage Svemira.
Tekst Nicosa Kazantzakisa adaptirao je kao kantatu za dvoglas Petar Opačić
Glasovi: Dara Vukić, Mirko Kraljev.
Glazba: Misa Criolla: Ariel Ramirez, Jose Carreras, Grupo Huancara
Passion: Music for fhe Last Temptation of Christ, Peter Gabriel

Rad je izvorno postavljen kao *site specific* na izložbi *Jedan podzemni vrt* u podrumima Dioklecijanove palače 2004. Bavi se inverzijom hipoteze, dvojakim vrijednostima uvjerenja i sumnje. Rast u život ili pad u smrt? Na fragmentima mita o Dujmu i njegovom dijaboliku Dioklesu, paradigmatična memorija je možda opstala u svojoj inverziji. Tko zna? U pokušaju interpretiranja te upitnosti odabrao sam prvostolnicu (Dioklecijanov mauzolej) i pod njom kriptu kao mjesto zbivanja, duhovnog uzdizanja i vraćanja u *ratiom* nedohvatljivu smrt.

Tako sam pisao u katalogu izložbe *Strah od smrti* postavljene u Galeriji sv. Krševana u Šibeniku kolovoza 2012. Sjećam se paklene vrućine u zatvorenom i zatamnjenom prostoru. Na otvorenju sam dvadesetak upornih držao na granici trpljivosti vjerujući da će im moja objašnjenja približiti radove. Evo, još patim od tog sindroma. Kao da i drugi ne vide ono što je bjelodano. Iz percepcije u svijest i nazad. Neusporedivo je ugodnija atmosfera bila nešto kasnije pred restoranom Gradska vijećnica pod veličanstvenom katedralom sv. Jakova, remek djelom Jurja Dalmatinca, Nikole Firentinca i šibenskih kamenara. Večeru je osmislila Antonija Modrušan, ravnateljica galerije.

Svoju je premijeru video instalacija *Tko dolazi prvi?* doživjela u starijem i velebnijem prostoru, u podrumima Dioklecijanove palače u Splitu 2004. Je li to bio *site specific* ili ne, nisam siguran? Lijepo je zvučalo, radu je dalo dozu ozbiljnosti i notu mistike. Dakako, instalacija ničim nije trajno promijenila okruženje, bila je samo umetnuta u definirani prostor fundamenata Dioklecijanove palače kao umjetničko djelo koje ponešto govori o sakralnom prostoru etažu, dvije iznad i u neposrednoj blizini.

Vrijeme se proteglo nad istim prostorom, prošlo je više od decenije. Godine su tisuće puta osvijetlile i zamračile obzor. Zapravo se i ne mogu sjetiti kako je došlo do adaptacije teksta grčkog pisca i filozofa. Bilo je tu puno koincidencije, pamtim. Petru Opačiću, pjesniku, prevoditelju, filozofu, kolegi i prijatelju sam vjerojatno samo ispričao kako snimam kratki video u katedrali i kripti sv. Dujma i kako mi je potreban odgovarajući tekst koji bi izgovarali stariji glumci Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu. Petar je nekoliko puta pisao predgovor mojim izložbama, a 2000. smo napravili eksperiment, pisao je "na neviđeno" za izložbu *Ravnoteža buke* u Salonu Galić, jer smo u godinama koje su prethodile smanjili intenzitet druženja, pa se moglo pokazati da su nam se razišla razmišljanja i interesi. Ali nisu. Nikakve su to udaljenosti između naših prebivališta i radnih mjesta, Solina i Splita, Brda i Visoke, u dah se to prebrodi. Petar je solinski pjesnik, Dujam je salonitanski mučenik, Dioklecijanovim ediktom pale su i oči sv. Lucije. Dujmova katedrala je Dioklesov mauzolej, a kripta je Lucina, voda u njoj je ljekovita, muke Dujmove

i Lucine su prihvatljive, odluka Dioklesova razumljiva. Sve se dogodilo iz ljubavi i zbog istine.

U kratkom video uratku *Tko dolazi prvi?* koji sam snimao vrteći se u krug s lijeve na desnu stranu, najprije u kripti, a potom u katedrali, puno se duša mrtvih i živih ljudi našlo zajedno, Bogu bliskih i Bogu dalekih. Katedrala sv. Duje je katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije, a Nikos Kazantzakis je autor romana *Isusovo zadnje iskušenje* koji je, ništa neobično, vrlo slobodno uprizorio opsjednuti Martin Scorcese u filmu *Posljednje Kristovo iskušenje*, a koji mi se kao nekakvo pozadinsko nadahnuće u to vrijeme "motalo" po glavi. Naravno, Vatikan je "prekrižio" roman, a kontroverzni je film nasilno skidan s repertoara. Glazbu Petera Gabriela iz filma koristio sam u drugom, opetovanom dijelu videa. Prvi dio je nenadmašna *Misa Criolla*.

Iako s odmakom i dalje vidim tu ukorijenjenu dvojbu, dijabolično lice svake osobe, događaje koji to možda i nisu, jer za njih postoje samo sumnjive interpretacije. Moj je Duje Diocletianus, ratnik i pobjednik, a Diokles Dujam, svetac i mučenik. Jedan i drugi nose iskustvo Levanta, nataložene slojeve Antike i ukopano u zimski pijesak i ljetno blato pamćenje Perzije, Sirije i Egipta, tristo godina prije Islama. Oba vjeruju, jedan ratoborno u svemogućeg Boga, drugi stoički u moral i vrline. Tumačenje njihove vjere je istina okovana sumnjom. Teško se dosjetiti relevantne metode koja bi "cementirala" tvrdnju potkrijepljenu

dokazima za sva vremena. Vlastito je suprotstavljeno tuđem mišljenju i obratno. Sukladno je to našoj priči. S jedne strane moćni *augustus* opsjednut istočnjačkim kultom Mitre, s druge ponizni Sirijac, slijednik Kristova nauka. Prvi polagano kažnjen za bahatost i grijeh, drugi u čas likvidiran. Teško je dohvatiti to konfuzno doba lažnih proroka, svakojakih pseudotipova, palih anđela i uskrslih fanatika, bespoštednih ratnika i lucidnih duhovnjaka. Radi se o godinama komprimirane povijesti koja oblikuje misao do današnjih dana. Teško je zaobići višestoljetnu susljednost svakojakih događaja i usmjerenom pažnjom demistificirati mitsko razdoblje graditelja i zaštitnika rodnoga grada. Svaki naredni trenutak mijenja sliku prošlosti. Ona je živa i nepredvidljiva, kao i budućnost. Talog zaborava, nedostatak dokaza i kognitivna arheologija, antropologija i evolucijska psihologija grade višeslojnu sliku u kojoj akteri iz minulog doba poprimaju suvremene oblike i odlike. Njihovo je ponašanje rezultat našeg viđenja. *"Mora da je tako bilo, jer je logično"*, rekao bi istraživač daleke prošlosti osokoljen povijesnim faktima. Ja sumnjam, sumnjam u ukupnu povijest. Vidim je kao okaminu s tisuću različitih lica, prstima pipam poznatu teksturu površinskog sloja nepoznate strukture. Sve zamisli o tome što je bilo "drže vodu" privremeno za našeg života. Već sljedeća generacija prilagođava tumačenja svojoj zbilji, rekombinira i najtvrdokornije činjenice, izvlači iz ropotarnice odbačene teorije i provjerava ih novim alatima s pozicije novih znanja. Odgovarajuće teorije postaju prakse za kojima se poseže u gradnji puta u vječnost. A kao što je pala Babilonska past će i sve ostale kule. Međutim, to privremeno stanje duha, učinkovito budno na ovom *levelu*, matematičkom preciznošću iz ukupne ostavštine izdvaja točnu količinu sirove materije potrebnu viziji neposredne, pa čak i dalje budućnosti. Sve je determinirano, rekli bismo. Uzaludno je opirati se utjecaju. Gotovo smo na tragu proricanja. Gatanje iz jetre zaklanih ovaca i teladi, učeno argumentiranje cikličkog razvoja kultura ili prebiranje po genomu živih ljudi su pitanja uvjerenja u trenutku hoda po rubu povijesti. "*Virujen u te"*, rekla bi Severina i predala se bez zadrške po n-ti put. Ono što je u jednom trenutku fikcija u drugom je stvarnost ili točnije, ono što je jednome stvarnost drugome je fikcija. Zbilja postaje područje provjere, vanjska stvarnost i projekcija svijesti su ništa više od naročitog oblika pojavnosti, zavisni su od trenutaka i njihovih krhotina. Tko može pouzdano tvrditi istinu o bilo čemu? Ako je sve rast, ako sve buja, mijenja se stalno i atrofira, ako niti jedan trenutak nije dovoljno dugo stabilan kako bi se unutar njega manifestirala stvar po sebi, nepromjenjivi entitet, kako je moguće iznaći poziciju s koje bi bila vidljiva opća stvarnost, neupitna istina za sve? I ljubitelji egzaktnih znanosti su potvrdili da se brzina i položaj čestice ne mogu istodobno utvrditi. Jedno saznanje isključuje drugo. To je *fakat*. Ako je tako nesigurno na mikro razini, kakva li je tek zbrka u vidljivom svijetu?

Petar je intuitivno reagirao na "kvantnu neodredljivost" zbilje: analogije, parabole, percepcije i recepcije, praiskonski red i posljedični kaos. Kao i uvijek, može se biti tu i tamo, tijelom ovdje, mislima svugdje. Blaženi koji to jesu. Sve je to ubačeno u nekoliko minuta *spina*. Tekst je *kantata,* dva glasa, muški i ženski, snimani u podzemlju Dioklecijanovih odaja, Mirkov se čvrsto opire, Darin podatno drhti. Skeptični muški sigurno odzvanja među mokrim zidovima supstrukcije, žudni se ženski provlači kroz pukotine i odrone rahlih *fundamenata*. Mirko i Dara su stara garda provjerenih glumaca HNK Split, ne iznenađuju ih ni govor ni pokret, izdržljivi su kao endemske vrste Galapagosa. Njima je njihov doprinos u ovom audiovizualnom uratku minorni detalj u bogatom kazališnom opusu, meni je od iznimne važnosti nezaboravno iskustvo montaže zvuka i slike. Dakako, vjerovao sam da će me taj

umjetnički izraz povući, da će sljedeći radovi biti kompleksniji, da će me odvesti put filma, ali nisu. Moja se misao vratila u se, zaokružen sam dušom filozofa i ne priliče mi raskošnost glume, naglašena artikulacija i inflacija emocija. Škrt sam po sebi, introspektivan i vječno nezadovoljan. Otpadnik sam od društva i veselja, u svemu vidim problem. I relaksacija mi je napor. Moja je duša svijest o sebi, to je užasna spoznaja. Kad umrem, kad sinapse olabave, kad neuroni utrnu, a mozak ostane u mraku, kad svijest nestane, zauvijek nakon trenutne refleksije na proživljeni život, kad se duša rasplini u posmrtnu entropiju, kad život utihne i konačni muk zavlada, gdje sam ja? Gdje je tijelo moje i misao njegova o sebi? Gdje su spoznaje i osjeti?

Rast u život ili pad u smrt? Biće se bolno cijepa iz zametne stanice i narasta do groteskne složenosti, stanice se gomilaju jedna na drugu kao cigla na ciglu. To sveobuhvatno sebe svjesno zdanje, usprkos gravitaciji, jakim i slabim silama, širi se sukladno postotku kisika u atmosferi. Više kisika, brži metabolizam, učinkovitija reprodukcija i kraći životni vijek. Nisam ja izmislio srkanje, disanje na slamčicu, generacije tibetanskih i japanskih budista su mirile pokret tijela i smanjivale otkucaje srca do same granice života pred smrt. I neki kršćanski sveci su se mumificirali, o drugima ne znamo, nije ih dotakla znanstvena ljubopitljivost. *Moći* su potrgani ostaci te vjere u zagrobnost. Tijelo moje svagdašnje ili barem njegov dio ostavljam vama na volju, ostavljam vam na obvezu znamen o meni, ostavljam vam teret na duši i kamen oko vrata. Čekajte na me do sudnjega dana, zauvijek prokleti ako me zaboravite!

Lako je zamisliti da je ovo što pišem osnovni jezik, jezik razumijevanja, da je instalacija u Dioklecijanovim podrumima koja sadržava video uradak *meta* jezik, jezik o jeziku, a video uradak *Tko dolazi prvi?* trećestupanjski jezik. Nije teško pojmiti tu kronološku inverziju. Pitanje uzroka i posljedice je stvar matematike i brojeva, uzastopnosti i nasljeđivanja, fenomen neraskidivo vezan za intuiciju pravocrtno usmjerenog vremena. Posezanje za artefaktima iz prošlosti, mentalna predodžba o njima, ponovno vizualiziranje već obznanjenih i u zaborav potisnutih djela neizbježno rezultira pitanjem: "*Radi li se tu o kreativnoj marljivosti ili o dokonoj aktivnosti?"* Je li u pitanju *spin* od početka do kraja, u prvotnoj ideji, u produkciji, realizaciji, postprodukciji, prezentaciji i tumačenju? Je li neprestana vrtnja jedina vrijednost ovog rada? U rano jutro 2004. uskim hodnikom ulazim u mistični prostor kripte mauzoleja i vrtim se s jednim otvorenim okom k'o Isus u Gibsonovoj *Pasiji* (2004.) klizeći kožnim đonom po izlizanom kamenom podu. Vrteći se ukrug, doživljaj škrtog ambijenta prenosim u gornji, velebni prostor omeđen granitnim i mramornim stupovima. Nad njima kapiteli i frizovi, a između njih niše i oltari, porfirni *ambon* i *ciboriji*, kamene figure i reljefi, čudesno svjetlo i taktilna sjena. Vraćam se u kriptu, etažu niže, a iz bunara sv. Luce ljeska pitka voda. Je li kriptu pohodio slavni Mitra, a mauzolej nad njim *Sol Invictus* ili je jedno podrazumijevalo drugo? Pamti li kripta ranokršćanska otajstva i sakramente ili ranije antičke misterije. Kakvu mračnu tajnu nosi mjesto kripte iz vremena prije Dujma i Dioklesa, krije li se tu nekad moćni energetski vrtlog, *vortex* oslabljen potiranjem vjere i demencijom. Kako bilo, u kriptu sam ušao zdrav, a nakon dva sata izašao bolestan s osjećajem mučnine u stomaku i glavoboljom. U duhu znanosti sam postupak ponovio u slično jutro par godina kasnije i osjetio isto stanje. Nešto je u smjeru ili brzini vrtnje bilo pogubno. Slijedeći druge interese taj sam problem privremeno stavio *ad acta*. Samo se sjećam da sam pomislio na inverziju,

sukladno priči o Dujmu i Dioklesu. Zamislio sam inverziju simetrije(?), simetrije koja stoluje u svemiru reverzibilnih mogućnosti. Dakako, slaba volja je potisnula dublje razloge istraživanja. Misteriozni fenomen je ostao zaključan u nedostupnom kutku uma. Naročita je misao zabilježena divljanjem sinapsi u mozgu, jedinstvenim spojem neurona u sliku skrivenu do sljedećeg identičnog "okidanja". Istodobno vjerujem i sumnjam, kompliciranо stanje kad je za rješenje jednog problema ključ drugi, paralelni problem. Kako prizvati misao koja će aktivirati sjećanje na drugu misao? U pitanju je kratkotrajno pamćenje i dugoročni zaborav. Stvarnost, produženi san ili opsjena?

Opirem se jasnim pravilima pisanja i književnim vrstama, služim se nadopunama i umecima, djelomičnim izmjenama i potpunim rekonstrukcijama, dajem si slobodu koja je ograničena osobnom vještinom. Sukcesivno napredujem po istom terenu vraćajući se i provjeravajući ishode prijašnjih zapisa. Tako (jednom) sam pisao otprilike ovako: "Analizirajući vlastiti rad koji je kuratorica Dragica Čakić izabrala za izložbu *ArtiST Now: Jedan podzemni vrt*, ne mogu se ne prisjetiti tjelesnog umora i osjećaja ispražnjenosti nakon snimanja u kripti. Neonsku instalaciju koja ulazi u završni kadar, prije, nego li se slika ugasi u bunaru sv. Luce, pomogao mi je postaviti prijatelj Vedran Huljev. Na podu kripte, uokolo bunara svjetlosnim je slovima pisalo: "*I ponovo se rodi"*, rečenica uređena nekoliko godina prije u slavu Božića. Možda samo ja pamtim da se kripta vrtjela ukrug sve do moje iznemoglosti. Nije to bio nikakav *Zikr*, jer nisam *sufi*. Ne vrtim se k'o *derviš,* ne dolazim do istine zazivajući Boga imenom njegovim. Bosom nogom hodam po kamenu antičkom i još uvijek vjerujem da je svijet antropocentričan."

Sve u svemiru proizlazi iz istoga, ali se manifestira zasebno na putu međusobnog udaljavanja. Sve je u pokretu i sve miruje. Jedno miruje u odnosu na drugo koje se prividno kreće. Nit ima istodobnog mirovanja niti istovrsnog kretanja. Sve je razvojno u svom smjeru. Teorija o Velikom prasku i primordijalnoj plazmi, pravocrtnom vremenu i beskonačnoj entropiji, česticama bez mase i dalje, *ad infinitum,* usmjerena je s energije na materiju, opće prihvatljiv oblik postojanja, opće prihvatljivu misao, misao koja kao i sve ostale dolaze na krilima svijesti u paketu sa svakojakim osjetima. Iz fizičkog mikro svijeta preko građevnih atoma i molekula ulazimo u sadržajniju tvar, a nakon podužeg hoda i u područje živih bakterija, stanica i organizama. Život treperi drukčijim vibracijama, dogodio se jednom i evoluira do iznemoglosti. Vječni geni i potrošne stanice upregnuti zajedno glavinjaju putem Božjeg plana iz nezrele prošlosti u zrelu budućnost. Nepoznato nam gibanje postaje najednom opažljivo i obvezatno, kao nekakva agenda za poslije. I sve opstaje unutar misteriozne i neuhvatljive svijesti. Postoje li geni "okidači" svijesti, postoji li "pozadinska" mreža neurona koja na početku života aktivira osjećaj svega i posljedično osjećaj sebstva i nadu jastva, podzemni micelij iz kojega izrastaju svi poznati fenomeni ili je sve jebeno bihevioralno? Postoji li svijest koja za svu vrstu na identičan način akceptira vanjski svijet? Postoji li objektivni vanjski svijet? Sve su misli definitivno u glavi. Iako ne postoji osjet uzavrelog mozga, postoji svjesnost uma. Ne hvatam refleksije podsvijesti, ne *ufam* se u nadsvijest, život se rasprostire unutar stanja svjesti, shvatljiv i na određenoj razini neodoljivo odgonetljiv. Naša vlastita prošlost i iskustvo pomažu nam u razumijevanju sadašnjosti i naslućivanju budućnosti. Nešto je počelo, upravo traje i ne zna se kad će završiti. Nemoguće je jezikom koji miruje pojasniti radnje koje su istodobno prošle i buduće, a događaju se upravo sad.

Najbliže je neodređeno trajanje koje nema fiksni početak niti očekivani završetak. Poznato vrijeme podrazumijeva i poznati prostor, nepoznato vrijeme ne daje informaciju o prostoru. Između dva događaja je provalija. Je li u njoj stoluje sve vrijeme? "*Obadva, oba su pala!"* uzviknuo je hrvatski dragovoljac Filip Gačina 16. rujna 1991. godine i precizirao prostor i vrijeme događaja koji je si našao dolično mjesto u kolektivnoj memoriji naroda. Neprijateljska je strana zapamtila prostor i vrijeme gubitka. Kad se stvari obostrano poslože, kad se usklađeno tumače, kad nema suprotstavljanja u razumijevanju i različite percepcije, prostor i vrijeme postaju jednoobrazni za sve. Međutim, kao i u *Rashomonu* Akira Kurosawe, istina je varljiva kategorija. Okruženje u koje smo i ne htijući uronjeni, svijet uokolo nas treperi raznim istinama. Dok unisono "pjevamo" čini nam se da je događaj jedinstven, kad oslušnemo vlastiti glas slika svijeta se razdvaja. U stabilni, tvarni svijet unosimo sebe. MI i sve ostalo definitivno nije univerzalni obrazac. Prije će biti osobni pečat na ispisanom dokumentu. Iako sebični geni Richarda Dawkinsa bešćutno brazde po zajedničkom *ageru,* svijetom dominira veličanstvena nepredvidljivost. Sve nas je više različito istih. Kako po izgledu, tako i po izrazu. Različiti ljudi ruše stabilnu percepciju prostora i vremena, svako je razumijevanje individualno, duboko ukorijenjeno u osobno iskustvo. Dakako, nasuprot tome stoji kolektivni duh. *"Ima neka tajna veza za sve nas",* rekli bi dečki iz Bijelog Dugmeta, pa bi i to bila istina. Neka misteriozna sila determinira sve izboje iz sebe, upravlja nagonom *libida* i duhovnom nadgradnjom, neosjetljiva na tjelesne podražaje, psihička stanja i misaone domete bića. Je li to Bog ili se svijest promeće u neuhvatljivu nadsvijest?

Kad jednom krene, misao ode nekontrolirano ustranu, udalji se k'o puteljak od livade, u početku neopaženo, kasnije se nepovratno zagubi u šumi. Zbog toga su u ovom tekstu (kao i u ostalima) svako malo proplanci. Bojim se da moje racionalne misli ne zastrane u tajni nauk ezoteričnih doktrina (čemu sam sklon) na način Oswalda Spenglera, tumača cikličkih kultura u iščekivanju trećeg tisućljeća i još jednog ponavljanja. Valja biti oprezan i pažnju povremeno "vrnuti" nazad na temu i znanstveno seciranje sadržaja, a tema je ovog dijela knjige audiovizualni uradak *Tko dolazi prvi?*, dva kadra filma montirana u cjelinu koja se opetuje, prvo uz glazbu Ariela Ramireza, a onda Petera Gabriela. Kuratorica izložbe *ArtiST Now: Jedan podzemni vrt*, na kojoj je rad izložen, Dragica Čakić je u uvodniku kataloga napisala: "*Intervencija Matea Perasovića ima tendenciju prikazati osjetljive teme u novom svjetlu ekstrapolirajući motive života i ne denuncirajući, budući da se radi o umjetnosti, nikakav specijalni cilj, protežući sve kroz vrijeme ojačano zvukom."* Prošlo je dvanaest godina od kada sam zadnji put pročitao ovu složenu rečenicu. Prva me je misao u stilu "malo riječi za veliko djelo" zatekla nespremnog. Naravno, ni ostali autori nisu dobili više prostora u katalogu što je umirilo moju taštinu. Ipak su djela izložena u Dioklecijanovim podrumima važnija od naputaka u katalogu izložbe. Pa odakle mi onda ideja da o istom radu otipkam trideset tisuća znakova uobličenih u deset stranica suvislog(?) teksta? Dragica je škrta na biranim riječima, ja sam rasipnik ograničenog vokabulara. Dobro, to je niža razina problema, jedno i drugo se može obrazložiti različitim koncepcijama, Dragica kurira izložbu, ja prilažem umjetničko djelo kao *site specific* eksponat i naknadno pišem *statement*. Druga razina problema su "cementirane" tvrdnje izrečene u uvodniku kataloga. Dakle, slažem se, tema je osjetljiva, patronu grada inverzijom dajem status dijabolika, naizgled, a njegovom krvniku opraštam zločin. Reklo bi se da je u pitanju najobičnije bogohuljenje, izvrtanje činjenica iz čiste obijesti, u stvari teza koja u fokus stavlja opasnu misao (sumnju) o čovjeku koji je uložio vlastiti

život u plemenitu ideju (istinu), živu do današnjih dana. Duje je u kolektivnoj memoriji, naročito pučana grada Splita, zasjeo na pijedestal svetosti k'o Solomon na tron mudrosti. Neupitna je njegova bogobojažljivost i srčanost, neupitna je njegova fanatična odlučnost da se ne odupre usudu. Karma je to starija i od kršćanstva, direktna veza sa Sinom Božjim. Svetac je postao činom umiranja i bez kongregacijske *kauze.* Diokles je vjerojatno samo načuo o sudbini mjesnog odličnika, sumnjivog tipa iz Sirije koji tamo u Saloni na domaku palače proklamira opasnu vjeru s ruba njegova carstva. Istina o njima je ostala u salonitanskoj prašini i carskom *porfiru*. Nemilosrdni je *augustus,* kažu, otišao svojima 3. prosinca 316. po julijanskom kalendaru, a gorljivi *biskup* dragom Bogu dvanaest godina prije, carskim ediktom 10. travnja 304. *Anno Domini.*

Tema mog rada je svojevrsna razmjena "dobara" na obostranu korist. U pitanju je neizravna uzajamnost. Dujam (Duje) i Diokles (Dioklecijan) su povijesne ličnosti neosporne osobnosti, suprotstavljene religioznosti i usmjerene moralnosti. Ono što je jednom sveto, drugome je bogohulno, dogme su cementirale slobodoumno razmišljanje jedne i druge strane. Predrasude su odredile njihove stavove. Dujmova strategija je diseminacija svježe krvi u trošni, preživjeli svijet *antike*. Duje je milosrdni nasljednik vjesnika i predvodnika paradigme za novo tisućljeće, izdanak "prapovijesnog" Levanta i revni tumač nove kozmopolitske vjere. Njegova je snaga bezuvjetna hrabrost, čvrsto uvjerenje, mir u duši i put u vječnost. Diokles je brutalni vojskovođa (Gaius Aurelius Valerius Diocletianus), domišljati zakonodavac, lokalni uzurpator zaštićen *kastrumom* i ostacima pretorijanske garde - *palatinima* i na kraju samovoljni korisnik jedinstvenog mirovinskog sustava kojeg su dotukle staračke boleštine nepoznate populaciji kratkog životnog vijeka. Dujam je letio na krilima prava na izbor, Diokles je gasio požare. Po predanju, salonitanski je mučenik obezglavljen oštrim rezom, trenutna ga je smrt dobacila pred vrata raja. Vrli *augustus* je polako kopnio, nagrižen sumnjom i strašnom smrću poštovane Priske i voljene Valerije. Jalni je starac doživio Galerijevu toleranciju i Konstantinovo prihvaćanje kršćanstva, ako je taj usud imao više ikakvog smisla. Veliki suvremenik uspona kršćanstva je kao i Dujam stoički podnio vlastitu sudbinu. Ako su bol i patnja mjera za raj, onda obojica šetaju *šotobraco* pustopoljinama gornjeg svijeta. Gledajući odozdo i s daljine, nisam više siguran koji je s lijeve, a koji s desne strane. Jedan uspravno hoda, kao da lebdi ponesen plavetnilom neba, drugi pogrbljen gura nogu pred nogu.

Grčki je filozof Nikos Kazantzakis morao osjetiti zamku isključivosti i prisilu tumačenja naušrb slobodnog izbora. Morao je posumnjati kao što sumnja svaki pošteni skeptik i morao je sebi "rasputiti" problem "istine" i mogućih istina. Jedna istina "ne drži vodu", potrebno ih je minimalno dvije (točan broj ne znamo), jedna paradigmatska koja ponavlja ideju "do besvijesti" i druga revolucionarna koja "muti vodu". Dvojnost, dvojakost i dvoznačnost su garancija razli*čitosti. Samo je Božansko jedno* - magično osjećanje pokrenuta duha, ostalo su interpretacije usidrena kulta, pojedinačni stavovi i svakojake izmišljotine. Istini na volju, tema priče o Dujmu i Dioklesu nije pitanje dobra i zla, borbe oprečnih principa, nije priča o dvojici koji su mogli biti jedno i drugo niti o jednome koji je istodobno oboje. Iako tako izgleda, ne radi se o zamjeni identiteta. Niti je to pitanje izbora niti naknadnog tumačenja i prava na drukčiju istinu. Nije ni moj osobni obračun s religijom, ali ni nevina sloboda umjetnosti. Moja je misao izravnija. Zamislimo Dalmaciju *(Provincia Illyricum, Provincia Dal-*

matia) tih spornih godina do Dioklecijanove smrti. Romansko je nasilje odavno zastrlo pogled na ilirsko nebo, ugasla su vjerovanja i nadanja domicilnih naroda(?) pred najezdom prekomorske civilizacije koja se rastegla od Britanije do Egipta i od Hispanije do Armenije. *Imperium Romanum* se nametnuo besprizornom silom ne pitajući za čast niti za podrijetlo. Na terenu je vladao nemilosrdni politički holizam. Jedino su preživjeli poganski kultovi, sve do uspostave kršćanstva. Dioklesu i romanskom stanovništvu su na izmaku trećeg stoljeća Dujam i njegovi kršćani morali ličiti na mračne izaslanike manihejskog Sotone koji su se neopaženo raširili provincijom i učahurili u Saloni. S te je pozicije Dujam dijabolik, a Diokles čuvar svetih rimskih obreda. Pred njegovim se zdravim očima rastakala sveta tradicija stranih kultova, kršćansko je "krivovjerje" dovodilo u pitanje Mitru, Izidu, Kibelu, Veneru i samog Jupitera. Rub svijeta se urušio pod najezdom svakojakih barbara sumnjivih navada. Provinciju je trebalo raskužiti kako se bolest ne bi nastanila i u samoj palači i ugrozila ranjivog *augustusa*. Edikt protiv kršćana je mjera predostrožnosti, kao i svi proglasi. Carskom su odlukom padale glave diljem provincije, pa se tako i Dujmova zakotrljala nizbrdicom *Imperiuma*. Njegova je krivica što se neoprezno našao na putu reinkarnacije samog Jupitera. Iste je godine u dalekoj Sirakuzi dekapitirana i sv. Luce. Amen.

08. Lovrinac, 2010./2004./2000.

Instalacija je spoj video rada "Lovrinac" iz 2004. i kronološki starije perforirane gipsane ploče koja je izvorno bila u funkciji postava rada "Porta Ferrea" na izložbi "Ravnoteža buke" 2000. Simbolički je odmak od grada. U mom slučaju, urbani Split je de facto dosegnuo groblje sv. Lovre na zimski solsticij 2002. kad sam se uselio u obližnju novoizgrađenu višekatnicu, što držim "nadolijevanjem ulja na vatru".

Postupak umetanja vremenskog tijeka u prostornu nišu je prisutan u oba dijela rada "Lovrinac", a fuzijom je samo dodatno sugerirana reverzibilnost kao mogućnost razumijevanja kraja ukupnosti koja me trajno opsjeda.

Video je sniman u vrijeme proljetnog ekvinocija, prvi dio u rano jutro, a drugi kasno popodne istog dana. Dva kadra nastala "snimanjem iz ruke" izlaska iz grobnog mjesta i hoda unatrag do "mjesta uznesenja", kao i povrat u polaznu poziciju montirao sam u 14 minutni film kojim sam htio pojasniti dvojakost tumačenja jastva.

Koji je to trenutak u životu kad uranjajući osjetilima u narativni svijet napuštamo područje nepoznatog ishodišta? Kakvi su trenuci rađanja kojih se ne sjećamo i trenuci smrti koje ne znamo? Zaboravljamo li, pa se naknadno prisjećamo (što je obećavajuća misao) vjerujući u paralelne svjetove i sve druge mogućnosti ili je udahnuće tek iskra nastala nasumičnim spajanjem neurona u mozgu i koja se jednom u budućnosti zauvijek gasi (što je zastrašujuća spoznaja). Naslućuje li dijete "kad progleda" život, pa je očarano, a čovjek "na izdisaju" smrt, pa je užasnut? Sve između je bolno osjećanje tijela, mukotrpno odlaganje konačne entropije.

Postoji li mogućnost sukcesivnih života, uzročno-posljedičnih reinkarnacija bez prisjećanja, simultanih svjetova i beskrajnih slika na beskonačnom broju razina ili je u pitanju konačna i predvidljiva tragedija bića? Jednom jesam, pa onda više nikad nisam.

Tekst napisan za potrebe izložbe u Šibeniku, 2012. je za ovu prigodu djelomično modificiran, s par izmjena preciziran. Svakim novim čitanjem se otkriju slabe formulacije i svakojake nejasnoće. Iako neprestano vrtimo svoju priču kao jednom utvrđen *spin*, ništa nas ne sputava u detektiranju novih odnosa i naknadnih intervencija. Ovaj ulog u tumačenje vlastite prošlosti obogaćuje moju sadašnjost, a budućnosti daje novi smjer. Intervencije su redefinicije, ništa više nije isto nakon dodira pažnje. Točka otkrivanja potire sve bogatstvo mogućih, neotkrivenih događaja, bespovratno usmjerava budući tijek zbivanja. Nažalost, to je pravocrtni smjer vremena. Lako mi je vizualizirati prostorno širenje svemira od Velikog praska i njegov sferni oblik unutar kojega je vrtnja svih pojedinosti pravilo. Vrti li se svemir? Unutar čega i s obzirom na koju točku promatranja? Vrtnja održava kohezivne sile i čestice na okupu. Unutar tog "kaosa", na tragu centrifugalnih (i drugih) sila i gravitacije, nastaje i život, krucijalni fenomen na dohvatu naših spoznajnih mogućnosti, "sveti" sadržaj našeg interesa. Dali smo si težak zadatak tu misteriju učiniti razvidnom.

Razotkrivanje je kao pokapanje, jednom kad se sve sagleda, ne ostaje ništa. Sjećam se, čitao sam ili sam domislio, kako je "spas" primitivnih plemena Indokine, Nove Gvineje, područja Amazone i drugdje od nasrtaja zapadne (ili neke druge) civilizacije u brzoj likvidaciji došljaka. Tako se u korijenu siječe mogućnost akulturacije (za one koji su skeptični po pitanju globalizacije), pa čak i asimilacije na "možebitnu" korist domicilne zajednice. Međutim, na njihovu žalost, širenje i slijepa penetracija su jače sile od izolacije kroz sljubljenost s poznatim okruženjem. Možda su Europljani, Kinezi, Arapi ili pripadnici neke kulture iz dublje prošlosti mogli suspregnuti svoj poriv za osvajanjem, možda su se hominidi mogli oduprijeti zovu "razuma" i ostati unutar trpljive populacije, kao jeleni, jedan na kvadratni kilometar. Nemoguće je sada kognitivnom arheologijom, genetikom i ostalim znanostima pozicionirati prvu iskru svijesti o "ja to mogu". Kubrick i Clarke su nam podastrli svoju fikciju u *Odiseji u svemiru* i ostavili moćan utjecaj na znanost i umjetnost. I mene je izdalo strpljenje u sporost Darwinove evolucije, pa sam posegnuo za gotovim rješenjima. Postupno iznutra ili inicijalnim skokom izvana, može li se išta promijeniti? Stanje je *fakat* alarmantno. Množimo se nesrazmjerno resursima Zemlje i nimalo se ne suzdržavamo. Sadašnjost je "mila majka" prema onome što nam donosi budućnost. Samo su dva + jedno izgledno spasenje, povratak u "kameno doba" ili napuštanje planeta + sveopći rat i istrebljenje do održivih brojeva. Za sada su prva dva znanstvena fantastika, a treći je itekako izgledan. Primitivni su intuitivno bili u pravu kad su se pred misionarima, antropolozima, avanturistima, prebjezima i stradalnicima zatvarali u izolaciju. Altruističke ideje tuđinaca su "mantanje". Jednom kad je namjernik u kući, relacije su neizbježne, zatvara se krug uzroka i posljedica i svijet koji ste znali odlazi dovraga. Čovjek se mijenja nauštrb vlastitosti, uglavnom podilazi u pokušaju uspostavljanja ravnoteže iz neželjenog kontakta. Sjećam se, između ostalih, dva japanska filma. U jednom se radnja događa u planini iznad neke varoši gdje lokalni monah (budističke provenijencije) kopni svoj probuđeni *libido* nad jedrom djevojkom koja mu pomaže u kućanstvu. Sveta se suzdržanost rastače u trenutku kad za djevojkom iz grada pristigne nedvojbeno biće; pridošli muškarac u svojoj punini i namjeri oživotvoruje jalovu misao monaha kojemu za utjehu ostaje nimalo ritualni *seppuku*. U zaboravu su ostala imena i vrijeme. Drugi je film s radnjom iz dublje povijesti. Zove se *Himiko*. Svježe ga pamtim po zadnjem kadru, kamera se postupno diže iz tipičnog srednjovjekovnog *kofuna,* levitira nad tim pozamašnim grobnim humkom, mjestom svakojakih fantazmagorija

i otkriva kako je cjelokupna mitska prošlost smještena u industrijaliziranu sredinu suvremenog Japana. Radnja filma je metaforički odnos neba i zemlje. I ljudi.

Nije lako opisati video uradak *Lovrinac* u kojemu je "lik" koji nosi priču nevidljiv. Ako mogu, izbjegao bih DVD kao dodatak tekstu; različiti mediji zahtijevaju različitu pažnju. *Lovrinac* je jedno tijelo iz dva kadra. Izlazim iz grobne kapele i hodajući unatrag snimam prostrano groblje, ispisani mramor i stamene čemprese. U kadar s obe strane ulaze nove *stele*, nove vaze, nova imena i obilježja groblja, sve do ruba koji gleda na Kamen, na Mosor, na prvo proljetno jutro, ravno na istok. Danas je podno u kotlini udobno smješten prodajni centar *City One Split*. Na tom mjestu kameru dižem uvis i zumiram nebo. Predvečer ponavljam radnju u obratnom smjeru. Vraćam se nazad u "vječno počivalište". 14 minuta hodanja po groblju je moglo biti i mučnije, ljudi su tu zakopani zauvijek, naši roditelji i naša djeca.

Nema snažnije teme od smrti, pa ću se na nju vratiti naknadno.

Od prethodne rečenice je prošlo više od godinu i po dana. Datum ispisa je memorirao *Microsoft Word*. Sve je ostalo u prošlosti, zamisao, događaj i interpretacija, čak i prekinuti tekst. Opis video uratka je nedovršen, nešto me je naglo udaljilo od teme, više ne možemo znati što. Slušam hipnotički eho *fingerstyle* gitare ukrajinskog trubadura Estasa Tonne i pišem dalje. Sjećam se da sam montažu filma iz dva unaprijed promišljena kadra obavio brzo.

Jesam li bio zadovoljan? Nisam. Zadovoljstvo je ostalo na Lovrincu u rano ožujsko jutro 2004. Godine su se nataložile kao grobna zemlja na inverznu priču o smrti koja prethodi životu. Što je to u besvjesnoj smrti pobudilo svjesni život? Čovjek je kratkotrajna svijest o vlastitom tijelu. Dok sebe osjeća, čovjeka ima. Kad se ne osjeća, on je mrtav. Prijelazna faza je efekt proširenog uma, jeka zvuka i simultana svjetlost svijeta. Simfonijska glazba mikrotubula u mozgu postaje "labuđi pjev", *simetrija* života ustupa mjesto *entropiji*, stanice gube energetsku podršku, sve što ostaje je mrtva voda. Gotovo po intuiciji znamo, manifestacija smrti je jači podražaj od pulsa života, život je nasumičan i privremen, smrt je programirana i konačna. U filmu sam obrnuo poredak zbivanja iz potrebe. Užasavam se konačnosti i stanja u kojem me nema, tragam za znanstvenim dokazima i alternativnim praksama ne bih li nešto od sebe provukao u vječnost. Zbog toga hodam unazad, leđima usmjeren u rub groblja na putu u nebo. Izašao sam u zoru, uznesen u rano jutro, dan do smiraja provodim na nebu i vraćam se u grobno mjesto gdje provodim noć. Nisam zombi, u kadru nema unakaženog trupla, iskeženih zubi i krvavih očiju, samo se osjeća prisutnost bića, disanje i astralna duša tijela. Groblja su čistilišta, mjesta pomirenja i trajne ljubavi prema bližnjima, posvećena su evokaciji čovjeka i njegovoj vjeri u beskonačni život. Izlaganje umrlih suncu i pticama, pokapanje u svježu zemlju, u kamene grobnice i beton, potapanje i prepuštanje moru, paljenje i rasipanje pepela samo su običaji sklanjanja ostataka mrtvih tijela za kojima ostaje živa misao bližnjih i podsjećanje s koljena na koljeno. Bol nasljeđuju gorčina i tuga, na kraju i zaborav. Kiša ispire grobne humke i nadgrobne ploče, vrijeme briše nesporazume, nivelira mržnju i ljubav, neispunjene nade i nedovršene zadatke umrlih prenosi kao obvezu živima. Cijeli moj život, otac mi i majka strahuju za moju djecu. Na meni je da za života nađem si dovoljno mjesta u mislima svoje djece kako bi njihova djeca jednom u budućnosti imala sliku svojih roditelja i njihovih predaka. "*Zasluži ovo*", na samrti govori kapetan John H. Miller jedinom preostalom od braće Ryan u epskom filmu Stevena Spielberga ostavljajući mu *amanet* za budućnost. Mnogi su život svoj uložili u živote drugih ljudi, po inerciji umiranja.

Bezimena bjelina gipsane ploče u utrobi Salona Galić na izložbi *Ravnoteža buke* iz 2000. dvojako osvijetljena hladnom spot rasvjetom izvana i difuznom narančastom iznutra dobila je na značenju umetnutim video uratkom *Lovrinac* iz 2004., 15 *inch*-ni TV monitor i DVD *player* skriveni u stražnjem dijelu ploče u funkciji prezentacije filma i odvojeni dio instalacije u prednjem planu, o čijoj ću prvotnoj namjeri prozboriti kasnije, reverzibilno su multimedijalni rad vratili u područje razumljivijeg *métiera* na početku priče. Mučni je film uokviren *plastikom* Fibonaccijeve matematike. Prostorni *Zlatni rez* trodimenzionalnog artefakta je 14 minutni video zapis prometnuo u kompleksnu multimedijalnu instalaciju. U dva navrata, od početka do kraja, trebalo je četiri godine da *Lovrinac* progovori artikuliranim jezikom. Slika i zvuk, prostor i vrijeme. Jednom, dva puta. Danas i on dijeli sudbinu *Romea i Julije*, ponovo rastavljen višedijelni uradak trpi samoću *ateliera* na Pujankama. Tko zna, možda je rad dovršen jednom u budućnosti, na nama je da mu značenje odredimo u prošlosti i čekamo pravi trenutak konačne obznane. I drugi su autori posegnuli za redefinicijom svojih radova, i drugi su pitanjima iz prošlosti pretpostavljali odgovore iz budućnosti. Gotova djela trpe razne interpretacije, nužno se uklapaju u suvremenu sliku "bez da ih se išta pita". Njihova im univerzalnost omogućuje prilagodbu različitim vremenima. Radi se o snažnim radovima u kojima svaka naredna generacija sukcesivno otkriva kôd značenja za

svoje vrijeme. Bojim se da Lovrinac nije takvo djelo i da mi na umu nije bila ta vrsta iskaza. Htio sam, na tome i dalje inzistiram, dozvoliti uzroku iz budućnosti djelovanje u prošlosti kako bi posljedice vidljive u sadašnjosti iznova pokrenule proces za budućnost. Dokaze te reverzibilnost nemam, osim u svijesti koja mi dopušta "iracionalne" mogućnosti. Materijalni svijet u kojemu smo zaglibljeni do grla guši i najmanju nadu za "povratak u budućnost", pa mi ostaje samo vjerovati da je ovo što jesam povratna manifestacija onoga što ću biti. Dakako, ono što ne može čovjek u pokretu može um u mirovanju.

Vjerujem da smo "cementirani", zaslijepljeni, mentalno zakočeni, tjelesno neosjetljivi i gluhi, apsolutno smo rezistentni na sve što nije utjecaj materijalnog svijeta i to "kalcificirano" stanje projiciramo u sve naše aktivnosti, pa i u umjetnost, opsesivno podržavamo tvrdo stanje materije nauštrb finog prožimanja duha. Gledamo u svjetlost koja nas obasjava, koja definira naš vanjski oblik, a ne vidimo je u sebi. Suvereno vladamo optičkim kabelima u prijenosu informacija, a ne vidimo način na koji svjetlost ulazi u nas, kao da je mrežnica paravan iza kojega svjetlost ne prodire. Možda mrežnica oka kvantno procesuira valne fotone u njihovo čestično stanje prema potrebi. Što tražiš to dobiješ. Možda je fenomen transmisije jednostavniji nego ga očekujemo. Možda smo jednom davno krenuli linijom manjeg otpora i upali u zamku. Možda nas na ovaj način budućnost korigira. Bolje išta nego ništa. Refleksija je manifestacija svjetla i zvuka u materijalnom svijetu, jednom kad imamo ulazne podatke u mogućnosti smo predvidjeti izlazne rezultate. Na taj način uređujemo nasumični kaos, kontroliramo neznanje i uvodimo znanje. Upinjemo se znati do zadnjeg daha. Gumbek bi rekao: "*Uzmite Bronhi- lakše se diše!*"

Provlačiti svijest kroz neurotubule, precizirati funkciju još sitnije materije, tražiti izvornu platformu života iz koje se uzdižu sve naše opsesije i realiziraju kroz učinkovite strategije, oduvijek i zauvijek, zadatak je koji nadilazi skromne mogućnosti ove knjige. Kako se radi o komprimiranom sadržaju, a ne o opetovanom procesu u realnom vremenu, opseg informacija i mogućih kombinacija koje ću dotaknuti na ovom mjestu su proizvoljan izbor "na konto" iskustva nastalog u 40 godina bavljenja slikarstvom. Iako u njima ima skulpturalnih elemenata, zanatskog oblikovanja i dizajna, fotografije i video umjetnosti, kompjutorske animacije, verbalnih iskaza, ambijentalne atmosfere i još "svašta nešto", svoje radove doživljavam uglavnom kao slike. Gledam ih kao vizualne fenomene, uvijek nekako s distance

i unutar određenog kadra, kao "prozor u svijet" koji mi nešto hoće reći. Čitanje priča koje vezujem uz njih i samouvjereno ih iznosim zahtijeva malo mašte i puno povjerenja, pogotovo na mjestima gdje tvrdim da je prvo opisano, pa onda napravljeno. Kronološki obrat koji se teško ususatvljuje u racionalni red implicira i determinira iskustvo iz budućnosti očitovano u sadašnjosti. "Stvari" se ne događaju pravolinijski sukcesivno niti logičkim redoslijedom kako smo naučili. Nije prvo uzrokovalo drugo, nego je konačno uvjetovalo polazno stanje. Filmski *science fiction* je ovu ideju uredno odradio kao domaću zadaću. Eksplicite je izložena u trilogiji Roberta Zameckisa *Povratak u budućnost*, u filmovima o *terminatoru* iz budućnosti Jamesa Camerona, u retro-fantastici Jean-Marie Poiréa *Daleki rođaci* i drugdje. Mojim su namjerama bliža posljedično-uzročna zbivanja u *Susretima treće vrste* Stevena Spielberga i istodobne prisutnosti u *Interstellaru* Christophera Nolana. Naravno da je "upitno" uvjerenje o trajnoj ili privremenoj prisutnosti nevidljivog entiteta iz budućnosti ili barem naslućenosti "nečega" što upravlja postupcima u sadašnjosti. Uvijek se sumnja. Međutim, upravo je umjetnost područje koje si to može dopustiti, a da se ostane "pri zdravoj pameti". Ono što ne može znanost može umjetnost. Tolerira se izostanak empirijske potvrde, jer umjetnički *atelieri* i izložbeni prostori nisu isto što i znanstveni laboratoriji i baze podataka. Kažu da je znanost igra pogrešaka i pogodaka, nesrazmjerni ulog pokušaja do uspjeha. Umjetnost igra "na prvu", sugestivni radovi nastaju "u dahu". Umjetnik vjeruje, iako je i znanstvena skepsa našla svoje mjesto u području umjetničkog izražavanja. Stoga je potpuno normalno očekivati umjetnički djelo koje će se bavi egzaktnim formulama, biotehnologijom ili iskazom rasta BDP-a u ekonomiji. Naravno, uvijek s odmakom od "realnog sektora". Potpomognuta intuicijom, majkom svih opravdanja, umjetnost hrabro preskače vremenska i prostorna ograničenja, misao provedenu u djelo ne opterećuje nepotrebnim dokazima. Iako je svoju potvrdu snažno djelo *Lovrinac* (u što vjerujemo) našlo u nekoliko izložbenih postava, pa se tu potvrdilo, njegova prisutnost ima dublje korijene od izložbenih koncepata, pa duže i traje. Kao i ostala umjetnička djela, ono ima "učinak leptira" na dugoročne vremenske prilike. Iako epohe, pa i one umjetničke, zatvaramo unutar njihova vlastita obilježja koja imaju svoj početak, rast, vrhunac, propadanje i kraj, nešto uvijek preskoči tanku razdjelnicu i nastavi živjeti u susljednoj epohi iste kulture, a i drugoj, neposredno bliskoj kulturi. Sigurno je, može se zamisliti barokna raskošnost i bez emergentne umjetnosti gotike, renesansno kiparstvo i bez primisli na rimski mramor, grčka voluminoznost i bez egipatske reljefne "plastike" ali je ljepše misliti o utjecaju jednog na drugi izraz. Očito je da se radi o fatalnoj privlačnosti po vremenskoj skali unatrag, poistovjećivanju ili vraćanju na početak, a početak je za nas, nakon milijuna godina uobličavanja ljudsko tijelo. Iako ga ne vidimo, ono "nosi" svu priču *Lovrinac*. Na groblju sv. Lovre, prinosi se tijelo, a odnosi sjećanje.

Multimedijalna instalacija *Lovrinac* je u punoj formi prezentirana na izložbi *Participacija, ne simulacija* povodom proslave 13. godišnjice Umjetničke akademije u Splitu 2010. godine u Staroj gradskoj vijećnici na Pjaci. Kustoski postav izložbe je radio Dalibor Prančević. Izbor radova su odredili autori. Nadgrobna je *stela* reflektirala svoj pesimizam na optimizam video instalacije Vlaste Žanić čija se *Sreća* neodređenog trajanja vrtjela u *loopu* na zidu preko puta. Svjetla jedne i druge instalacije su uspijevala držati ravnotežu u prostoru bez konflikta, ili je to bilo moje subjektivno opažanje. Stvari koje se "naoko" suprotstavljaju žive u održivoj kohabitaciji. Suodnos upravo tih radova nije bila namjera autora, nego izbor

kustosa. Ono što postoji i ne može se izbjeći su relacije jednog sa svime. Svako obznanjeno djelo je u suodnosu, ne postoji umjetnički artefakt, niti koncept ili umjetnička praksa koju znamo, a da nije angažirana. Sitničarenje je angažiranu umjetnost suprotstavljati umjetničkoj autonomiji i inzistirati na učinku podrivanja dominantne kulture. Po ovom pitanju umjetnost svakodnevno zrcali temeljitije odnose, od pamtivijeka. Sve je u životu angažirano, svaka misao i svaki pokret. I potpuno refleksne aktivnosti su u stvari ciljane namjere prema nekom rješenju. Nasumično i determinirano su različiti putevi na istom pravcu. Moja je mater uvijek znala da će se nešto dogoditi kada se već zbilo. Znati prije ili poslije ne mijenja događaj.

Nadgrobnu ploču mi je pomogao napraviti Miro Radeljak, još jedan od mojih kolega s kojim usporedno brodim rukavcima splitske likovne scene za koju će domicilni povjesničari reći da nije ničim određena osim imenima nepovezane nekolicine potentnijih autora. Oduvijek sam vjerovao da je na "domaće" autore razvidniji utjecaj generacijskih suvremenika iz lokalne sredine, nego utjecaj iz svijeta (sve do pojave Interneta) Nekako s određenom empatijom prilazim umjetničkom doprinosu mojih kolega, ne zazirem od nedostižnosti njihovih uradaka, gotovo da mogu osjetiti dodir vlastite ruke u tim djelima, vjerojatno zbog bliskosti. Često se poželim ogledati u načinu njihova rada. Koliko je "velikih" suvremenika nedohvatljivo u svijetu (a koliko nadarenih anonimusa dohvatljivo u okruženju), kakve koristi od njihovog posrednog utjecaja? Osamdesetih sam pokušao konkurirati *airbrush* slikama umjetnicima u srcu Amerike, u New Yorku. Rečeno mi je da samo na Floridi ima 3000(?) slikara koji virtuozno vladaju tom tehnikom. Modificirani *airbrush* sam napustio sredinom devedesetih zbog nekoliko razloga: zasićenja mogućnostima tehnike, zasićenja acetonom (koji sam koristio kao otapalo za PVC boje), upotrebe neadekvatnih slikarskih podloga i nedostatka odgovarajućeg radnog prostora. Da je bilo energije i dodatne motivacije možda je moglo sve završiti većom produkcijom veličanstvenih slika, ali nije. Odbacio sam štafelajno slikarstvo kad sam uvidio da je za jednaki učinak potrebno manje truda. Stvari su prijetile ponavljanjem u beskraj. Na brzinu sam apsolvirao mogućnosti Olivetti pisaćeg stroja i napisao Slikarski rječnik za srednjoškolce (kasnije objavljen i kao pojmovnik za studente) u pokušaju iznalaženja korijena likovnog vokabulara. Naravno, u startu sam se ogradio od možebitnih prigovora akademske zajednice, radilo se o priručniku, a ne o znanstveno-istraživačkom projektu. Nešto kasnije sam *metiersko* slikarstvo zamijenio kompleksnijim instalacijama koje su usmjerile pažnju na nove postupke u izražavanju. Posebno mi je zadovoljstvo pričinjavalo svladavanje različitih zanatskih vještina. Rekao bih da mi se otvorila mogućnost pravljenja višeslojnih radova čiji su dijelovi tvorili zajedničku priču koju imam prilike i ovdje iznositi. Već je očito da će taj dio angažmana svoju potvrdu naći u ovoj knjizi s kraja prema početku. Dosezanje dublje prošlosti zahtijeva više pažnje i znanja. Vjerojatno ću inicijalnu sliku višegodišnjeg rada opisati lakšim rječnikom, sažetijim rečenicama i preciznijom simbolikom. Prve su slike nastale intuitivno iz skica "na prvu", jednostavne i razvidne, hermetizam u kasnijim radovima je rezultat nakupljenih godina i skepse. Čovjek s vremenom zakomplicira si život i sve se teže s njim nosi. O poznim godinama kasnije.

Perforirana keramika u prednjem planu stigmatizirana simboličnim križem je nastala tehnikom lijevanja u dvodijelnom gipsanom kalupu koji je prethodno koristio Jadranko Runjić za svoje "kvečane" i u zemlji pečene kugle na koje je naknadno aplicirao različite ideje.

S njegovom sam dozvolom koristio kalup i napravio seriju identičnih radova. Izvorno su moje kugle u više navrata pratile postav slika na kojima sam primijenjenom geometrijom pokušao pokazati mistično značenje proporcija i simbola. U *Lovrincu*, kugla na cijevi od *plexi* stakla preuzima ulogu falusoidnog *lingama*, indijskog simbola generativne moći. Tom sam intervencijom 2010. naznačio smjer povratka u prošlost instalacije *Lovrinac* kad je perforirana gipsana ploča imala svoj pandan u iluzionističkoj slici *Libido* u izlogu salona Galić 2000. Ovaj je rad zaista "ispreturao" logiku kronologije koju mi je teško i samom "pohvatati". Proporcije slike odgovaraju proporcijama gipsane *stele*. Osim međusobnog odnosa prirodnih brojeva, ljudskom osjećaju proporcija korespondiraju i matematičke *konstante* kao što su Fibonaccijeva (F), Arhimedova (P), Pitagorina (√2), Teodorusova (√3) i dr. Geometriziranje simbola i primjena u ornamentici su neko vrijeme privlačili svu moju pažnju. Međutim, redukcionistički princip usitnjavanja cjeline i traženje minimalnog segmenta koji će je obrazložiti uvijek bi ostao u drugom planu skriven snagom cjeline. Mislim da redukcionizam odgovara teoriji poniranja, a holizam iskustvu primanja. Križevi u ovom radu istodobno svijetle i bivaju osvijetljeni. Na ovom mjestu nema potrebe obrazlagati im simboliku i povijesno značenje. Koristim ih po navadi smrtnih ljudi. Izvorna bezimena *stela* pridodana radu *Porta Ferrea* u Salonu Galić 2000. i video uradak *Lovrinac* iz 2004. jednom su u Staroj gradskoj vijećnici 2010. odigrali zajedničku ulogu u multimedijalnoj instalaciji istog naziva i potom zasebno izloženi u Galeriji sv. Krševana u Šibeniku 2012. Ni jedan od mojih radova nije prošao takav put povratne *metamorfoze*, tek naslućene u video instalaciji *Tko dolazi prvi?*

I na kraju, moram se osvrnuti na jedno nesuđeno ukazanje *Lovrinca*, u zagrebačkoj Galeriji Karas 2004. U tekstu kataloga povodom izložbe Ravnoteža buke – konačno rješenje, Jasna Gluić je precizno i unaprijed odredila mjesto video uratka u postavu: *"Njegova filmična stvarnost (Lovrinca) apostrofira temu smrti kao fenomena kojemu se možemo iskustveno približiti tek kroz proživljavanje smrti bliskih osoba. Video zapis je sastavljen od gotovo jedinstvenog 14 minutnog kadra snimljenog "iz ruke" tijekom šetnje koja počinje i završava u jednoj od kamenih grobnica splitskog groblja. Nemirno podrhtavanje kamere unosi mučno osjećanje parafrazirajući doživljaj zatravljene atmosfere filmskog trenutka u kojem redatelj do zadnjeg trenutka ne želi otkriti lice protagonista. Dugi subjektivni kadar poslužio je kao dramaturško sredstvo poigravanja identifikacijskim činom nudeći promatraču filmsku mogućnost uživljavanja, a autoru zamjenu identiteta s likom preminulog oca."* O razumijevanju radova iz projekta *Ravnoteža buke* bit će govora i na drugim mjestima. Iz samo meni poznatih razloga, *Lovrinac* se nije vrtio u *loopu* na izložbi u Zagrebu.

07. Porta Ferrea / Zapadna vrata, 2000.

Porta Ferrea, veličanstvena i obasjana zapadnim suncem, skrivena romaničkim kamenom pod kasnogotičkim zvonom bilježi renesansno vrijeme. Nevjerojatna je i višeznačna istina Zapadnih vrata. Ona su pogled u budućnost i duboka misao o prošlosti, istovremeni i obostrani ulaz/izlaz, vremenski prolaz kojim život neprestano prelazi iz jednog u drugi oblik.

Ljudi vjeruju da je stvaralački čin transponiranje prirodnog "materijala" u formu znakovitog sadržaja. Ljudi vjeruju u važnost artefakta, jer misao o djelu daje smisao životu, pa kad naslanjaju svoje obiteljske kuće na vanjske zidove antičke palače, rukom se drže za skute ishodišta, a nogom kroče u slobodu otvorenog prostora, mladi i neopterećeni ustaljenim normama i stereotipnim oblicima.

Antička palača je kompleksna arhitektonika, definirana i okamenjena ideja, savršena i dovršena. Palača je zadnji dan života, naoko beskonačno vrijeme u konačnici svedeno na zadanu mjeru. Bez strasti i bez greške, jednom utočište, a potom konačište, sigurno kao smrt.

Život je s druge strane zida, u prostoru bez kraja, u avanturi satkanoj od nadanja i strahova, od rahlog materijala, žbuke i opeke. Zidaju se vertikale i ostavljaju otvori s pogledom na zapad, kao Porta Ferrea. Nastaju i prekrajaju se trgovi: gotički, renesansni, mletački i autentični. Putevi i ulice se prilagođavaju, izrastaju naknadno, od jednog mjesta do drugog mjesta, organski, po potrebi, bez pravca, bez konflikta. Grad se širi lepezasto, mjerom od lakta i koraka. Vrata u zavjetrinu, prozor na jug! Svjetlo i sjena. Bez oprosta i bez žaljenja. Sve što se generacijama gomilalo u palači, strah i drhtanje, memorija s juga, istoka i sjevera sabijena u nultu točku prsnula je kroz Zapadna vrata kao voda, kao svijest, kao nada u život.

Instalacija pod nazivom *Porta Ferrea* nastala je u "gluho doba" inkubacije pred izložbu Ravnoteža buke 2000. kojom sam se nakon nekoliko godina dobrovoljnog egzila sa likovne scene i centra grada vratio u simboličko ishodište suvremene splitske umjetnosti bilježeći vlastitu kulturološku pripadnost kao šum u pokušaju definiranja mjesta u društvu. Ponovo se nalazim u takvoj situaciji, po treći put. Tekst *Porta Ferrea* je napisan 2006. Opisan je i metaforičan. Pisan je u slavu protočne nasljednosti, ali i pripadajuće joj varijabilnosti, jer govori o mjestu u kojem memorija direktno seže do antike, a posredno sve do Babilona, pa i dublje, do prvih kamenih fragmenata i graditeljskih pothvata. Izvorna *Porta Ferrea* danas je maestralno skrivena dogradnjom i svakojakim arhitektonskim aplikacijama u duhu vremena i potreba potomaka salonitanskih izbjeglica i pridošlica različitih navada i svjetonazora, budućih stanovnika grada Splita. U trodimenzionalnom kamenom mozaiku različitih povijesnih stilova ostao je u funkciji ulaz u palaču kao moćna prepreka nekontroliranoj najezdi došljaka i izlaz prekomjernom broju starosjedilaca. Tekst iz 2006. gleda na Zapadna vrata očima kroničara koji bi izašao iz prenaseljena grada u otvoren prostor, a instalacija iz 2000. govori o nagonu mističara koji traži dublja značenja u povijesti grada. Lako mi je zamisliti da sam instalaciju napravio kao refleksiju na tekst, jer vjerujem u kronološki obrat. U pitanju je tek tumačenje fenomena koji zovemo vrijeme. Ovdje ću dodati kako je već tijekom realizacije instalacije *Porta Ferrea* u pričuvi stajao i tekst napisan nekoliko godina kasnije što i nije neobično. Teška se čelična instalacija pokazala pogodnijom za realizaciju iz prve ruke od dvije kartice teksta. Forma je odabrana, simboli su urezani i tu se više nije moglo intervenirati. Perforirane ploče, oslonjene na pocinčane okvire na izložbi *Ravnoteža buke*, nešto kasnije je učvrstio u samonosive *stele* "škverski" kipar Stanislav Bavčević. Mračnu grobljansku atmosferu i prigušenu rasvjetu prilagođavao sam izložbenim prostorima priručnim rasvjetnim tijelima (od volframove žarne niti do svjetlećih dioda). Rekao bih da je to "prva linija obrane", više kao dizajniranje okruženja bez značajnijih implikacija po središnji dio rada. Kuriozitet ove priče je činjenica da je pravo značenje instalacije čekalo na javnu objavu kroz tekst napisan nekoliko godina kasnije. Time sam po tko zna koji put htio doskočiti logici kronologije i "iznerediti" pravocrtni tijek vremena. Zaista, čemu vrijeme koje nam očito nije sklono? Beskonačno za sve ostalo, a kratkotrajno za ljudski život. Gorka ironija usuda. Prostor je elegantniji fenomen, bezgraničan je i otvoren u svim smjerovima, a savitljiv poput parabole. Doduše, izgleda da smo trajno gravitacijom slijepljeni na kori nebeskog tijela koje snagom Velikog praska juri nimalo gostoljubljivim okolišem. Zahvaljujući malom višku energije na samom početku inicijalnog događaja imamo i svijet za sebe od kojega se za sada ne možemo udaljiti, nedostaje nam garancija znanja o opstanku izvan biosfere. Dio smo simbioze flore i faune na ohlađenoj kori Zemlje i ovisimo o hirovima prirode s kojom smo u antagonističkom odnosu. Nemilosrdno trošimo neobnovljive resurse jedinog nam domicila arogantnom ignorancijom vjerujući u vlastitu domišljatost i učinkovita rješenja "kad zagusti". Greške iz prošlosti nas nisu ničim zadužile. Bez suzdržavanja samoubilački srljamo riskirajući rodni planet učiniti jalovom pustinjom u kojoj nam nema opstanka. U ne tako davnoj prošlosti smo se formiranjem prvih naselja i nešto kasnijih gradova izolirali od majke Prirode s namjerom da je upregnemo u zadovoljavanje vlastitih potreba ne mareći za potrošnim resursima "ni koliko je crnog ispod noktiju". Vjerovali smo da su prirodni resursi trajni. Svladali smo umijeće oblikovanja drva, kamena i metala. A u svrhu zaštite jednih od drugih, gradili smo sve veća zdanja i prilagođavali svoja osjetila ljepoti vlastitih tvorevina. Tako su nastale utvrde i obrambeni bedemi, kule, kapije i unutarnja dvorišta. Tako su nastale i *porte* Dioklecijanove palače. Kroz *Portu septemtrionalis*, Zlatna (aurea) vrata na sjeveru je ušao

sam Dioklecijan 305. i preostali Romani iz poharane Salone u 7. stoljeću, odvojivši bizantski Spalatum od hrvatske države. *Porta orientalis*, Srebrna (argentea) vrata preventivno su zazidana u Srednjem vijeku i otvorena nakon Narodnooslobodilačkog rata 1952. *Porta meridionalis*, Mjedena (aenea) vrata podno carske rezidencijalne šetnice osiguravala su zbjeg na otoke u slučaju napada s kopna. Jedina u trajnoj funkciji, *Porta occidentalis,* Željezna (ferrea) vrata na zapadu omogućila su srednjovjekovnom gradu širenje put pustinjačkog Marjana. Ova "otvorena vrata" bilježe legionarske čizme i patricijske sandale, bose noge i opanke, štikle i gumaše, japanke i patike, 1700 godina prohoda čuvara grada i osvajača, nadmene gospode i gradskog puka, trgovaca i nadničara, radnika i težaka, *fetivih* splićana, *vlaha* i *bodula*, svjetskih putnika i turista, prekarnih radnika i partijanera. Vrata pamte ljude dobrih i loših namjera. Možda sam i ja poput Diklecijana prvi put pohodio antički grad kroz Zlatna vrata, nošen na ramenima oca i majke, a možda sam se i ne znajući u palači našao ulaskom kroz nezamjetna Vrata od Pisture, srednjovjekovni izlaz put Solina (Salona je ostala zamagljena u prohujalom vremenu). Za vjerovati je da sam, shodno roditeljskom staležu, provirio u palaču "s pazara" kroz ponovo otvorena Srebrna vrata ili istražujući s Rive uz Mletačku kulu, preko Voćnog trga i Dosuda. Ranih 70-ih sam tražio put do Peristila ne prolazeći ispo' *volta*. Hoću li ja, slijednik 60-ak generacija rođenih Splićana, sin pridošlice iz helenističkog *Epetiona*, sad kad je rodno mjesto mog oca rubni dio grada, sutra biti starosjedilac grada Splita, ili će tu čast uzeti moja djeca? Ima li carski grad direktnih potomaka ili smo svi od nekud? Ako nismo carske krvi, jesmo li potomci graditelja palače dovedenih iz Egipta i Grčke ili manje plemenitih čuvara

ovaca iz salonitanskog agera? Jesmo li od "stoljeća sedmog" uz bok panonskih Avara nasilno napućili rimsku provinciju Dalmatiu ili smo stoljećima poslije stjerani u ovaj dio istočnog Jadrana navalom turskih Osmanlija i domaćih *poturica*?

Porta Ferrea, instalacija u mojoj izvedbi je željezna konstrukcija na mrvljenom kamenu. Milenijski materijal kojim je građena i nadograđivana *Porta occidentalis* usitnjen do neprepoznatljivosti u funkciji je praiskonskog tla iz kojega se izdižu četiri čelične *stele.* Začudo, u njoj nema ništa od antičke ljepote, ni spomena romanike, a kao nožem rezane perforacije nemaju ni baroknu razigranost ni secesijsku kićenost. Hladni su simboli plamenim žarom urezani u brodski čelik. Četiri (+1) stilizirana znaka u nizu od lijeve prema desnoj strani predstavljaju pogubnost prava na samoodređenje i slobodno tumačenje Božje volje. Prvi je znak "sveti trokut" *Sothic* urezan u zidove kapele u Karnaku u vrijeme Sesostrisa I, drugog faraona 12-te dinastije Egipta. Binarna zvijezda Sirius (*Sothic*), najsjajnija nebeska točka pred sam izlazak sunca u vrijeme ljetnog solsticija najavljuje plavljenje rijeke Nil. Znak je "sljubljen" sa simbolom života i besmrtnosti *ankh*. Moj je *triangl* redizajniran, izveden je iz kraka pentagrama u kojem odnos između osnovice i visine diktirati Fibonaccijeva konstanta Φ (pravilo Zlatnog reza). Znak s reljefa egipatskih hramova osigurava slobodan prolaz u besmrtni život. Na tu se "starost" povijesno i logično naslanja sedmerokraka *menora,* hebrejski simbol vječne astralne svjetlosti, naravi Božje. Sljedeća u nizu je arijevska svastika čiji je inicijacijski aspekt naglašen zašiljenim kracima u funkciji borbe protiv *demiurga* i sa čijim značenjem nema nikakve dvojbe. Nakon kotača koji grabi i reže dolazi opozitni pentagram koji centrifugalnom silom od sebe odbacuje odgovornost i ostavlja prostor humanitarnom križu da "zakrpi" ciklus stvaranja i razaranja. *Stele* su nadzemni dijelovi grobljanske arhitekture, na njima piše ono što je pokopano. Međutim, ono što je sklonjeno u zemlju nastavlja živjeti u memoriji. Naročiti oblici koje nazivamo simbolima nemaju sami po sebi nikakvog utjecaja. Za one koji su lišeni iskustva inicijacije ili neposredne poduke u pitanju su prazni, geometrizirani likovi svedeni na razinu neasocijativne estetike. Za druge, izvučeni iz memorije, progovaraju moćnim jezikom prizivanja, postaju inicijalni pokretači ezoterije, hermetike i magije na putu benignog misticizma i opasnijeg okultizma. Prečesto postaju i mračni pokretači povijesti. Sve je to bilo "udrobljeno" u glavi površnog pitagorejca koji je vjerovao u tajno značenje brojeva kad je *Porta Ferrea* rezana u brodski lim, varena i zakapana u šljunak. Usprkos tome, ništa se nadnaravno i neobjašnjivo nije dogodilo, sve je ostalo u domeni željeza, mrvljenog kamena i svjetla. Koliko god se napinjao naslutiti nešto iza tankog sloja vidljive pojavnosti, ne vidim ništa doli poznatog oplošja stvarnih likova i predmeta u svakodnevnom okruženju. Budne svijesti ne vidim fantazmagorije.

Nakon godina "privremenog" smještaja u prolazu *ateliera*, zaštićen plastikom, dugovječni artefakt i ne sluti da je tekst o njemu pohranjen u virtualnoj memoriji Appleovog računala. Samonosiva željezna instalacija na kamenim pločama prve etaže aneksa na Pujankama je prividno sigurna. Izložena vjetru i kišama traje dok traje potreba za njom. Dakako, shodno godinama, razmišljam o konačnoj reciklaži svih "stvari". Nadati se bestjelesnosti *astralne* slobode, a skrbnički brinuti o tvarnim zemaljskim *artefaktima* je neozbiljna kontemplacija. To je više od šuma na vezi s "božanskim sferama" kojima stremimo na putu izbavljenja iz ovog profanog svijeta. Slatki egocentrizam je ostavljati za sobom privatne stvari i tvorbe vjerujući u njihovu neophodnost nasljednicima uz istodobno pomanjkanje vjere u njihove životne sposobnosti. Plašeći se otimačine (i zaborava), taj smo običaj zaštitili nasljednim pravom i ne sluteći kako od

kugle zemaljske pravimo deponij za nepotrebne škovace, jer u trajno vlasništvo ostavljamo i ono što je prekomjerno izgrađeno i bespravno zagrađeno. Sedam milijardi ljudi se upinje preoblikovati prirodu i ostaviti nešto svoje za sobom. Nad planetom koji i u mraku svijetli lebdi zatrovana atmosfera prekomjernim ugljičnim i sumpornim dioksidom, dušikovim oksidima i metanom, prijeteći kiselim kišama i podizanjem globalne temperature za više od pogubnih 2°C. Priča o životu na Zemlji se ciklički opetuje, vjera u jednu bogomdanu vrstu koja misli i izvlači pouke iz vlastite prošlosti nije garancija opstanka života u ovom obliku, istina je šira od ograničene ljudske spoznaje. Čovjek je samo minorni bljesak ukupnog događaja, djelić kozmičke datost, a njegov je mentalni prostor definiran unutar 200 tisuća rotacija plavog planeta oko prosječne zvijezde nevelike galaksije koja nezadrživo juri u bezdan gravitacije. Naša sudbina u beskonačnom svemiru je konačna. Kud god krenuli, u budućnosti nas nema.

Ništa ne može uteći sudbini, najviše što možemo je upriličiti si višegodišnji *happening* u koji ćemo, svatko prema svojim sposobnostima, uvući nekolicinu bližnjih i protegnuti utjecaj na još nekolicinu manje poznatih ljudi. Danas tu infantilnu igru zovu interakcijom. Na osobnoj razini, rezultate te interakcije vidimo u grabežljivosti, relativiziranju ponašanja i odricanju od odgovornosti, bijegu od stvarnosti i autodestrukciji, tjelesnim izopačenostima i svakakvim devijacijama. Isticanjem prava na vlastiti identitet (jedan od mnogih) umanjujemo prava i vrijednosti drugih. Pritom se pozivamo na tragove iz najdublje memorije, opravdavajući nemar, lijenost, oholost, grabežljivost i zlonamjernost jer su to opće prihvaćena pravila "sebičnih gena". Dok traje takva vrsta sjećanja, traje i zlo. Opaki smo po druge, zato što smo kratkovječni i zato što pamtimo. Samo besmrtni ljudi zaboravljaju, samo su vječni bezopasni. Svi ostali traže budućnost u slikama prošlosti, nose ih poznate pjesme i mirisi, najprije u tuđu, pa onda u vlastitu smrt. Na društvenoj razini, udruženi u porodice, plemena, nacije, narode, lokalne zajednice, neovisne i ujedinjene države, poslovne organizacije, korporacije, političke saveze i paktove postajemo smrtno opasni za isto tako druge izmišljene entitete zbog neosjetljivosti na tuđu patnju. U stanju smo nasilno ući u najzabitiju afganistansku pećinu i amazonsku šumu i "posmicati " sve živo kao Amerikanci u "obrani nacionalnih interesa". Najučinkovitiji smo u akcijama "na daljinu" kad ne ćutimo miris krvi i ne čujemo vapaj i zapomaganje. Tragedija drugih izazvana našim aktivnostima je statistički podatak u naknadnim izvještajima. Prethodne analize su slijepe na moguće žrtve. Mi i oni, naša krivnja i njihove žrtve stvaraju traume njima, naša je savjest čista iz opravdavajućih razloga. Svoju smo odgovornost prebacili na sljedeću generaciju.

Porta Ferrea je prostor komemoracije, prostor stiješnjen vremenom, od namjere jednih do žrtve drugih, kao san. U snu su vrijeme i prostor dijelovi istog tkiva. Sanjao sam ulice palače zjenicom oka kao što dron sanja objektivom kamere. Područje istočno od neorenesansne Prokurative i sjeverno od secesijskih toplica bilo je porušeno, izjedeno nemarom i prohujalim vremenom, iz njega su kao spaljena debla iz zemlje probijali antički stupovi bez stilobata, oslobođeni težine arhitrava, friza i zabata, ružne okamenjene vertikale bez ukrasa i ljepote, nasumice razbacane u apokaliptični perivoj. Na mjestu bogatih restorana, terasa i štekata prostirala se spaljena zemlja. Ali dron je kao i slon, bijesni mu pogled učas nađe novu žrtvu, to bijaše trenutak sna pred buđenje, poznato lice nepoznate žene skriveno pramenovima kudrave kose na utabanoj stazi put Zapadnih vrata, preko ledine koja će uskoro postati pozornica urbanog života grada proizašlog iz palače.

Moja *Porta Ferrea* je imala četiri uprizorenja: prvo u Salonu Galić ukopana u nisku mračnu prostoriju, drugo u istočnom dijelu Dioklecijanovih podruma na jednom od reminiscentnih Splitskih salona, treće u zagrebačkoj Galeriji Karas u neprirodnom mraku gornje etaže i četvrto u Galeriji sv. Krševana, u apsidi najstarijeg sakralnog objekta u Šibeniku. Posvećena

07. Porta Ferrea / Zapadna vrata, 2000.

Hermannu Brochu i *Vergilijevoj smrti*, danas je odložena uz *atelier* na Pujankama, prekrivena plastičnom folijom. I ne znam što bih s njom. Artefakti koji miruju s vremenom se umire do smrti. Žar koji im daje premještanje s mjesta na mjesto polako gasne. Samo se dugoročno zakopani imaju nadati ustati iz mrtvih. Jednom. *Porta Ferrea* Dioklecijanove palače u funkciji je 1700 godina. Teško je nositi se s nagomilanom vrijednošću tog okamenjenog prolaza u čijem opstanku stoljećima sudjeluju živi ljudi ostavljajući za sobom djelić nadanja. Količina energije na ulasku ne odgovara onoj na izlasku, višak vrijednosti koju ljudi unose svojim nadanjima je energija kojom se palača hrani i opstaje. Intuitivnom investicijom u održivi razvoj, grad raste izvan zidina palače. Pretkršćanska palača i kršćanski grad kroz povijest brode istim pravcem trpljivo se podnoseći u nekoj vrsti kohabitacije suprotstavljenih ideologija. Nešto je od antike preuzelo kršćanstvo, a nešto je kršćansko u tumačenju antike. Željezna su vrata palače rastvorena i noću, njihova je budućnost osigurana zbog obostranog interesa. Nasuprot njima, moja je instalacija skrivena i kad je izložena, potreba za njom je upitna. Možda je snaga simbola urezanih u brodski lim ostala u pjeskarenom staklu slika posvećenih Borgesu, u elegantnim crtama *Alepha*, *Tore*, *Ivanovog dijabolika* i *Pentaxa*, a možda miruje u desetljetnoj inkubaciji *Nove Tore*, pričuvne ideje o stolu-stroju, perforiranom čeličnom plaštu u kojemu tri rotirajuće kristalne prizme, slijedeći ritam Zlatnog reza, prelamaju vidljivi dio elektromagnetskog zračenja na površinu ispisanu magijskim znakovima prvog pisma. Stol je mjesto susreta mitske mehanike, zakletve urezane u Božji inat i preostalih fundamentalnih sila. Kut zakretanja je 24°. *Porta Ferrea* je instalacija lišena tržišne vrijednosti, a *Nova Tora* je tek na tragu životne vrijednosti. Pod njima zjapi ponor hermetizma, tajni nauk o limbu kutomjera i vrtnje uokrug do inicijalne predodžbe o prapočetku. Naravno, prapočetak je varijabilni pojam. Fizičaru čestica, biokemičaru, antropologu ili arheologu datumi početka su razbacani duž ukupne vremenske skale, a ni mjesto prapočetka nije isto.

Trebam li prihvatiti jednostavnu misao da je instalacija *Porta Ferrea* obračun s ideologijama ili je u pitanju teže razumljiva mistifikacija trigonometrijskih formula i geometrijskih likova proizašlih iz estetike poligona i njihove povijesnosti. Ti znakovi koji odjednom postaju arhetipski i bremeniti simbolikom mogu "olakšati život" i iznjedriti poticajna rješenja na kojima će se graditi nove "kule od karata". Prihvaćanjem prethodnih rješenja mirnije se spava. Na taj način opstaju i napreduju znanost i umjetnost. Priznate teorije se čvrsto drže osvojenih pozicija. Sumnja u istinitost "dokazanih" tvrdnji zahtijeva mukotrpno poniranje mislima do samih početaka uzdizanja života. Dokazati sve iznova je disciplina koja ne daje umirujuće rezultate. Usprkos tome, volio bih kao s glatke površine *tabule rase* tek naslutiti rješenja i osjetiti žar prvih istraživanja. Možda pune glave uporno griješim s tehnikama kontemplacije, a možda me bolesna skepsa drži tako sapetog u okovima nerazumijevanja. Trebam li razumjeti ili je dovoljno prihvatiti? Je li moguće u zrelim godinama dohvatiti intuitivni bljesak svijesti ili je ta sreća ostala u mladosti na samom početku traženja krucijalnih odgovora? Britkog uma u moćnom tijelu, mlad i siguran u sebe, usredotočen na obećavajuće godine, pamtim sebe kroz nadahnute razgovore i druženje s povjerenjem, kroz stisak prijateljske ruke i drugarski zagrljaj. Kao i u Bijeloj sobi Borgesovih slutnji, za mnom ostaje jedan cijeli život koji nitko drugi ne pamti. Inače, malo je toga vrijedno spomena, iza dana ne ostaje ništa, nakon godine nešto, u duže intervale sumnjam, istinitost im remete zaborav i interpretacije, lažne i znakovite. Znakovi su kao kalume, bilježe mjesta gdje su po-

topljene mreže i parangali. Za mirnog dana i bonace, vidljivost je dobra, nada u ishod lova je veća, za juga i tramuntane vidljivost je manja, a u strahu od gubitka *sinjala* ishoda nema. Znakovi i simboli, *sinjali* i kalume mjesta su sidrišta, povezuju nas s dubinama svijeta pod nama iz kojeg se upinjemo izvući nešto za se. Mreže i parangali "rade" noću po mraku, ulov se izvlači po danu. Za plutajućim znakovima iz mračne se dubine teško vuču natopljene mreže i simboli, a za simbolima i dijabolično tumačenje.

Ne mogu se oteti dojmu da je *Porta occidentalis* okrenuta palači, a *Porta Ferrea* gradu, da je s unutrašnje strane stiješnjena prošlost, a s vanjske otvorena budućnost., da je prošlost uređena i determinirana, a budućnost stabilno neuredna, cjelovito nepredvidljiva, u detaljima kaotična. Dvije strane iste *porte* zrcale različitu sliku svijeta. Ulaz u palaču je inicijacijski događaj, zbog *timinga* u odrastanju, uzbuđenosti i neizvjesnosti. Jednom kad sam s Pjace prenio svoj interes na Peristil, svijet se promijenio. Pritom se ništa nije urušilo, ono što sam prije osluškivao i pipao sad sam osjetio do srži. Adolescentno traženje mjesta u društvu dovršilo se otkrivanjem niše za sebe iz koje je sve uokrug postalo kristalno vidljivo. Po prvi sam put u životu znao što hoću i što me ometa na tom putu htijenja. Položio sam godine kao ulog i iščekivao naplatu kroz ishod i cijelo vrijeme disao, s društvom u palači punim plućima, izvan nje "na slamčicu". Na jednom mjestu potiskivanje i poraz, na drugom davanje i pobjeda. Buntovnu je mladost zamijenila trpljiva zrelost. Kroz Željezna vrata sam ulazio kasno popodne i u predvečerje , a izlazio u gluho doba noći, ne mareći za brigu roditelja. Držao sam se, za ondašnje društvene norme, opskurnog kruga istomišljenika i s njima "plivao uzvodno". Sad, više od 40 godina poslije i oni nepozvani među njima u meni bude prijateljske misli. U to je vrijeme Peristil bio srce moje palače, minimalni prostor omeđen dragim ljudima i zajedničkim snovima. Na Peristil se dolazilo pojedinačno, a odlazilo s njega skupno. Na tom sam se mjestu odlučio za slikarstvo i akademsko obrazovanje, usprkos utjecaja nihilističke filozofije i privremenog ne-komformizma *hippy* pokreta. Ta će mi socijalna opredijeljenost pomoći u kasnijem životu shvatiti snagu drugih, meni bliskih, a i onih odbojnih ideologija. Po inerciji sam naučio razumijevati različite životne filozofije. Razumijevanje drugih je put prihvaćanja njihove posebnosti i mirenje s istinom o sebi. Suprotstavljanje je opaki dio naravi, destruktivni i autodestruktivni čin poricanja tuđeg integriteta i vlastitog samopoštovanja. I naizgled benigno verbalno suprotstavljanje tendira fizičkom sukobu koji je primitivni oblik ljudskog ponašanja. Krvavi pojedinačni sukobi i još krvaviji ratovi završavaju pretrpanim grobovima i klimavim nadgrobnim pločama.

Porta Ferrea ne bilježi imena, pojedinosti nisu u fokusu priče o univerzalnim simbolima. Reduciranje prekobrojnih znakova na 4+1 je daleko od nasumičnosti, u pitanju je izbor prilagođen estetici uspravnog pravokutnika i principu rasta. Sve ukazuje na prirodni ciklus obnove. Prvi se znak oštro probija iz tla nezadrživo usmjeren prema gore, drugi znak se širi u prostor nad sobom, treći ga obuhvaća i kovitla, a četvrti smiruje turbulenciju u poniranju prema petom koji ga vraća tlu. Raspored je intuitivan, drukčiji i ne može biti. Izlišno je tražiti neposrednu magijsku snagu ovih znakova i možebitne subliminalne poruke u njima. Nije mi bila namjera dodatno mistificirati znane simbole i očekivati usmjerenu pažnju na samo izabrane. Minimalna modifikacija (zbog estetskih i tehničkih razloga) opće poznatih znakova ne suprotstavlja se njihovom gotovo oficijelnom značenju koje se više i ne razmatra. U profanom životu smo svi zajedno, dijelimo identično iskustvo protoka vremena, nastajanje, bujanje i atrofiju života. S određene je distance zamagljena fraktalna linija naših posebnosti. Nebo nad nama ne zamjećuje kvalitativne razlike kojima smo opsjednuti. Nebo ne čuje naše razgovore i potpuno je neosjetljivo na zazivanje svog imena. Ključamo u loncu kaotičnih događaja tražeći razumu prihvatljive periodičnosti kako bismo ustustavili buduća zbivanja, kako bismo doskočili nepoznatoj sudbini, *a priori* uplašeni nadolazeće zbilje. Proričemo si bolje dane zakopane glave u pijesku misleći kako će nam puko vjerovanje otvoriti vrata neba i pritom se ne ustručavamo drugima odreći isto pravo. Vjera u jednog Boga i samo jednu istinu je *science fiction* na tragu fizike čestica, maksimalni redukcionizam koji teži dokučiti ukupnost svega, nemoguća misija u vrijeme beskrajnog rasapa u entropiju. Čovjekovom egu teško padaju misli o nikakvoj koristi ukupne populacije ljudskog roda u odnosu na područje koje istražuje, pa se emocionalno vezuje za poslanja, matematičke apstrakcije i fizikalne eksperimente kojima uređuje svijet do trpljive egzistencije. Uzrok i svrhu života, svijest o sebi, osjećanje ljubavi i sreće, mržnje i patnje, kao i gomilu drugih emocija, prepušta filmu, romanima, poeziji i filozofiji, jer za njih nema prihvatljivih definicija. Nakon puke deskripcije kojom se dostiže *ad infinitum* ne ostaje ništa. Glazba i vizualne atrakcija, mirisi i snovi, mentalne slike i halucinacije, intuicija i paranormalne pojave, usmjerena pažnja i zaborav, strah i hrabrost, ushićenje i ravnodušnost, vanjski fenomeni i njihov utjecaj na ljudsku psihu, nepregledno more razloga i isto toliko pitanja i sva bez valjanog odgovora. *Zato*, *kao* i slični veznici u rečenicama koje bi trebale egzaktno odgovoriti na postavljena pitanja puka su opravdanja za ono što nije, usporedbe s onim što je i samo predmet usporedbe. Pravih odgovora nema, jer to onemogućuje bilo kakvu pokretljivost po crti vremena, "cementira" stanje na određenom *levelu* i zamrzava život zauvijek. Sreća u nesreći je što vrijeme "tumara" beskrajnim prostorom. Prostor određuje "stvari", vrijeme ih pokazuje.

Instalacija *Porta Ferrea* je nastala u vrijeme opredmećivanja slika. Dvodimenzionalne su analogije trodimenzionalnih artefakata ostale kao rastvoreni prozori za leđima *porte* u svijet fikcija kojima sam pridjenuo vrijednost zbilje s pozicije "sve je moguće". U desetljetnom hodu putevima "štafelajnog" slikarstva nisam daleko odmakao od proste euklidske geometrije koja je svoje savršenstvo razmetala u prednjem planu slika. Kompleksnija zbilja teško definiranog svijeta događala se u pozadini tih idealiziranih oblika. Više o tom fenomenu će biti govora u cjelinama *Libido*, *Ravnoteža buke* i *Svjetlost je narav Božja*, o slikama koje su prethodile instalacijama. Opservacija tih radova zahtijeva pomniju analizu. Još ćemo vidjeti u kakvu sam se tu imaginaciju upustio. Prijelazne 90-e su počele u rujnu hrapavom linijom događaja koji će obilježili prošlost i utjecati na sadašnjost. Na mjesto urednog života i optimizma došla je skepsa i borba za opstanak. Moj se svijet zaljuljao i uporišne su točke izmakle pod nogama. Okruženje u kojemu su se dogodile promjene i samo je bilo nasilno urušeno. 90-e su sažele čitavo stoljeće u desetljeće, desetljeće u godinu za godinom, sve do trenutaka u danu kad je slikarski ciklus naprasno prekinut. Nepravilnim ritmom se ponavljaju dobre i loše godine donoseći po gram opterećenja na težinu duše. Danas je 11. rujna. Sutra je 38 godina od smrti koja je dostojno mjesto našla na izložbi *Ravnoteža buke* 2000. u Salonu Galić. Memorijalna je izložba svoje mračno uprizorenje imala u instalaciji *Porta Ferrea*.

06. Papinsko, 2000.

Instalacija Papinsko je postavljena kao *site specific* na izložbi *Ravnoteža buke* u Salonu Galić u Splitu. Iako zamišljena kao ambijentalna instalacija koju se doživljava iznutra, u konačnici je prezentirana kao trodimenzionalna slika koju se gleda s *distance*. Hod po "svetom teritoriju" je zapriječen, cijela je prostorija za ovu prigodu obojana nebesko plavom satenske teksture, pa bi tragovi stopala preusmjerili pažnju i radu dali drugo značenje. Samo su odlučni i drski ilegalno preskakali uže i sjedali na stolicu kako bi se fotografirali. Daske boje ariša predstavljaju oltarni građevni materijal, barkodovi u vrhu trgovačku identifikaciju (simulaciju) proizvoda, neizbježnu pošast zrelog kapitalizma, a istostranični trokut upisan u kružnicu kut zakretanja u trigonometrijskoj projekciji "Božanskog razmjera". Preciznija primjena broja Φ = 1,618... u tvorbi Fibonnacijeve spirale je prikazana na sjedištu papine stolice u prednjem planu instalacije. Papinski je prostor "nedodirljiv", svet kao broj kojim se uzima mjera svijetu. Na izložbi se instalacija nastavlja na *Bijelu sobu* posvećenu argentinskom piscu Jorgeu Luisu Borgesu, tvorcu zbirke fantastičnih priča *Aleph* i čini se kao da je nastavak njegova pripovijedanja oživotvoren u plavetnilu raskoplјenog univerzuma.

Iz ove pozicije više nisam siguran u ispravno tumačenje izložbe, malo dvojim. Vrijeme je prošlo, a memorija o prostoru i radovima traje onoliko koliko traje podsjećanje. Nevažni detalji su zaboravljeni, činjenice govore o krucijalnim stvarima ili su konstrukt sadašnjeg trenutka. Papinsko sam zamislio kao nebesku sliku zemaljske zbilje ili tako nešto. Neobičan stav tvrdog skeptika ću "rasputiti" do kraja ovim tekstom, nadam se.

Kako bilo, u pitanju je duboki talog prošlosti i naknadno tumačenje praznine izgubljene u zaboravu. Sjećam se, bila je to izložba s posvetom, između ostalih i trojici književnika čije

su kapitalne knjige ostale za mojim prerano preminulim ocem. Sjećam se i nešto dublje prošlosti i opsesivnog čitanja prve ozbiljne literatura. U izlog Galića publiku su privukle slike *Ravnoteža buke* i *Libido* koje sam privremeno za potrebe izložbe posvetio britanskom književniku Davidu Herbertu Lawrenceu s mišlju na njegov, za rano 20. stoljeće kontroverzni roman *Ljubavnik Lady Chatterley*. Prilaz centralnoj dvorani Galića obilježen je mističnim aspektom brojeva posvećenih *pitagorejcima*. U nastavku, pritajena u polumraku smjestila se *Porta Ferrea* posvećena austrijskom židovu Hermannu Brochu i njegovom romanu *Vergilijeva smrt*. Treća knjiga iz minijaturne knjižnice čovjeka koji je najbolje godine života dao ženama, balunu, kartama i balotama, *Strah i drhtanj*e danskog filozofa Sørena Kierkegaarda je utkana u prostor Galića kao zadnja crta egzistencijalističkog minimuma, nešto kao predosjećanje budućnosti, nejasna slutnja usuda. Vjerojatno su slučajno(?) te knjige korespondirale fazama odrastanja i ponovo me približile čitanju. *Lady Chatterley* me zasigurno privukla eksplicitnim opisima seksa, ali i hrabrošću obznane i potvrđivanja života u strasti. Početak je to i kraj seksualnosti kakvu pamtimo i na koju ne bismo trebali računati u budućnosti. Pubertet je bio za mnom kad sam je otkrio, nisam razmišljao o dubljim značenjima erotskog odnosa. Bio sam na putu odrastanja iz rubnog dijela prema centru grada, na mnogim mjestima gubitnik. Još uvijek adolescent, nesvjestan opasnosti, hrlio sam izazovima u susret. Život sam osjećao tijelom, misli su dolazile naknadno s čuđenjem. Prihvaćao sam ono što me je mijenjalo bez otpora i ostajao zakinut za ono što sam morao mijenjati s naporom. Svako je sutra bilo novi dan, veći i sadržajniji. Nedugo za tim, od nekud se kao po obrascu pojavila krivnja koja je postala trajno obilježje života. U to sam vrijeme čitao *Strah i drhtanje*. Osjećaj neispunjenosti prisutan je i danas, ne mogu obuhvatiti sve, a tako bih htio biti samo ono što jesam. Unutar svega su i svi, spoznaja s kojom su došli tuga i strah, jer se bez svega može, a bez svih se jednom mora, nije lako. Htio bih mir kojim bih suspregnuo bijes i nemoć. Je li lažno stanje u izolaciji, a rješenje u interakciji s ljudima? Jesu li ljudi tu i kad ih nema? Zamišljam ih kao kaotičnu pokretnu gomilu subatomskih čestica koje se drže na okupu iz meni nepoznatih razloga u privremeni ustroj na putu neizbježne entropije. Teško je usredotočiti se na nešto drugo. *Vergilijeva smrt* Hermanna Brocha, jedna od knjiga zaostalih u vitrini dnevne sobe roditeljskog doma je razotkrila ljepotu literature. Knjigu bogatu dugim rečenicama čitao sam riječ po riječ. Roman razlomljen na nekoliko dijelova sam prihvatio kao "sveto pismo". Neko sam ga vrijeme opetovano iščitavao, a neke sam odlomke pamtio kao muslimani *Kur'an*. Inače, pasionirano čitanje dolazi postupno, istiskuje neke druge aktivnosti i stvara trajniju zaokupljenost. Dolazi i odlazi sa životnim ciklusima. Je li ovaj put doživotno, ne znam?

Cijela je izložba *Ravnoteža buke* u Salonu Galić 2000. postavljena "pametno" u skladu s raskošnom intuicijom, neposrednom spoznajom koja prethodi intelektualnoj refleksiji. Izložba je prekretnica u mom odnosu prema gradu, društvu, prijateljima, rodbini, kolegama, poznanicima, živućim i umrlim. Sve je stalo u taj kulturološki izlagački punkt s namjerom. Mojom? Jesam li mogao znati da ću šesnaest godina kasnije lamentirati nad vremenom koje sam smatrao nenaklonjenim? Sad sam uvjeren da je to bio kraj puta dugog dvadeset pet godina kojim sam kročio ponesen mladošću i nadom u rast. Vjera u život linearnim napredovanjem svoj je veličanstveni *crescendo* zarotirala u nepredvidljive efekte turbulentnih zbivanja još 90-tih. A novo je tisućljeće otvorilo vrata "dobru i zlu" prethodnih godina i u zavjetrinu gurnulo nadu u mir i zasluženu radost. Ničim zadržan, provalio je uskovitlani

sadržaj iz prošlosti. Sudbina jedne osobe oponaša matricu sudbine svih ljudi. Nitko nije zaštićen.

Instalacija *Papinsko* bi mogla proći i kao minimalistička intervencija u prostoru da nije konotacije koja je povezuje sa svim slojevima nadgradnje ispod kojih se "valja" priča apostrofirana u nazivu rada. Linearni raspored dasaka naslonjenih na galerijski zid, monokromni ambijent, stolica svedena na funkcionalne elemente, planovi reducirani na minimalnu množinu, sve govori u korist misli usredotočene na krajnju jednostavnost, od izvedbe do značenja. Međutim, nešto raskošno emanira iz siromašnog ambijenta u kojemu su se sretno posložili elementi i traži tumačenje. *Papinsko* je u stvari bajkovita instalacija. Namjenska oltarna građa, daske u funkciji podizanja imaginarnog ciborija potaknutog mišlju na remek djelo barokne "plastike", Berninijev baldahin nad oltarom Papinske bazilike sv. Petra u Rimu kao i ostali radovi u ovoj komprimiranoj monografiji teže razotkrivanju "slika" iz povijesti kulture kojom se hranimo. Ne znamo sve o sv. Petru, u stvari ne znamo ništa sigurno, novozavjetna Evanđelja i Djela apostolska su škrti u opisu i govore o nesrazmjerno kratkom razdoblju Isusa i prvih sljedbenika spram naknadne dvo-milenijske priče. Nije mi namjera isticati sumnju u vjerodostojnost znamenitog događaja i iz njega proizašle posljedice. Zamišljam čovjeka bez straha (sv. Petra), čovjeka kojeg vjera privlači snagom smrti. Čudan se prostor tu otvara za neobične misli. Papinski ciborij je raskloplјen, oltara i nema, samo papina stolica. Teško se oteti dojmu da su fakti "upakirani" u legendu, da se slika o ribaru Šimunu, apostolu i prvom rimskom biskupu otela kontroli. Povijesnost prvih godina kršćanstva i nije tema instalacije *Papinsko*, intrigantna je slika nastala puno kasnije, u osvit kulture kojoj još uvijek pripadamo. Osviještena matematika, razbuktala znanost i iznad svega inženjerstvo su paradigma za materijalističku budućnost čovjeka koja je "dokazano" svedena na selekciju. Sebični gen i usputna duhovnost. Sve je upakirano u svijest u koju se ne može probiti ništa drugo. Zgusnuto, okamenjeno stanje, "ispran" mozak i kalcificirana kičma drže nas sužnjima pogubne percepcije koja s druge strane na list debljine papira projicira nevjerojatno bogatstvo mogućnosti, na žalost, skriveno očima i daleko od uma. Ako ničeg s druge strane nema, ako je to ništa i ne sluti na nešto, onda je sve uzalud, uzalud nada, život i smrt, ljubav i mržnja, sve strane svijeta i vrijeme satkano od beskonačnog broja sadašnjih trenutaka, okamenjena iluzija po kojoj besmisleno i neorijentirano trčkara osjećaj jastva. Nasuprot tom pesimizmu stoji *Papinsko* kao kazališna scena u iščekivanju Čovjeka koji će u posvećenom prostoru potvrditi ljudsku dimenziju, ranjivu, potrošnu i duboko humanu, različitu od svih ostalih manifestacija života. Čovjek kroz život nosi dokument u kojemu Božjim pečatom dokazuje ustrojstvo svijeta i sebe u njemu. Istodobno je jedinstveni doživljaj vlastite osobnosti i fraktalni izdanak nedovršene slike svijeta. Unutarnjim glasom opetuje misao na kompleksniju inteligenciju, oponaša višeslojni zvuk početne vibracije, usložnjava ga u zasebne cjeline praiskonske melodije priznajući joj apsolutnu simetriju s početka inicijalnog događaja, Velikog praska. Čovjek je ustavljen konglomerat neizmjernog broja različitih potencijalnosti, eklatantni primjer održivosti, dakako, privremene. Vječno je korak do "znanja" jer je teško znati "išta o ičemu". "*Krhko je znanje*", zbori Dobriša Cesarić u antologijskoj "blues" uspješnici, stoga su nespoznatljive buduće vjerojatnosti. Ako mu i date podatke o svemu, čovjek neće biti ljudskiji nego što jeste, bit će samo dalje od Boga, lišen slatkih snova i razbuktalih emocija. U stvari, čovjeku je biti vječno korak do vječnosti.

Nebesko plava je u instalaciji *Papinsko* nastalo naglo, po intuiciji. Realizirana je brzo, po prisili. Ključeve od galerije smo dobili danas, izložba je sutra. Trebao sam nesebičnu pomoć brata i prijatelja kako bih u jednu noć pripremio prostor za postav. Do danas je ostao komadić plave u utičnici posvećenog prostora. Tragovi. Za Borgesovu *Bijelu sobu* nisam imao dovoljno novca, pjeskarena stakla sam objesio na centimetar od zida i podložio ih kontrastnom folijom. Te sam radove naknadno opremio crnom svilom i uokvirio. Između šest pravokutnih, jedini kvadratni pod nazivom *Ornament* već godinama drži zaglavlje bračne postelje na Pazdigradu, dva su negdje sklonjena, a preostala četiri: *Aleph*, *Tora*, *Ivanov dijabolik* i *Pentax* vise na zidu *ateliera* na Pujankama. Sve što vrijedi(?) iz mog nevelikog slikarskog opusa još se uvijek drži mene. Umjetnička djela su kao punktovi u funkciji primo-predajnika, s nama bežično komuniciraju na "dalekinu" i prenose informacije iz svijeta kao nijemi špijuni pritajeni u nekom obližnjem ambijentu. Ona kapitalnija već stoljećima uzimaju mjeru svijetu i dojavljuju promjene u naravi slijedeći tijek vremena. Slike nas gledaju. Artefakte radimo da bismo zaboravili sebe, oni potiskuju naše urođene nagone, kroz njih transcendiraju naše epistemološke pozicije na razine s kojih se vraćamo "uzvišeni" novim spoznajama, pripremljeni za još jedan skok. Uzajamna veza nas i naših artefakata je kao interakcija fotona i elektrona u fotosintezi. Jednom kad je proces pokrenut nekim izvanjskim (unutarnjim) čimbenikom, kad je inicijalno pogurnut, on određeno vrijeme funkcionira kao *perpetuum mobile*. Naravno, drugi ga zakon termodinamike sprječava na putu do nedostižne beskonačnosti postupnim gubitkom energije pri svakom prijelazu iz jednog u drugo stanje što ga štiti od božanske pozicije s koje se više ništa ne vidi, ne čuje i ne djeluje. Samo živi djeluju, nikad potpuno, nikad funkcionalno do kraja. Zbog toga ljudi i stare zajedno sa svojim artefaktima. U trenutku smrti ljudske, konačna je zaborav čovjeka na artefakte, a isto tako je konačna i njihova uzvratna ravnodušnost. U instalaciji *Papinsko* čovjek ne-boravi na papinoj stolici, mjestu posvećenom sv. Petru, kao što sv. Petar obrnut na križu ne-boravi u Duhu Svetom, kao što Duh Sveti ne-boravi u Isusu Kristu, kao što Isus Krist ne-boravi u Bogu, kao što Bog ne-boravi u apsolutu. U smrti svi u jednom, ukupna zajednica vjernih, za života su razdvojeni jedni od drugih. Kako bi inače i postojala sloboda ne-vjere? Naoko krivovjerne tvrdnje nastaju po inerciji i tek se trebaju uobličiti u smislenu misao. Je li je u pitanju uživanje u slobodi izražavanja ili benigna zloupotreba praznog diskursa? Tko si daje za pravo iznositi bilo kakve tvrdnje o bilo čemu? Znao, ne znao, na čovjeku je da odgovori, prisila odgovora je uvjet pitanju, on odgovara za svoju krivnju. Čovjek je kažnjen kroz bezuvjetni oprost krivnje, jer je tim činom označen kao prolazno biće, smrtnik *a priori* okrivljen za neka imaginarna ne-djela u budućnosti. Prvi je na svojoj koži to osjetio Juda Iškariotski, a među inima i rimski biskup Petar. Oni prije su dio starozavjetnog mita i povijesti drugih religija, njima se bavi historija. Kazna iz budućnosti osviještena je u sadašnjosti, njenoj prošlosti. *"I'm a Failed Christian"*, rekao bi Nick Lowe, stari, provjereni "roker". Sve više je tih "provala" iz budućnosti u sadašnjost. Na početku sondiran "teren" postaje poligon, polazni topos s kojega se uzdiže platforma dominantnih uvjerenja. To djeluje. Pretpostavljenim događajima iz budućnosti usmjeravamo zbivanja u sadašnjosti. Rekli bismo da je u pitanju *science fiction,* međutim nije. Od uvijek to radimo, od uvijek se pripremamo za budućnost i nikad do kraja nemamo sadašnjost. Nemoguće je istodobno misliti i biti, jedno drugo isključuje. Biti znači boraviti u nepromjenjivoj sadašnjosti, misliti znači "prebirati" po vremenskoj skali. Ako jesam, onda ne idem nikamo, ako putujem, onda tu nisam. Kao u fizici čestica, imamo stanje ili pokret, nikad oboje istodobno. Razumijevanje je proces, ak-

06. Papinsko, 2000.

tivnost, djelovanje. Znanje je stanje i ne znam što bih s njim. Gomila sklonjenih informacija u pričuvi, iritantni šum u glavi, lažni dokaz lažne spoznaje.

Što sam bliže početku ovog proširenog *statementa* sve je razvidnije da se jedna oko druge uvrću dvije krucijalne ideje, prva s naznakom "povratka u budućnost", točnije s povratnim djelovanjem iz budućnosti kojoj je ova sadašnjost prošlost, a druga naslutljiva u postupnom otklonu od svake početne misli koja "curi kroz prste" i transformira u neki drugi oblik. Zato je odlomaka u ukupnom tekstu onoliko koliko je i pokušaja da se usredotočim na inicijalnu ideju i da tekst o njoj ustavim u zadani okvir. Mislim da je to stalno skretanje od teme rezultat moje potisnute želje da prekinem s ultimativnom disciplinom i pokušajem doslovne realizacije iste. Moji radovi opasno ekvilibriraju na rubu unaprijed određene datosti kao zamrznuti kadar filma punog "skrivenog" sadržaja od "prije i poslije" koji bi se, moguće je, na kraju pokazao neuhvatljivim i praznim. Uopće nisam siguran koliko to korespondira s aktualnim trenutkom i koliko je intrigantno u ovo vrijeme užasno brzih promjena, u vrijeme kad izvanjsko zbivanje nedostižno bježi od unutarnjeg doživljaja. Čini mi se da "u startu" kasnim, da se ničim izazvan bavim stvarima koje su *pase*. Svijet se globalizira, ljudi se ubrzano prebacuju s destinacije na destinaciju u potrazi za instant doživljajem. Kulturološka agenda površnog akceptiranja stvarnosti ide svome kraju. Dostižući svaki meridijan i svaku paralelu, ljudi se opraštaju od prirode. Putuju i za sobom šizofreno potežu u *kuferima* svoje privremne krpice, jer za stalno nemaju ništa. Idu od sobe do sobe, pojedinačno i čoporativno. *Balinjera bojna* rekao bi sociolog Anđelko Milardović. Zemlja se uporno vrti u jednom smjeru, po inerciji, a ljudi sumanuto fluktuiraju "tamo-amo" po površini, kao da iz nekog nejasnog razloga pletu mrežu svojih kratkotrajnih susreta. Vjerojatno na drugom mjestu traže "ono" što su već jednom imali, pa izgubili. Ja mirujem i čekam, ne vidim "tamo" ništa supstancijalno, nego samo refleksivno. Biti sam u šumi, u planini, na morskoj hridi, pa i u krevetu jači je doživljaj, nego biti gurnut u masu "zamantanih". Gomila podliježe razdiobi bakterija, boleštine se prenose u tjelesnom kontaktu, što se više "stružu" jedni o druge veće su mogućnosti zaraze, širi se pošast lažne ugode. Ljudi u skupini glavinjaju zajedno, radosni ili bijesni, euforični do pogibelji. Čovjek je u društvu uhranjen i neoprezan, a u osami povremeno gladan i oprezan. Suzdržavanje od prekomjernog uživanja života nivelira unutrašnje konflikte i posreduje mir sa izvanjskim svijetom. Proživjeti deset, dvadeset godina u hipu i nije neki *kumst*. Veće je umijeće stoički otrpjeti dan od zore do sumraka, biti staloženo svjestan protoka vremena i bilježiti sve usputne promjene raspoloženja. U iščekivanju se duže živi.

Prostor je u *Papinskom* neuhvatljiv, trodimenzionalan u području oko stolice, plošan u rubovima kadra i prazan u stražnjem planu, ujedno skladan i suprotstavljen. Daske i stolica su materijalni ostaci Nečije osobnosti, a plava boja ne-materijalnosti. Dojam je da neka neodređena dimenzija miruje scenom. Neobična slika suzdržane fantazmagorije stvara mističnu predodžbu o radu koji je *in situ* i *de facto* uronjen u prostor. To je izvrsno! Narativnost priče stalno izmiče u pokušaju interpretacije. *Papinsko* živi u duhu, riječi su nedovoljne, njima se ne može obuhvatiti značenje, riječi su izlišne pred pogledom na sliku, jer instalacije više i nema, stolica je u *atelieru*, daske u skladištu. Fabula je konstrukt koji se naknadno prilagođava poziciji iz koje se *Papinsko* sagledava. Definicija neprestano izmiče i svodi priču na riječima neizreciv doživljaj. Na početku bijaše riječ u antropocentričnom svijetu, u logosu,

na vlastitu sliku i priliku, a u široj slici nema ni čovjeka ni riječi, pustopoljina guta misli do krajnjeg muka, niti ima glasa niti ima odjeka. Dakako, tako bih htio. Uzimajući dimenzije prostoru, elementi instalacije remete tu apsolutnu tišinu, od ne-mogućnosti stvaraju privid mogućnosti. Realno i ne-realno se izmjenjuju po inerciji, kao dvije strane obzora gledane "u križ". Privremeno dovedeni migoljenjem očiju u zajednički fokus, elementi u vidnom polju ponovo zauzimaju početnu poziciju na lijevoj i desnoj strani, zbog umora mišića pri škiljenju. Netko će reći da je u pitanju *strabizam,* poremećaj vida koji treba liječiti. Nasuprot tome, ustvrdio bih da je usredotočenje pogledom, ta sposobnost odraslih ljudi, refleksivnost, prisila, sužavanje zora na trpljiv sadržaj iz čiste lijenosti. Balansiramo u "realnom" vidnom polju koji je kompresija šireg vanjskog prostora, jer se tako lakše živi. Ne sumnjajući, ne dovodeći u pitanje vizualno iskustvo, procesuiranu sliku "skinutu" s mrežnice vlastitog oka reduciramo, pa ostajemo osiromašeni za kompleksnije iskustvo svega ostaloga. Očito je da se radi o tipičnoj vizualnoj dojavi o izgledu i značenju svijeta izvan nas, jer drugi oblici života imaju drukčiju percepciju zajedničkog okruženja. Na kraju se moramo upitati postoji li taj "realni" svijet jednak za sve ili ga mi vlastitom percepcijom oblikujemo za sebe iz neke bezoblične mase utjecaja na naše osjetilne organe. Možda su u pitanju identične halucinacije za sve članove vrste. Svijet za ljude u jednom obličju, a za kukce u drugom. Ili je svijet tek osobna projekcija svakog pojedinog čovjeka, igra neurona s beskrajno mnogo kombinacija? Kako je moguće da jedna "zamrznuta" slika jedne davne *in situ* instalacije zaziva misli kojima tek treba dokučiti problem i suvislo ga obrazložiti? A još nismo ni zašli pod papinu stolicu i simboliku baldahina koji bi zaklonio nebo nad svijetom i sklonio čovjeka u mitsku pećinu. Ostavljajući načas postrani simboliku(?) riječi iz knjige Božje, jer o tome piše osvjedočeni skeptik koji tek traži Boga svemogućeg, svodeći misao na jezik, a jezik na riječ svoju, neizgovorenu "unutrašnju" il' "naglas" izgovorenu, svejedno, ostavljajući postrani fenomen vjere i strah Duha Svetog od gubitka te iste vjere, ostavljajući postrani "užasnu" težinu naslijeđa koje se prenosi iz generacije na generaciju, koje se ukotvljuje i mutira po genomu, ostavljajući postrani evoluciju, prokreaciju, kulturološku memoriju i civilizacijske dosege, "ama baš sve", ogoljavamo se do ispod kože, potpuno nezaštićeni, izlažemo se do vlastite propasti, vraćamo se na pra-početak "stvari", niti zapanjeni, jer je i to refleks sebstva koje nešto o nečemu dvoji i ostajemo gluhi, nijemi i slijepi za sve izvanjsko, za sve fenomenološko. Možemo li takvi kakvi jesmo po sebi otrpjeti sve iznova kao *tabula rasa* i krenuti ispočetka, slobodni od prijašnjih znakova i značenja? Postoji li nad nama obećavajuće plavo ili je to mračno nebo pred kojim sklanjamo pogled? Postoji li oltar u imaginarnoj "crkvi spasa", baldahin nad njim, drveni ciborij, još prostija nadstrešnica, komad platna ili list s obližnjeg stabla, postoji li mjesto na kojemu smo bliži nebu, mjesto s prostornim koordinatama svetosti ili je to mjesto u srcu čiju projekciju postavljamo po potrebi kao *Papinsko* u Salonu Galić? Može li privremeno mjesto boravka biti sveto mjesto uznesenja duha u astralne sfere tjelesne nedodirljivosti? Mogu li se odvojiti od tijela barem na čas, a da ne izgubim svijest o sebi, mogu li biti duh, a ne tek šuplje tijelo u kojemu odjekuje svaki podražaj iz vanjskog svijeta? Je li je svijest o sebi rezultat beskonačnog broja uzastopnih podražaja posredovanih "kožom i kostima" i "krvlju i mesom" procesuiranih u glavi "okidanjem" neurona ili je udahnuta odozgo emanacijom iz božanske nad-pozicije i kakve to veze ima s instalacijom *Papinsko*?

Ovdje nas u prvom redu zanima drugo značenje instalacije izložene u Salonu Galić 2000. posredovane fotografijom. Estetika, njena kritika i teorija umjetnosti su stavljeni *ad acta*.

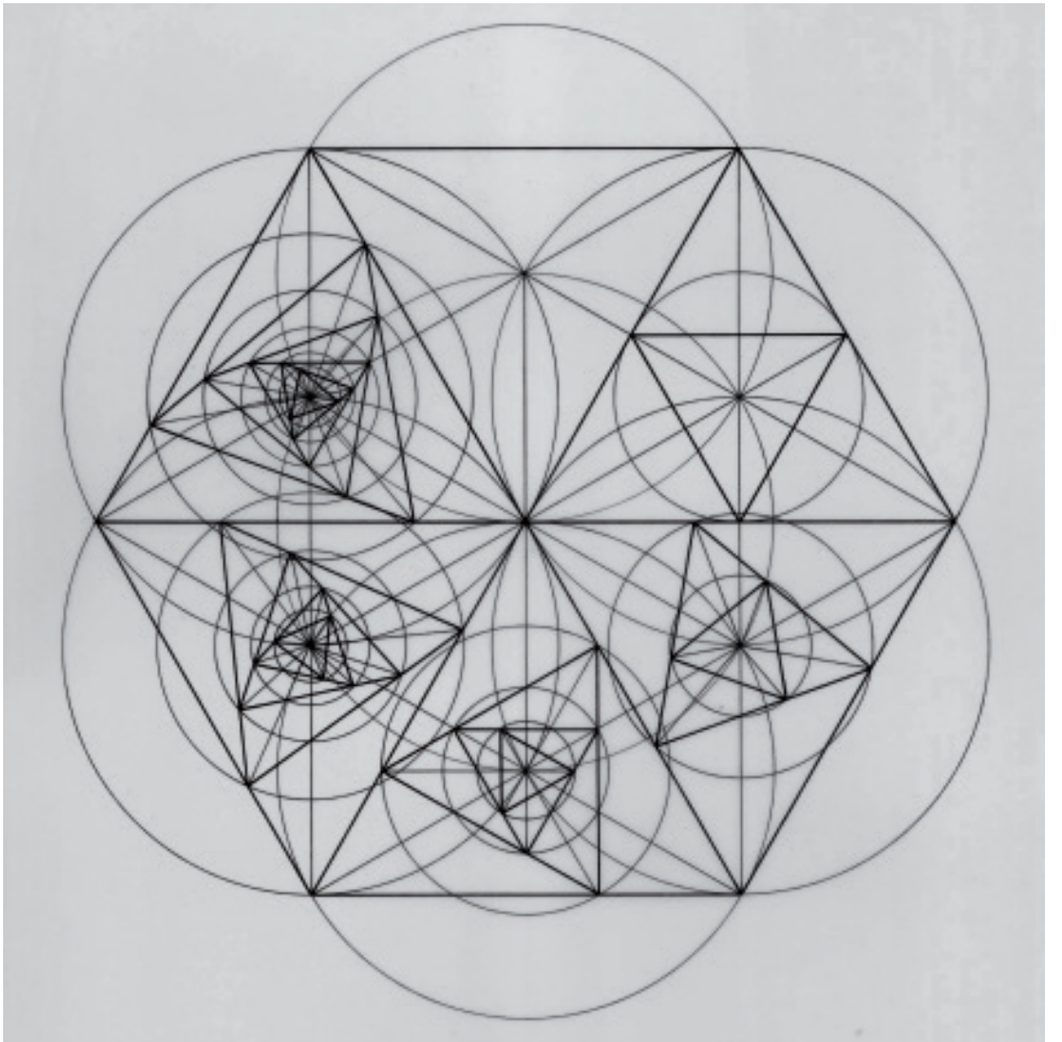
06. Papinsko, 2000.

Papinskog u naravi nema, značenje instalacije više nije u području likovnosti, sve je to potrošeno stvaralačkim činom: izradom i prezentacijom. Ništa se više ne iščitava s površini ili iz "utrobe" instalacije o čemu bi valjalo na ovom mjestu govoriti. "Stvar" nije tako "jednostavno" kompleksna. Nema više slojeva po kojima bi trebalo "kopati" da bi se došlo do srži "problema". Materijala za kognitivnu arheologiju nema, ostala je samo fotografija, analogna projekcija jedne misli o smrti kao ispunjenju života. Bez *statementa* o uratku, bez naknadnog tumačenja, bez naziva, teško bi se dala zamisliti povijesnost, vjera, tjeskoba, višak života i spomen na sv. Petra. Drugo značenje instalacije se skriva u pamćenju, fotografija je kôd, bez nje je to izložba *Ravnoteža buke*, bez nje je to Salon Galić, bez njega je to 2000. godina itd., u podlozi svakog zaborava je "mrva" memorije koja će izvući informaciju iz najdublje prošlosti. U prizivanju "događaja" vrijeme nije "faktor", bez obzira na protekle godine nemoguće je zaboraviti "stvar" reduciranu na misao. Mislima prizivamo i mislima zaključujemo, mislima živimo.

Vjerojatno je papina stolica u *Papinskom*, na kojoj su trnule stražnjice nepoznatog broja ljudi, simbol dostignutog *maximuma* iz ne-pokreta, praiskonske težnje čovjeka da miruje u ugodi, da pusti svijetu mahnitost kretanja i proizašle posljedice. Čovjek sjedi i miruje, jer se i u kraljevstvu nebeskom miruje. Trigonometrijski znak spiralne rotacije na sjedištu stolice odvaja gornji dio tijela, kontingent unutrašnjih organa i uspravno usmjerenih energija od nogu koje bi pobjegle. Najbliži mu je analni otvor. Iako se "stvari" spiralno uzdižu, ovdje je naglasak na poniranju. Uzdizanje je usmjereno prema naprijed, prostor se širi u budućnost, poniranje je propadanje u prošlost. Uzdizanje je centrifugalno, a poniranje centripetalno. U mirovanju se te dvije sile poništavaju. Rezultat je svojevrsni oksimoron – uravnoteženje napetosti. Varljiv je dojam ne-pokreta u dinamičnom svijetu. Svaka sila ima smjer i dominaciju. Trokut s pomakom od 24º je minimalna naznaka gibanja u pravcu perspektive, daljine koja sve vizualno smanjuje proporcionalno broju Φ = 1,618... Ne postoji krajnja točka tog smanjivanja kao što ne postoji i krajnja vrijednost broja Φ. Radi se o iracionalnom beskonačnom broju čiju smo vrijednost približno odredili s tri znamenke iza decimalne točke iz praktičnih razloga.

Uzastopno zakretanje istostraničnog trokuta za 24º po obodu kružnice je geometrijska analogija pokreta. U ne-realiziranom stolu-stroju *Nova Tora* tri staklene prizme se vrte unutar tri čelična cilindra pokretane elektromotorom. Možda bi se u nekoj drugoj izvedbi vrtjela projekcija znaka na sjedištu stolice ili bi znak bio projiciran na pod, a ne na stolicu. Možda na zidu ne bi bilo dasaka, možda bi strop prostorije bilo nebo, a papino posredovanje izlišno. Svašta je moguće zamisliti u svrhu svođenja ideje na čistu misao. Ljudskoj je psihi dovoljna nebesko plava, sve unutar i izvan nje je višak. Bog je nedostižan, nemilosrdan u svojoj suverenosti nad nama ili milosrdan u nama samima, svejedno.

Papinsko je dvo-milenijska priča o vjerovanju inspirirana elementima svetosti(?) nastala u mentalnom prostoru 2000. godine. Da sam tražio, ne bih našao bolji *timing*. Sve upućuje na prevagu "kraja povijesti" po naputku američkog politologa Francisa Fukuyame (ostatak povijesti je čisti historicizam), al' i na ponovno rastakanje svijeta u ratoborna "carstva" na platformi ishitrenog pluralizma (profanog i religijskog). Ono što je bio internacionalizam s jasnim obzorom prometnulo se u nesnošljiv i rascjepkan *New Age* globalizam koji ne

06. Papinsko, 2000.

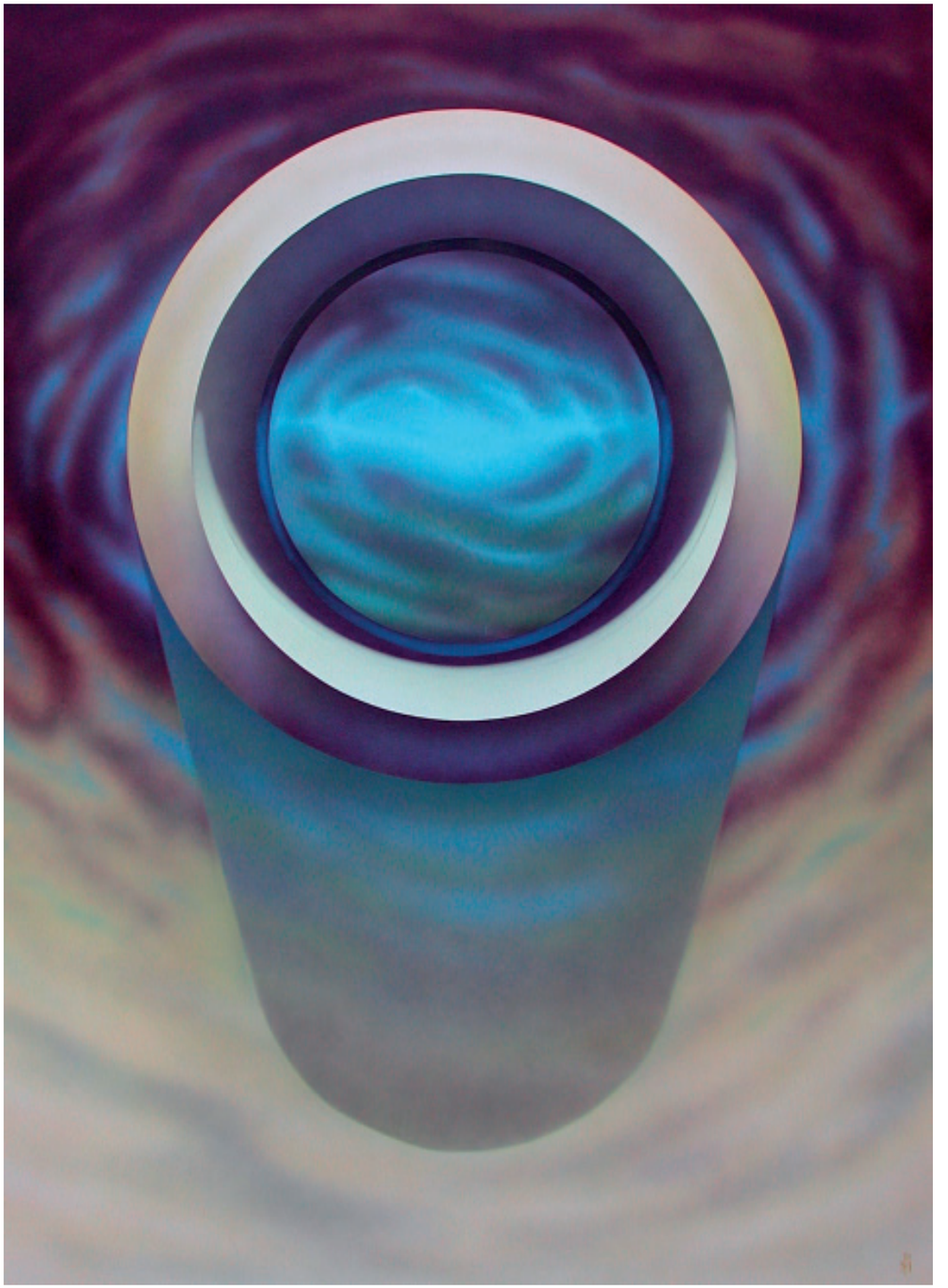
vidi da su s jedne i druge strane *limesa* barbari. Vjerovanje ukorijenjeno u kulturološkoj isključivosti bolno se probija iz fundamentalne učahurenosti, jer su okolni prostor već prije zahvatile "točkaste izmjene GUP-a". Naivno nadanje u lažno, udvorničko prihvaćanje drugačijosti neizbježno ide put ekscesivnog, nasrtljivog nametanja različitosti i otvorene primjene sile sa svih strana. Proročki naviješten "sukob civilizacija" američkog politologa Samuela Huntingtona je notorna činjenica. Sinkrono postojanje različitih religijskih i društveno političkih sustava je opsjena druge polovice 20. stoljeća nastala na krvavom tragu globalnog traumatskog susreta s dva svjetska rata. Prošlo se stoljeće srčano oduprlo zlu, na početku ovoga tendencije su dvojake. "*Zlo putuje zemljom*", rekao bi britanski povjesničar Tony Robert Judt. Trebat će puno mira i dobra da se tenzije smanje. Oni koji vjeruju imaju molitvu, onima koji ne vjeruju ostaje samo razum. Ono Drugo, nad njima ili u njima, onostrano ili sebstveno, mora se oduprijeti, svjetlo mora nadvladati mrak, pogibeljno je sumnjati u to. Sumnja u suživot (blagostanje svima!) sedam i više milijardi "duša" proizlazi iz straha za goli opstanak. Ukotvljen na mjestu, stoluje strah zaogrnut prostorom. Nasuprot njemu, vremenom putuje čežnja.

Papinsko je nastalo iste godine kad i *Porta Ferrea*. *Porta Ferrea* je instalacija prilagodljiva različitim prostorima i iluminacijama, *Papinsko* je (za sada) jednokratna *site specific* rukotvorina. Njom se zaokružila ideja o memorijalnoj izložbi *Ravnoteža buke*. Čiji se to kraj iz budućnosti provukao u 2000. godinu? Ove se godine britanski *rock* glazbenik David Bowie narugao smrti i "otišao" odjeven u *dress code (without socks)*. Svoju su smrt "bez straha" najavili kanadski *kantautor* i književnik Leonard Cohen i hrvatski *publicist* Igor Mandić(?). Ne govori li to nešto o prezrenoj staračkoj dobi, mladi ljudi odbijaju smrt i "odlaze" odvažno ili ne znajući, starima ostaje da "fingiraju" hrabrost, do kostiju svjesni prolaznosti ironijskim stavom se suprotstavljaju neumitnom događaju. Susret sa smrću je konačna trauma. Možda o tome govori *Papinsko*, vrtnja trokuta u krug je analogija odjeka zvuka (istostranični trokut je *triangl)*. Eho se događaja vizualizira kao trenutak iz prošlosti. Slika i zvuk su neodvojiva manifestacija istog događaja. Budućnost moje prošlosti je prošlost moje budućnosti. Iz toga proizlazi mistični aspekt vjerovanja, pa i kršćanskog. Herojska muka Sina Božjeg se periodično opetuje prije i poslije Božjeg uzmaka na križu. Mitski se događaj potrošio, pa nam maštu golica Sudnji dan. Pada li nam na pamet da je Sudnji dan otkup naše krivnje u muci na križu? Bog je presudio sebi, Sinu Božjem zbog neuspjele inkarnacije na sliku i priliku svoju.

Zaključak.

Nebesko plavo u instalaciji *Papinsko* je mitska pustopoljina, čistina u kojoj su ukotvljena sidra Nečije prisutnosti i mjesta na kojima vlada poredak stvari s točno utvrđenim vlasništvom - daska je Božja, stolica papina, a svjetlost nadnaravna. Znak na stolici je prostorna crvotočina bez izlaza na drugoj strani, bez sadržaja na drugoj strani, bez druge strane, vječni prolaz iz jednog u ništa. Znak je domena, nebesko plava na nebesko plavoj pustopoljini, istoznačna, jednaka, bezuvjetna, prazna...

Instalacija *Papinsko* je posvećena Gorkome Žuveli, vladaru svih stolica i ostalih rukotvorina.

05. Libido, 1999.

Slika je nastala neposredno pred memorijalnu izložbu posvećenu ocu umrlom na isteku ljeta jedanaest godina prije. Postavljena u izlog Salona Galić kao dio privremenog diptiha, uz *Ravnotežu buke* suzdržano drži svoju stranu. Dvije slike dimenzija 100 X 140 cm rađene su u *airbrush* tehnici PVC bojama na platnu. *Libido* je nastala brzo, nakon višegodišnje inkubacije, opetovanim tehničkim postupkom. Prvo je postavljen prsten, a potom uređena pozadina. Slike iz ovog ciklusa slijede jednostavno pravilo, u prednjem planu je prikaz levitirajućeg artefakta naglašene trodimenzionalnosti, a u pozadini magličasto raspršena površina koja stražnjem planu daje privid dubine. Slike su dvodimenzionalne analogije trodimenzionalne zbilje. U naravi, elementi raspoređeni po dubini prostora u slikama su plošno postavljeni na površini, jedni uz druge. Razumijevanje slikarstva je postupno prilagođavanje ovom fenomenu. Iz realnog svijeta u privid i nazad. U *Libidu*, sredinom prstena, prikaz vrtložne energije simulira početne uvjete stvaranja života što podrazumijeva nešto kemijskih elemenata uz malu pomoć elektriciteta. Prsten je istodobno priljubljen i uronjen u prostor što stvara dvojaki dojam statike i dinamike. Ova dvoznačnost je prisutna i na drugim *levelima* slike, kao i na ostalim radovima iz ove monografije. Jedno se pojavljuje u dvojakoj formi iz koje proizlazi konflikt (jer je svaka sukladnost trajno neodrživa) i posljedično (privremeno) rješenje konflikta. Rezultat na slici je "zamrznuti" kadar, stabilna kompozicija. Na simboličkoj razini je razvidno da *Libido* usmjerava pažnju put trajnog fenomena opće kozmičke prisutnosti iz koje izvire sva materija i kojoj pripada i svako dvojno tumačenje, pa bilo ono i ambivalentno. Vinko Srhoj je svojedobno ustvrdio kako slike iz ovog ciklusa pripadaju onoj vrsti vizualne fascinacije čija kodifikacija otpočinje s tehnološkim univerzumom filmske montaže, Sandi Vidulić smatra kako je u pitanju balansiranje između dviju moždanih hemisfera, matematičke i umjetničke, a Zlatko Gall misli kako u izvorištu tih

svemira, monolita i znakova stoji zaokupljenost slikara "progresom u budućnost". Sve te procjene su na tragu "generacijske solidarnosti". Razumijevanje se podrazumijeva. Točna je tvrdnja o fascinaciji filmskom montažom. O aktivaciji pojedinih područja moždanih hemisfera ne znam puno (tek istražujem), ali vjerujem da je najvažnija posljedica te aktivnosti svijest. Dakako, s pogledom na budućnost. U svemiru kojim se "valja" vrijeme ne postoji ništa što nije usmjereno u budućnost. Stoga je pravo pitanje : "Kako je dozvati i osvijestiti u sadašnjosti?"

Libido se na izložbi u Galiću javlja kao ženski princip i jedno je od zaglavnih mjesta u postavu. Slika je vizualno atraktivna (što je dobro za nju), pažnju privlači uravnoteženom kompozicijom i tehničkom izvedbom, vješto naslikan prsten magično "lijepi" pogled. Izdržava kritičku prosudbu i bez razumijevanja simboličke podloge. Efekt trodimenzionalnosti je postignut tonskim kontrastom i naglašenim elementima mimeze. Ta vizualna, predstavljačka komponenta slike je njen shvatljiv dio, vjerujem da "čitljivost" slike udovoljava umjerenom zahtjevu prosječno obrazovanog ljubitelja lijepih umjetnosti. O posveti koja prati sve radove na izložbi *Ravnoteža buke* 2000. bilo je govora u *Papinskom* i na drugim mjestima. U narednom dijelu ovog *statementa* put nas vodi u dublju analizu ideje čiji je rezultat *Libido*. Psihoanaliza usko tumači *libido* kao seksualni nagon (inicijalno pogonsko gorivo, početni uvjet opstanka vrste cementiran prije specijacije) i šire kao ukupnu psihičku energiju (iz koje proizlaze i ostali nagoni). U našem je slučaju *libido* razotkrivena žudnja i to žene spram muškarca. Kako je sliku radila "muška ruka", ona je u stvari slobodna interpretacija muškog doživljaja ženskog *libida* koji je zamišljen kao energetski vrtlog koji halapljivo uzima energiju muškarca. Kružni vijenac je znak jedinstva i privrženosti, ženske usmjerenosti na cjelovitost i vječnost te cjelovitosti koja pulsira između davanja i uzimanja. Prsten je kružni tok, u sebi zatvoren krug, kao torus, otvor simboličnog prohoda u Drugo, otvor kroz koji to Drugo emanira svoj duh ovdje u mjesto transcendencije, mjesto susreta. Prsten je i "svevideće oko" onkraj svijeta. Prsten je pečat l*ibida* koji u potpunosti artikulira moju opsjednutost inverzijom konveksne slike budućnosti koja nadolazi izokrenuta u konkavnu zbilju sadašnjosti koja prolazi.

Slika na izložbi u Galiću ima trodimenzionalnu repliku modeliranu u gipsu koja će kasnije poslužiti kao prozor u Lovrinac, 14-minutnu video-instalaciju o kojoj je nešto kazano na drugom mjestu ove knjige. Gipsana je ploča stavljena u djelatni prostor *Porte Ferrea* u kojoj podržava "mračnu stranu" instalacije. Suzdržano osvijetljena u mraku, "nadgrobna ploča" privlači i upozorava. U drugim galerijskim prostorima, na drugim mjestima ova dva rada nisu izložena zajedno. Slika je u vlasništvu Helene Štimac Radin i Furia Radina, a ploča je "zbrinuta" u *atelieru* na Pujankama. Naizgled istoznačne zbog formalne sličnosti, one ipak pokazuju supstancijalnu zasebnost. Fenomen odnosa *Libida* i gipsane replike svoju je nadgradnju dobio u instalaciji *Lovrinac*. Nadgrobna je stela evoluirala u "špijunku" kroz koju živi gledaju dnevni zapis mrtvih u njihovom prohodu "s ove strane" granične crte života. Živi se ljudi užasavaju onostranog svijeta, mrtvi čeznu za ovostranim. Duše umrlih danju se vraćaju u svoja napuštena astralna tijela i hodaju od jutra do noći neometani tjelesnim prisustvom živih. Živi ljudi su opsjednuti jedni drugima, odnosi među njima ispunjavaju ukupni prostor zbilje i svijet čine privremenim mjestom otjelovljenja za kojim će patiti i u smrti.

Libido preko ruba prstena u ovaj svijet izlijeva već postojeći sadržaj neovisno generiran u nekom drugom prostoru. To je misao po kojoj se slika razlikuje od nadgrobne *stele*. Ona artikulirano podastire ideju koja se tek nazire u kružnoj perforaciji gipsane ploče. U njoj se svijetlost koja na "drugoj strani" postoji sama po sebi javlja kao refleks onkraj postojećeg svijeta. Na kraju puta je mutna sjena nad kojom "stoji" slika artefakta izrađenog godinu kasnije u segmentu grobljanske "plastike". Mistična *stela* materijalizirana u gipsu ilustrira kronološki obrat kroz matematičku jednadžbu (3 u 2) + 1 = 3. Da, na kraju se uvijek pojave brojevi. Oni raspoređuju stvari. U našoj je priči slika *Libido* na početku, gipsana *stela* u sredini i video *Lovrinac* na kraju. Tri su stupnja u neravnomjernom vremenskom razmaku zaokružila ideju o žudnji za životom. PVC slikom iz 1999. sam intuitivno naznačio smjer kojim će postupno (i povratno) ići raščlamba ideje o životu na zemlji kao mjestu utjelovljenja Božje duše u svakog čovjeka zasebno. Jesam li mogao znati 2000. da će se umjesto fluorescentno osvijetljene narančaste utrobe gipsane *stele* iz Salona Galić deset godina kasnije u *loopu* vrtjeti video uradak *Lovrinac* iz 2004.? Jesam li sintezom dva neovisna (različita po izrazu) rada u ambijentalnu video-instalaciju naknadno definirao misao/sliku o zagrobnom životu ili je ona bila determinirana u slici iz 2000.? Ova nedoumica, s jedna strane vjera u susljedno zbivanje po vremenskoj skali, linearno usmjereno iz prošlosti u budućnost, a s druge strane *fakat* da se u prošlosti dogodilo ono za što su se uvjeti (u svijesti) posložili tek u sadašnjosti, otvara mogućnost racionalizacije iracionalnih situacija i spekulacija na tragu ezoterizma. Naravno, nije mi daleka ni opravdavajuća misao o naknadnoj mistifikaciji događaja iz prošlosti kako bi se isti potvrdio u sadašnjosti. Razmatrajući, koliko se to iz pozicije autora pošteno može, ove dvije suprotstavljene platforme, učinkovito je problem postaviti u *mezzo* položaj, ravnopravno sagledljiv iz dva rakursa i objasniti ga prihvatljivijim rječnikom, pojmovima bliskim, kako instinktivnoj reakciji tako i intelektualnoj refleksiji. Krucijalni pojam koji ću upotrijebiti u razrješenju ove dvojbe, a i platforma na kojoj "pluta" sadržaj ove knjige u cjelini je intuicija. Očigledna je i nezaobilazna njena sve-prisutnost u slikama i instalacijama kojima se ova ispovijest bavi. Iako je ovdje to "sumnjivo" i prezreno područje introspekcije, pitanje je dana kad će neuroznanosti i nove psihologije "rasputiti" misteriju događanja, a time i dozvoliti mogućnost fluktuacija po vremenskoj skali u intervalima značajnijim od pukog déjà vu. Naravno, uz podršku fizike. Mislim da je sadašnje stanje progresije koja je u potpunosti određena obrascima darvinske evolucije na samom kraju trpljive ovisnosti od kauzalnih odnosa iz doba specijacije i da će se u budućnost "stvari" emergentno usmjeriti izvan "dozvoljene" biološke datosti. Ljudi će vlastitu, još uvijek biološki uvjetovanu svijest "iz puke potrebe" transponirati u hibridna bića i dalje, sve dok čovjek i njegova humana projekcija zbilje ne zaostanu kao atavizam neke buduće vrste. Fikcija?

Što god bilo kasnije, ranije od toga su se stvari posložile oko *Libida* "na konto" intuicije. Je li je ona trenutna spoznaja stvarnosti kao isječka iz cementirane ukupnosti, jednom za sva vremena zadatog, determiniranog svijeta sa svim mogućim kombinacijama događanja ili je doslovno povratna informacija iz budućnosti uvjetovana mehanizmima koji još nisu "na tapetu" oficijelne znanosti? Da pojasnim, u ovom, a i u radovima koji dolaze na razmatranje poslije, a nastali su prije, nameću se dvije slike svijeta iz kojih se nadam izvući nekakav zaključak. U oba slučaja svijet postoji neovisno o nama(?). Naravno, razotkrit ćemo onaj dio

svijeta koji je misaono dohvatljiv projekcijama iz naše svijesti. Ostalo je nemoguće znati. Zato se vratimo na nama prihvatljive slike. Ona prva je determinirani kozmos u kojemu je sve "zamrznuto", vrijeme je iluzija nužno potrebna u kodiranju različitih položaja u prostoru koji je istodobno konačan (jer mu je poznat početak) i beskonačan (jer mu je nepoznat kraj). Slika tog svijeta je trodimenzionalna i mjerljiva. Svaka je točka određena pozicijom u nekom koordinatnom sustavu. Svi odnosi i događaji su predvidljivi i ovise o količini informacija. Nevjerojatna složenost ovog sustava i nezamisliv broj varijabli stvaraju privid slobode, tzv. "puta u nepoznato". Druga je slika prostor u beskonačnom razvoju *ex nihilo*, vrijeme je kategorija u trajanju, ljudsko biće je iskra "u prolazu", kao i sve materijalno. Emergentni sustavi više razine imaju uvid u sustave niže razine iz kojih su proizašli, a niži intuiciju na osnovu mogućnih predispozicija. U ovom se svijetu sve događa i mijenja, sloboda je imperativ, pa makar bila i prividna.

Opsežni je sadržaj priče o *Libidu* komprimiran u par rečenica između slobodne slike "zaigranog" uma i "znanstvenog" pogleda na *science fiction*. Potpuno razumijevanje ovih dviju platformi počiva na uvidu u cjelovitost knjige koja se čita kao *Kur'an*, od početka prema kraju i od kraja prema početku. Analiza *Libida* "ne ide" bez poznavanja konteksta koji je višeslojan i usmjeren u nova područja koja tek nadolaze. Toj "igri" nema kraja, priča se prenosi sa stranice na stranicu kao radnja u filmu koja kauzalno prelazi s jednog lika na drugi. Naravno, sve je počelo u Salonu Galić 2000. u odnosu *Libida* (ženskog principa) i *Ravnoteže buke* (muškog principa) pod virtualnim patronatom D. H. Lawrencea, pa na korelaciji *Libida* u izlogu i gipsane stele u mraku *Porte Ferrea* iz koje je godinama kasnije redukcijom *Libida* proizašla instalacija *Lovrinac*. Nakon tih "putešestvija" se konkretni, prikazivački jezik umjetničkih artefakata, jednog, drugog i trećeg prometnuo u diskurzivni tekst, drugostupanjski jezik o jeziku. Vizualna memorija o njima je transformirala u raspravu o značenju. Otvorila se Pandorina kutija koju ću pritvoriti po obrascu iz prethodnih tekstova limitiranih na otprilike četiri tisuće riječi. To je okvir koji sam si zadao kako bi sadržaj knjige ostao čitljiv i trpljiv. Nije mi namjera otvarati raspravu o raspravi već predložiti zaključak kojim ćemo izbjeći fraktalnu beskonačnost. Naravno, kraja nema, ali postoje bliska mjesta, pozicije s kojih se može sagledavanjem okoline udovoljiti trenutnim potrebama i potvrditi vlastito očište. Uranjanjem u mikro strukturu, u mrvice mrvica, u subatomsko područje Božjih čestica i energetskih struna ili udaljavanjem u bespuća makro svijeta, u beskrajni svemir, napuštamo udobnu poziciju promatrača u korist trajne procesualnosti u kojoj se nećemo imati za što uhvatiti. Promatranje je razumijevanje, vidimo (opažamo i drugim osjetilima) samo onu sliku svijeta koju možemo pojmiti, sve ispod i iznad je neuočljivo, slijepi smo i gluhi za sve moguće slojeve koji nisu u domeni naše sposobnosti percepcije. To još uvijek ne znači da "širi svijet" izvan našeg poznatog ne postoji, on je na granici intuicije i ponekad bljeska kao zakošena slika u našem mentalnom prostoru. Na relaciji ta dva svijeta, točnije, na dodirnim mjestima tih svjetova iskri umjetnost, prave se i označuju umjetnička djela kojima se propitkuje, istražuje, analizira, pretpostavlja i prikazuje pojavni svijet u svoj svojoj raskoši i dade naslutiti skriveni, nepoznati pozadinski dio tog svijeta. Umjetničko djelo je plod kontemplacije koja je u osnovi svih naših namjera i aktivnosti. Kontemplacija je strast iznad "krvi i mesa", iznad hrpe dolaznih informacija, iznad znanstvene reciklaže i logičkih zaključaka. Život nije tek biološki uvjetovan i ne može biti matematički definiran, od uvijek postoji nepoznati uzrok

i nespoznatljiv smisao posljedica. Svijest o sebi treba malo misterije, jer bez nje stanje postaje isprazno i apsurdno. Čovjek je mitsko biće, ono se ne svodi na "ja, ti mi i oni", subjekt i pridružene objekte, gomilu ustustavljenih molekula u kolopletu nasumičnih odnosa iz razloga prilagodbe okolišu. Čovječanstvo je na genetske predispozicije iz duboke prošlosti nadogradilo kulturne strukture koje postaju garancija opstanka vrste iz nekog još nespoznatog, ali naslutljivog razloga. O tome govori intuicija i to kroz proizvodnju tehnološki sofisticiranih artefakata, kroz razvoj temeljnih znanosti i primjenu rezultata u praksi, kroz potragu za najmanjom česticom, kroz *science fiction* literaturu i filmove, kroz priče "na rubu znanosti", kroz "opovrgnuti" vitalizam, kroz zapadni ezoterizam i pogansku tradiciju, kroz astrologiju i astronomiju, kroz religiju i sva ostala vjerovanja. Ljudski je duh, od prve misli o sebi i od prvog znatiželjnog pogleda u noćno nebo predodređen za "povratak u budućnost". Biološki razbuktala, kulturno hipertrofirana vrsta koja je sposobna ukupnu memoriju o sebi pohraniti izvan sebe, sažeti je u "ništa" i njome manipulirati je predodređena ponijeti/poslati život u svemir. Istraživanje svemira je ujedno i razvoj svemira. Čovjek je na tragu širenja svemira, a svemir je "ni manji ni veći" od ukupne slike koju smo u stanju pojmiti. Jedno ide s drugim. Znanje i svijest o znanju dolaze "u paketu". To je umirujuća spoznaja, garancija za sutra, za prekosutra, garancija za uvijek. Podrijetlo, postanak i opstanak vrste imaju smisla.

Libido, da ne zaboravimo na predmet naše pažnje, je djelić ilustracije ideje o kozmosu kao ishodištu naših puteva i utočištu svih naših nadanja. Označen je kao ženski princip iz razloga muške opijenosti misterijom prokreacije kroz ženu. Nažalost, danas je žena potrošena ideja, a pogled na muškarca je zamagljen pravom rodne samoopredijeljenosti koju je neobično lako potvrditi i znanstvenim prebiranjem po genima. Homoseksualni gen u stvari ne postoji, ali se prikriveni homofilni aktivira kao suradnički koji altruistički doprinosi produžetku vrste. Do sada. U budućnosti će malo toga ostati od sadašnje spolnosti. Nemoguće je oduprijeti se kloniranju ljudi, ne postoji niti jedan opravdani bioetički razlog zbog kojega bi se odustalo od eksperimentiranja kojima smo emocionalno i intelektualno dorasli. Više ne postoji strah od Boga. Sazreli smo do točke kad je nasilno zadiranje ljudske znatiželje i sposobnosti došlo do same srži čovječnosti. *Homo sapiens* trči svoj počasni krug, vrijeme je da um napusti tijelo. Ta kohabitacija izvan prostora planeta Zemlje nema smisla. Tipično ljudske potrebe, pa i one fiziološke naravi, oralno-analne, u svemiru postaju upitne. Atrofija mišićnog tkiva, disbalans tjelesnih tekućina, problemi vida, neregularna probava i sve ostalo biološko su "akutni" problem kozmičkih putovanja. Jednostavnije je odvojiti astralnu narav duha od trošnog tijela. Ili nije? Možda će ljudsko tijelo zaštićeno u oklopu od samoodrživih materijala putovati beskrajnim svemirom u potrazi za smislom. Možda će čudovišne mega građevine s milijunima ljudi levitirati u međugalaktičkom prostoru. Možda će ukupna populacija putovati na isti način na koji putuje Gea, Majka Zemlja, vrteći se k'o derviš oko pomaknute osi. Kako bilo, teško da će ljudi u budućnosti uživati u blagodatima troposfere opijeni plavetnilom neba. Zato *Libido* i nije antropomorfna slika, kao ni *Ravnoteža buke* iz '91, kao ni *Svjetlost je narav Božja* iz '90, kao nijedna prethodna slika iz "svemirskog" ciklusa 80-tih, jer kozmosom ne putuju biološka bića, putuju projekcije i artefakti. Ovakvi kakvi jesmo ostajemo trajno usidreno ovdje gdje jesmo. Pepeo pepelu, prah prahu.

Prsten *Libida* je položen u centar gornjeg kvadrata pravokutnika koji odgovara kvadratnom korijenu iz 2. Proporcije slike su uredne. Prsten je obostrano osvijetljen, odraz svjetlosti spiralne maglice iz pozadine hladno kruži po unutrašnjem obodu, frontalna strana je raskošno razvidna pod iluminacijom rasvjetnog tijela smještenog u prostoru izvan kadra. Igra svjetla i sjene prstenu daje dojmljivu plastičnost. Ovu sam recepturu doslovno ponovio na grobnoj *steli*, reljefnoj replici *Libida* na izložbi u Salonu Galić 2000., a uočljiva je i pod običnom sobnom rasvjetom. Pogled je usmjeren na prsten kao na ćup iz kojeg Vermeerova mljekarica pretače mlijeko u širu posudu. Možda je negdje u dalekoj podsvijesti bljesnula slika darovitog Nizozemca, onako između ostalih remek-djela europskog slikarstva. Nije ni čudo da se u narativne slike svijeta guraju slikarske imaginacije i analogije. Doživljaj svijeta je posredovan i nadopunjen vizualizacijom ljudi i ostalih bića, stvarnih i fantazmagoričnih tvorevina, događaja i svi ostalih fenomena. U glavi je "paštroć" čiji se sastojci manje-više uspješno prenose sinapsama između neurona i po potrebi ususTavljuju i aktiviraju u svijesti. Vizualizacija je zorno predočavanje mentalnih slika, vještina kojom neprikosnoveno gospodare slikari i ostali likovnjaci.

Analiza gotove slike je drukčiji posao, "pila naopako". Varljivi se zaključci izvode iz običnog izvida optikom oka. Pažnju privlače narativni i drugi asocijativni oblici, boje i njihove vrijednosti, umjetnički rukopis i čitav niz usputnih informacija. Vrlo je bitna interakcija slike i promatrača, a problem se usložnjava kad sliku gleda i analizu provodi autor i piše je u obliku *statementa*, kad je svaka riječ rezultat introspekcije i unutrašnjeg monologa u namjeri da se problem obrazloži samom sebi. Istina o slici ima tisuću lica, sama po sebi i po autoru, sva su podjednako stvarna i sva se mogu urušiti u samoobmanjujućem postupku racionalizacije. Tanka je razdjelnica između stvarnih vrijednosti i fikcije. Između slike i autora nema posrednika, postoji umjetničko djelo kao izraz vlastite narcisoidnosti i narcisoidno uživljavanje u "čitanje" istog djela. Samoobmana je okvir u kojem se čovjek dobro snalazi. Uz bok mu stoji "potporni štap" koji ga u njegovim vlastitim očima čini uspravnim (ispravnim). Oštroumna, održiva samokritika je nepoznato područje s druge strane *limesa* s čijih se utvrda dobacuju sumnjivi pogledi na druge, nikad na sebe. Gotovo je nemoguće napraviti potpun odmak od vlastitog djela, biti emocionalno hladan i neutralno odmjeren u postavljanju suda o njemu. Samoevaluacija je subjektivni sud, tek drugima govori o nama samima. To je "prizemna" psihološka zamka, matematička jednadžba s dvije nepoznanice, prvu ti podastiru, u drugu se uloviš. Cijela ova knjiga je proširena *statement*. Ako sam to već negdje napisao, ispravit ću u drugom čitanju. Kako bilo, ne libim se naknadne slike o slici. To i jest život, uvijek prilagodljiv novoj poziciji sagledavanja, pa i kad je privremeno cementiran. Dovoljan je mali otklon lijevo i bespuće desnog je druga slika zbilje. Ljudi i ostali kameleoni, osim što mijenjaju boju kože (odjeće), vrte očima uokrug fiksirajući različite slike svijeta. *Statement* je ispovijest, razgolićavanje pred sobom i javnošću, posredno ogoljavanje slojeva skorene površine na putu do bića. Možda iz ovih nespretnih rečenica zaiskri suvisla misao, vjerujem da je potrebno "odraditi" cijeli pasus zbog par pametno napisanih riječi. Nije mi namjera bila ispisati dvjesto stranica teksta provjerenim navodima drugih autora, jer bi to zahtijevalo još mnogo stranica fusnota s citatima i referencama, bibliografiju izvora, kazalo imena i još "svašta nešto" što bi ovu knjigu usmjerilo put znanstvenog istraživanja i argumentiranja i bespovratno je udaljilo od prvotne ideje. Umjetnost je prvenstveno "stvar" intuicije, da ponovim, samo ponekad i ponegdje se u svrhu stvaranja umjetničkog artefakta poseže za znanstvenim metodama i to nikad nije "pod mus", jer je to izbor oslobođen prisile dogovorenih pravila. *Statement* je prije svega razgovor sa sobom i ničim ga ne treba dokazivati. I kad se referira na rezultat rada drugog autora ili na vlastiti rad, umjetnik neće navesti izvore inspiracije, to ostavlja kustosima, kritičarima, povjesničarima i teoretičarima. Kompozicija složena od dijelova drugih kompozicija je autonomno djelo, ne treba ga patentirati i "zaštititi" od moguće zloupotrebe. To definitivno smanjuje slobodu izražavanja, onemogućuje umjetničko djelo u nastanku.

Libido je konkavna tvorevina, lonac čiji je poklopac *Ravnoteža buke* o kojoj ću pisati kasnije, a naslikao sam je ranije. Nadam se zadnjom rečenicom u ovoj knjizi potvrditi smisao inverznog čitanja. Iako nam kauzalna priroda vremena sugerira da je sve već bilo, pa je sad, *Strah od smrti*, mala knjiga na veliku temu, tvrdi suprotno. Sve iz budućnosti inverzno se reflektira u svojoj prošlosti. Svijest funkcionira naizgled sukcesivno, uzročno-posljedično kao *Tubular Bells* Mikea Oldfielda, jedan instrument aktivira drugi u opetovanju teme, postupno se usložnjavaju u ukupnu sliku koja ponavlja početni obrazac na putu u završni *crescendo*. Rekli bismo da je tako, ali nije. Završna scena je početna slika, to govori osviješteni um, iz nje se retroaktivno izvlače pojedinosti redukcijom ukupnosti, truse se barokne naslage "zakovitlanih" mogućnosti i ostaju goli arhaični oblici, ostaje srž kao armatura na kojoj su narasli emergentni slojevi kompleksnije tvorbe. Prošlost i budućnost postaju interesna područja znanosti iz pozicije sadašnjosti. Granica tih vremena klizi lijevo-desno. Krajnji dosezi istraživanja su istodobna smrt i rađanje, sve između je procesualno u oba smjera. Jučer sam se lijepio majci za sisu, nema tome davno, sutra ću izboran i pogrbljen otpuštati si grijehe, za tren. Bojim se za sutra kao što se plašim za jučer. Sve što mislim sada o onome jučer određeno je onim što će biti sutra. Sve je isto, ništa se nije promijenilo sutra što neće biti jučer. Prigovor na ovu tvrdnju ne odgađa njenu primjenu, racionalno zaključivanje je tek pitanje jezika. Vjerujem u obrat, vjerujem da se u *libido* ulazi guzicom, a izlazi glavom, da se sve nagomilano "sranje" uzdiže kroz rektum u probavni trakt, povratno u nos i uši, kroz usta i oči do neba i dalje. Udah je izdah, jednom kad dijete prvi put udahne, čovjek prdne "u vjetar", u čas umre, jedan za sve i svaki put iznova. Strah od smrti je strah od života, jer je život sublimacija smrti. Ne zazivaju uzalud hindusi posljednju reinkarnaciju. Naravno, neće je biti, pa ostaje život kao beskonačno opetovanje. Blago njima. Daleko im nisu ni židovi, ni kršćani, ni muslimani, svi čekaju "ono" što nikad neće doći, jer se sama ideja konačnog suda protivi biološkoj predodređenosti na vječni život, jer mi već živimo vječno. Vječnost je jedina konačnost, već smo uzneseni, iz smrti u život.

Libido je prekomjerno breme života. Vodi ga ženska ruka, nagon pritajen u kostima, skriven od pronicljiva uma. *Libido* je nespoznatljivo grotlo svih mogućnosti usmjereno u kratkotrajni život, u manjkavu manifestacija tih mogućnosti. *Libido* nam govori kako se upinjemo od početka do kraja uzalud, kako mijenjamo i narav zarad jalova "hoda po mukama" uzalud, jer smo prirođeni heroizam pretvorili u puku nadu, odustali od prava slobodnog bića ne bi li opstali nezamijećeni u pozadinskom šumu sveopće kakofonije brbljuckavih glasova. Kad završi ciklus davanja, *libido* postaje rupa na dnu svijeta iz koje vapaj izgubljenih duša plače za svim što se moglo, a nije ostvarilo. U grotlu i dalje mahnita

slika sapete energije, neiskorištena zbog našeg urođenog straha od vlastitosti. Vlastitost je sebstvo uzneseno iznad tjelesne datosti, iznad spoznaje o "nerazumnom" kraju tvarne određenosti. Naš beskrajni duh lažno stoluje u tijelu osuđenom na smrt. Niveliran na trpljivu razinu tjelesnog kaveza, stiješnjen među funkcionalne organe s produženim djelovanjem, omamljen slatkim čulima "mizernog" dometa, on atrofira shodno našem gubitku interesa za sve nepoznato što se moglo rastvoriti pred nama, samo da smo htjeli izdržati unutrašnji poriv, a nismo. Po inerciji smo iz predaje na prvu ugodu završili putovanje u svijet novih spoznaja. Po navici smo naučili biti sigurni, odgovorno zbrinuti pod stotinama slojeva zaštite od prijetećeg svijeta koji nema pametnijeg posla od proždiranja bića na sliku Božju. Sve s nama u vezi je nesporazum koji se hrani sam sobom. Umjesto da smo okrenuti golim prsima u vjetar, zaklanjamo se ogrnuti po leđima. Kao bića smo nagi rođeni, a dobro "upakirano" sahranjeni. Čovjeku se pričinja da je slobodan jer je sloboda, uz sreću i pravo na život, "ustavno pravo". Usprkos deklarativnom pravu na vlastiti slobodu, čovjek to nije, jer je samoopredijeljenje unutar grupe (i grupe unutar veće zajednice i zajednice unutar šireg društva) u srazu sa željom ljudskog srca i s istinskim htijenjem ljudskog uma, s prirodnim pravom na slobodu. Naše su privremene namjere farsa, jer ne možemo podnijeti sučeljavanje s ozbiljnim životnim izazovima. Ne možemo raširiti krila i uzletjeti nad topografijom krajolika, stoga pokajnički uživamo u priručnom konformizmu, zapetljani u odnose koji nam se čine sigurnim okvirom iz kojeg teleskopski promatramo vanjski svijet, nesvjesni teritorija koji smo si odredili kao mjesto uništva. Stalno nas prati tjeskoba, mazohistički se utapamo u osjećaju krivice, krivi smo za "sve i sva" kao Isus na križu. Čovjek je uozbiljeno biće lišeno temeljnije izvjesnosti, uškopljen u ranom djetinjstvu "pliva" srednjom strujom, "ne muti vodu" i ne zbori ako ga se ne pita. I kad digne glas, to je u funkciji konsenzusa. Kad bi zaista htio mijenjati svijet, hodao bi unazad kao utvara u *Lovrincu* i prkosio suncu i mjesecu. Sve usvojene navike i prilagodbe su notorni kukavičluk kojemu nisu odoljele ni najveće "face". Jednom kad se upitaš o smislu, pa "zakočiš" je kao da se pitaš cijeli život, pa nisi ni krenuo. Samo se hrabri ne pitaju, oni su kao i besmrtnici, idu uspravno i traju vječno. Rekli bismo da su maloumni, pa ne razumijevaju ozbiljnost situacije i možebitne posljedice. Oni se kao djeca neiskvarena pretjeranom brigom roditelja igraju jednako zaneseno na pustopoljini kao i u prodajnim centrima. Gledamo ih kako prebiru po stvarima koje ne vidimo. Plahi su kao srne kad osjete da ih promatramo. Hrabri ljudi nisu nasilni i nisu požrtvovni, jer ne poznaju interes, pa ni onaj najsvetiji kakav je život bližnjih. Hrabri su kao i besmrtni, neosjetljivi i nedostižni, uvijek izmiču za korak. Možda ih i nema, pa svijetom kročimo mi kakvi bismo htjeli biti, a možda svatko od nas prestrašenih, drhtavih kakvi jesmo, ima po jedno hrabro su-biće koje za našu utjehu radi ono što mi sami ne možemo. Možda je misao na to biće hrabro srce u našem kukavnom tijelu. Možda u nama snivaju anđeli. Zato i jesmo dio multiverzuma, prikladne misli o svim mogućnostima izvan ovog svijeta, pa i o onoj o beskonačnim varijablama u kojima se za minorni djelić pokreću trenuci lijevo ili desno od naše zbilje s ogromnim učinkom na ishod. Zasigurno ćemo u jednom od paralelnih svemira bez straha i primisli, uzdignute glave stati pred heroja u sebi, jer sad znamo da negdje postoji svijet u kojemu smo do kraja hrabri u srcu, u kojemu ne posustajemo i ne gubimo se u labirintu razloga. Kad bismo se htjeli "vrnuti" nazad osokoljeni sviješću o potrošenim godinama, kad bismo htjeli si priznati uzastopne greške kojima smo prikrivali strah od života, kojima smo zaklanjali oči od fascinantnih prizora, jer nismo dorasli neutaživoj žeđi za jačim emocionalnim stanjima

i većim mentalnim izazovima. Srčemo životne sokove na kapaljku, dišemo na slamčicu ne bi li održali aktivnim minimalni metabolizam tijela, ne tražimo ni "mrvu" više, jer je to opterećenje koje iziskuje napor kojega nismo voljni poduzeti zbog lijenosti i nebrige. Ne pada nam na pamet da smo dužni za život koji beskorisno trošimo.

04. Ravnoteža buke, 1991.

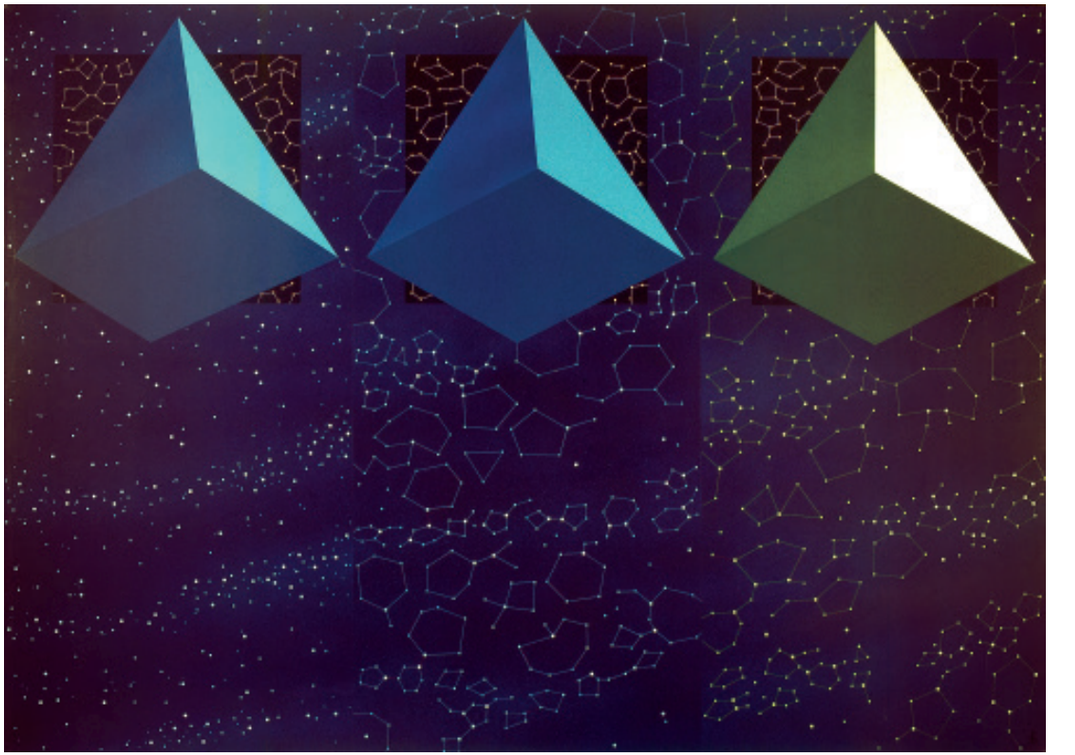
Dodekaedar nije samo slika kozmosa, on je njegov broj, formula i ideja. Zemlja blaženih ima oblik dodekaedra. On je duboka ozbiljnost kozmosa i njegova bit.

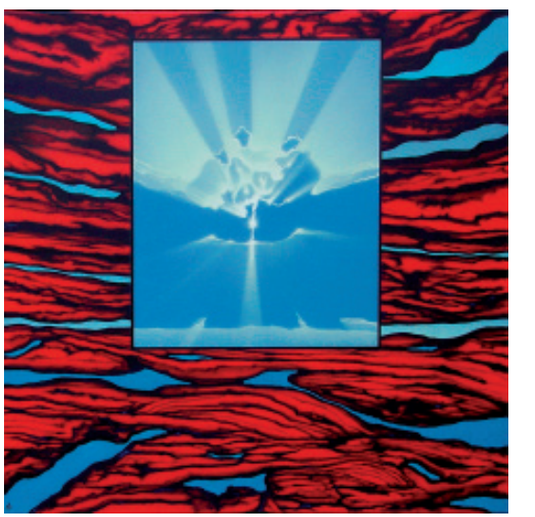
(Léonard Saint-Michel, Lettres d'humanité, 1951.)

Malo je geometrijskih tijela ravnih stranica bilo u fokusu mog interesa: četverostrana piramida, kvadar i dodekaedar. Nisam se upinjao "odraditi" sva Platonova i ina tijela niti sam si zadao zadatak apsolvirati svu trigonometriju. S olovkom u ruci sam se po intuiciji "uhvatio" odnosa trokuta, kruga i pravokutnih površina što me je "dovuklo" do pravilnih poliedara i dalje. Zacijelo je četverostrana piramida uz nezaobilazni kubus i razne kvadre tijelo koje s pravom nosi svu težinu geometrijske simbolike. Njen lik izvire iz najdublje ljudske memorije koja iskri na granici svijesti i podsvijesti. Ona je "kamen međaš" koji stoji na razdjelnici tjelesnog i duhovnog, biološkog i simboličkog, racionalnog i magijskog, veličanstveno tijelo čiju "nepodnošljivu" ljepotu čovjek podnosi bez opiranja. Piramida je astrolab usidren na Zemlji, orijentir i pilotska kabina na putu u vječnost, mistično oplošje unutar kojeg je "uhvaćena" kozmička energija. Udivljen u začudne geometrijske odnose prostora koji u sebi obuhvata i sferu koja je opisuje, samo sam pokušao njenu nedokučivu višeznačnost prikazati slikom naziva *Paralaksa privida trodimenzionalne forme* kojoj sam napravio i repliku. Veliki je utjecaj kozmologije, vjere u implicitni red skriven u pozadini eksplicitne pojavnosti svijeta. Kako priroda oponaša matematički ideal tako i piramidalni oblici zatvaraju obzor i u topografiji krajolika se ponavljaju sve do horizonta.

Kvadar je moja trajnija opsesija, temelji se na Božanskim proporcijama Zlatnog reza (fra Luca Pacioli, 1496.), idealnog odnosa dvaju različitih dijelova jedne cjeline. U aproksimaciji broja 1,618... i progresiji koja iz njega proizlazi postoji nešto iskonski sukladno našem temeljnom osjećanju ljepote i prožimanju tijela energijom. Dva susljedna zvuka, dvije uzastopne protege, dva sukcesivna događaja transponirana u razmjer 1 : 1,618... su dobitna kombinacija. Naravno, ovdje se mogu pridodati odnosi između 1 i ostalih cijelih brojeva, kao i između 1 i kvadrata cijelih brojeva, ali niti jedan nije tako uzbudljiv i sugestivan kao Zlatni rez. Kvadar izveden iz idealnih proporcija "prozora u svijet" je informativni punkt, monolitni kubus protegnut više od vlastite datosti iz kojeg se prekomjerna količina Božje providnosti po funkciji pridjeljuje antropomorfnom biću poradi njegove obveze uređivanja svijeta po sebi i transcendiranja iz straha proizašle neuroze (*2001.: Odiseja u svemiru*, Arthur C. Clarke i Stanley Kubrick). Naplavljeno Božjom prisutnošću biće će evoluirati u čovjeka i tražiti jastvo izvan vlastitog sebstva, naći se u samom Bogu. Istodobno, protegnuti kubus, vrhunski artefakt je tamnica čovjekove predodređenosti, suspregnuta volja njegova duha sapetog u programiranoj vremenskoj petlji (*Interstellar*, Christopher Nolan). Za čovjeka nema valjanih rješenja u budućnosti, sva ostaju u prošlosti. Zlatni rez, idealne proporcije i sve Božje su nedostižan san čovjeka koji mora projicirati smisao vlastitog života izvan sebe, stalno i u nedogled. To je usud, taj neurotični trzaj kratkotrajnog bića slijepljenog za površinu jedva zamjetljivog zrna kozmičke galaktike. Ipak, čudesna je narav Božja koja zagubljeno, "mizerno" biće čini čovjekom, daje mu pravo na svijest o sebi i nadu da tom istom sviješću osvijesti Njegovu prisutnost u sebi. Ambivalentna je sudbina stvorenja koje u nekoliko naraštaja postaje sukreator svijeta koji se mijenja pred njegovim očima. Iluzija stvaralaštva učinkovito potiskuje tegobnu stranu načela stvarnosti. U toj igri prednjači umjetnik koji se stvaralačkim procesom uzdiže iznad primarnih nagona, ne doživljava svijet kao opasno mjesto življenja, nego ga s namjerom istražuje, apsolvira dio po dio i tansformira kroz umjetničke projekte u nove oblike. Umjetnik stvaralačkim činom opredmećuje ideje koje postaju ciljem proširene stvarnosti na koju će se "zakačiti" drugi ljudi i postati kao on sam. Američki mislilac i antropolog Ernest Becker bi rekao da vidjeti druge poput sebe znači vjerovati u sebe.

Na prijelazu u devedesete sam iz "plošne" geometrije ušao u prostornu iluziju slike u kojoj levitiraju trodimenzionalni oblici kao artefakti iz budućnosti "s namjerom" (*Alien*, *Otok* i *Ritam srca* iz '92. se nalaze u vlasništvu Tonća Perasovića). Već je prije *science fiction* najavio, a kasnije i potvrdio zanimanje za mogućnost inverznog protjecanja vremena i utjecaj iz budućnosti. Znanost je "dokazala" učinak gravitacije na prostor-vrijeme, mali je korak ostao do "puta unatrag". *Timing* je dosegnuo svoj maksimum. Hoće li to biti u ovom ili nekom drugom okruženju ili u snu, isprekidano, s brzim pokretima očiju, odgonetljivo posebnim kodom i inverzno uobičajenom tijeku vremena? Hoće li biti posljedično-uzročno? Sanjao sam trenutak iz djetinjstva svoje kćeri koja blagim glasom umiruje moj strah od života koji prolazi. Trenuci vibriraju na tankim strunama. Tvarni, materijalni svijet nastaje po volji čovjeka. Tvorevine svakakvih oblika i namjena zaklanjaju pogled na prirodu "kakvu smo znali". Sve manje je svijeta izvan nas u "stvarnosti" na koju se lijepimo vlastitim čulima, a sve više simbola koji posreduju u komuniciranju sa slikom svijeta. Doživljaj postaje puka procesuirana informacija. Slika, zvuk, okus, miris i dodir ne postoje, oni su samo tvorbe uma koji posreduje u mozgu. Pandorina kutija je razotkrivena do dna, u njoj nema ništa doli užasa

praznine, potiranje svega. Nema svijeta, čovjeka ni vrhunaravnog bića. Samo duboka, poražavajuća misao o ničemu.

Nasuprot ovom pesimizmu, *Ravnoteža buke* pokazuje svu radost stvaralaštva. "Kuglasta" forma svoje ravnine prilagođava momentu zakretanja popunjavajući prostor veličanstve-

nom snagom prisutnosti. Dodekaedar je *transformer* svih drugih oblika zatvoren u sebi, samodopadno lebdeće tijelo koje se u prostoru osjeća kao riba u vodi. On je otjelovljena ideja koja se pojavljuje kao trodimenzionalna analogija višedimenzionalnog univerzuma. Ne postoji ništa izvan njega što ga emergentno nadilazi. Dodekaedar je u *Ravnoteži buke* podignut iznad linije horizonta. Horizont je planetarni fenomen, simbol stvaranja ga transcendira. Perspektiva i "zamrznuti pokret" najavljuju vrijeme kao četvrtu dimenziju. U stražnjem planu slike modro se nebo rasprskava u svjetlosnom *crescendu*. Slika u donjem peterokutu zrcali trenutak koji prethodi događaju iz pozadine. Vremenske varijable koje se tu impliciraju navode na opažanje fino nijansiranih pomaka u prostoru. Minimalna razlika u vremenu između uzročne slike neba i susljedne slike u *pentagonu* omogućuje prostoru da se širi. Prostor putuje s vremenom prema nama u prošlost. Nove slike dolaze iz budućnosti. Ove opservacije upućuje na fiziku i matematiku. Ovdje ih iznosim kao opažanja laika koji se jednom davno slikovno zaigrao intuicijom. Godine dijele mladog čovjeka, umjetnika koji je nešto tražio u oblicima nastalim iz geometrije i sadašnjeg skeptika koji bi htio si definirati rješenja za ondašnja pitanja. Naslućeni optimizam zrači iz slike, jer ona svjedoči dolazak više inteligencije, svijesti odvojene od smrtnog, potrošnog tijela. Otjelovljeno biće ne može si naći mjesto u prostoru gdje je vrijeme protegnuto u beskraj, pa ga nema.

Teško je sada dohvatiti pravu nit ranih devedesetih, a zanemariti nataloženu memoriju, herojsku epopeju koja je odredila smjer zbilje, teško je i zamisliti izdvojene trenutke u kojima su nastajale ovakve slike. Brzim bi zaključcima odgovarala jednostavna uzročna emocionalna neosjetljivost i posljedični osjećaj krivnje za "autistični" hod izvan toka. Međutim, doba općeg junaštva ne govori ništa o srazu dominantne ideologije i unutrašnjeg otpora iz poriva čovječnosti za sva ljudska biće, pa i ona "zabludjela" na drugoj strani. Ako je čovjek u sebi miran, ne dotiče ga ni jedan vanjski uzrok, duh mu je uravnotežen u mentalnoj sferi uma, tijelo se ne opire. Sve je usklađeno u harmoniji fizičkog i duhovnog svijeta. Devedesete su počele na vrhuncu individualizacije, euforijom suprotstavljanja kolektivnoj prošlosti. Nakon deset godina obezglavljenosti, besmrtna je Jugoslavija najavila vlastitu smrt. Ideja koja je teškom mukom držala tijelo na okupu nestala je u ropotarnici povijesti kao neuspjeli ideološki projekt zajedništva na tvrdoj višestoljetnoj granici. Bratstvo i jedinstvo se raspalo s nadom da će se jedinstvo priključiti Zapadu, a bratstvo Istoku. *Resto* će biti eho *umme* duboko uvučen u autokefalno pravoslavlje. U vrijeme krvavih obračuna domicilnih naroda na međi Jugoistočne Europe i Zapadnog Balkana nastala je serija slika neopterećena etnicitetom, usmjerena mišlju o "povratku u budućnost". Viša je svrha života nadvlada biološke traume vrste. U konačnici *science fiction*, ma koliko bio djelo ljudske fantazije, ne podrazumijeva čovjeka herojem budućnosti. Čovjek i njegov biološki koncept, rascijepljen na prolazno tijelo i nestabilni duh neće u toj fikciji biti glavi lik, tek bezobličnI habitat, hrpa molekula iz koje će mitološka ljudska svijest preći u neki novi transporter bez emocija. Zato je dodekaedar, centralni lik *Ravnoteže buke*, idealan do mjere apsoluta, samodostatni oblik konstruiran od mističnih pitagorejskih brojeva u magijsku matematičku formulu. Ideja minimalno uobličena u svrhu vizualizacije i lakšeg razumijevanja. U vizualizaciji sve ostaje u sferi pojmovnog, bez riječi za nešto nema ničega, sve opažljivo je ujedno i opisno. Slika je vidljiv trag tog opisa, ona nastaje iz unutrašnje potrebe za ravnotežom, iz junačkog otpora svijetu dezorganizacije. Ona je odgovor na društvenu dezintegraciju i nestabilne forme ponašanja rascjepkanih grupa. Njena je estetska vrijednost sukladna etičkom stavu poje-

dinca. *Ravnoteža buke* je nastala u dobrovoljnoj izolaciji iz ratnog kaosa čije su predvidljive rezultate bolno podnijele stotine tisuća žrtava. Nastala je i na vrhuncu osobne tragedije, raspada braka i svojevoljnom napuštanju zajednice kojoj sam pripadao "do kraja" i u čiji sam prostor utisnuo pola života.

Slika je prvi put izložena u izlogu Salona Galić u Splitu 1994. Nakon toga je šest godina bila u "kućnom pritvoru", da bi se 2000. ponovo pojavila u izlogu Salona Galić na istoimenoj izložbi posvećenoj davno i prerano preminulom ocu, simbolizirajući muški princip stvaranja. Iako sam na umjetničko stvaralaštvo gledao kao na latentnu terapiju o kojoj se povremeno govori, nisam si pokušao do kraja razjasniti učinak te aktivnosti na psihu. Mislio sam da je to stvar nagona, nespoznatljiva sudbina bića kojemu je stvaralaštvo u krvi, pridodano "po rođenju". Ničim uzrokovan, ničim zaslužen, Bogom dani "nerv" funkcionirao je sam po sebi, kao jedna od komponenti života, kao sklonost kuhanju ili ribolovu. Ništa posebno. Mistično djetinjstvo i prebrzo odrastanje, buntovna adolescencija i dijabolična zrelost nisu ostavljali trag u slikarstvu. Tako sam mislio. Naravno, "kopanje po sebi" i traženje izvan sebe odgovora "za sve" iznjedrilo je "kašetu problema". Valjalo je uozbiljiti svijest o njima, vratiti se u prošlost sve do majčina pupka, uspostaviti obrnutu agendu i rastvoriti vrata svih proživljenih iskustava, razotkriti sve prijelomne trenutke života i posložiti ih po vrijednosti, a vrijednost se mjeri snagom učinka. Slijedom toga je poistovjećivanje s efektima iz predmetnog svijeta ustupilo nešto od svog prostora duhovnom izmirenju, inicijalno pokrenuto tragičnom sudbinom oca, što je rezultiralo memorijalnom izložbom kao zahvalom za sve ono što sam dobio od njega u budućnosti koju nismo mogli zajedno imati zbog njegove smrti. Svoj sam teret krivnje, jer je krivnja naša, naumio u jednu večer podsjećanja na trenutak prebaciti članovima porodice i prijateljima iz mladosti. Njegove i moje. Moja je krivnja što sam na nekoliko godina u sebi zakopao žal za izgubljenim životom čovjeka koji je mogao još desetljećima upijati slike svijeta i uzvraćati tko zna kojim bogatstvom doživljaja. Do tada je moj otac bio neosviještena referentna točka, zaboravljeni uzor iz ranog djetinjstva, heroj koji je gospodario "stvarima" koje su meni bile nedostižne. Neke sam i protiv njegove volje naknadno dosegnuo, ali o njima nikad ništa neću reći. Kako bilo, iz kasnog ljeta u ranu zimu 1978. postao sam otac djeteta iz ljubavi i sam sebi otac po prisili. Ta je trauma rascijepila moje instinkte put života i put smrti. Tinjala je godinama u zavjetrini uredovnih i neočekivanih zbivanja, a u svijest je dozvana jednom drugom tragedijom, naglom smrću prijatelja, brata po naravi. I ponovo sam postao otac, namjerno, život za život. Sad, višestruko opomenut, jer su se još neke smrti utisnule u memoriju između ova dva sudbinska događaja, za stalno(?) sam prihvatio misterij te konačne inicijacije. U međuvremenu je priča o smrti "vrebala" iz literature koju sam čitao, filmova koje sam gledao i glazbe koju sam slušao. Iz neosviještene biološke datosti izrodila se u spoznaju. Sad smrt utire put životu, kad život ubrza smrt ga zaskoči.

Dodekaedar je simbol ukupnosti, konfiguracija propupala iz jedne jedine točke, uravnotežena struktura koja sadržaj predočuje oplošjem od dvanaest pravilnih peterokuta. *Pentagram* izražava jedinstvo nejednakih dijelova (3+2). Dodekaedar to jedinstvo podiže na razinu univerzuma. Nasuprot trajne stabilnosti dodekaedra, u *Ravnoteži buke* je pozadinsko nebo pokrenuto svjetlom u neprestanoj mijeni. Svjetlo transformira fenomen iz jednog u drugi oblik. Za nas je nužna percepcija te mijene. Naziru se znakovi *tau* i *ankh*, znakovi cjelovitosti, savršenstva i besmrtnosti. Nepredvidljiv proces bilježi nove trenutke, slike koje

privremeno traju po inerciji, kao odjek zvuka koji nestaje u daljini. Dobro je ne znati što donosi slijedeći trenutak. Kao u igri bez granica, otvorena srca i bez potiskivanja prihvatiti što god bilo. Naprijed se ide golim prsima, nagonski. I ako ima štete, manji je stres, jer je prodor sam po sebi lišen dvojbe. To je onaj refleksni, nagonski dio života. Odlučivanje i posljedično susprezanje je svjesni, pogubni dio koji nas udaljava od prirođene naivnosti/nevinosti i vraća u se. Cijeli život si stvaramo teret *karme*. Kao u nekom dokumentarnom filmu, iz nejasnog razloga ostajemo sputani unutar zadanog kadra, suprotstavljeni slobodnom biću u sebi. Vodi nas interes, a ne instinkt. Reklo bi se da je usredotočenje na pojedinačno i označeno sposobnost apstrahiranja "viška" sadržaja ukupnosti. To samozavaravanje je u stvari udaljavanje od istinske ugode. U pitanju su mrvice. Lažni je ishod *a priori* determiniran. Od njega se nema kud, niti se može drugim putem. Slobodna volja je nedostižna kategorija, potisnuti teritorij ranog djetinjstva. Zbog toga nam i služi pamćenje, da njime kao koprenom prekrijemo radosne trenutke zaborava. Pamtimo mislima, pamtimo riječima, pamtimo metaforama, sve je "kao". U tom neurotičnom procesu u glavi sinapse nasumično "klapaju" po neuronima tražeći izlaz za nas. Ponekad se uspostavi "zeleni val" informacija, pa nas oplahne Božji efekt homeostaze, na trenutak. Sve ostalo "tavori" u naporu, sva laž mlakih osjeta nad kojima naričemo šupljim glasom put nebesa, kad ih nema. Bolje išta, nego ništa. I na to pristajemo. Kao da nas je zaposjela neka opća krivnja za život, ludilo opstanka. Jesmo li zato "pali" u vrtu Božjem, zbog mrene na oku i šuma u uhu? Zbog tragova i rastegnute povijesti, zbog potomaka naših potomaka koji će jednom, što? "Vrnuti" svijest o sebi u prvobitno anorgansko stanje besvijesti i izvući se iz traumatičnog vrtloga stvaranja.

Ravnoteža buke je rađena netipičnom slikarskom tehnikom. Modificirani *airbrush*, prilagođen većim formatima, uz upotrebu industrijskih PVC boja pokazao se podatnim u postupku tonske modelacije. Valerska gradacija i fino nijansiranje boje ne ostavljaju za sobom "trag kista". Tekstura je minimalno zamjetna, jer se radi o difuzno raspršenim česticama boje, a fakture gotova i nema. Samo se na većim monokromnim površinama tek nazire "pokret ruke". Naizgled, tanka granica dijeli *handmade* od industrijskog proizvoda, kao da se radi o sofisticiranom tisku ili printu. Efekt "hladne" tehnike odgovara namjeri, jer je dodekaedar kristalizirana ideja. Možda sam tih dana '91., usredotočen na *Ravnotežu buke*, na trenutak osvijestio narav Božju i zaključio misao koju sam pretenciozno vizualizirao godinu prije slikom *Svjetlost je narav Božja* o kojoj sam nešto kazao u poglavlju koje slijedi. Prije i nakon *Ravnoteže buke*, uspijevao sam u kvadrat i pravokutnik "ugurati" i kompleksnije geometrijske forme "iz ruke", kakve danas izvode računalni programi. Dobra vizualizacija, osjećaj za kompoziciju i "poslušnost" ruke su morali doći iz nekog zaštićenog prostora psihe u vrijeme koje nije bilo sklono "stvaralaštvu" ako ono nije proizlazilo iz agresivne naravi čovjeka, iz njegove destruktivne prirode, iz traumatizirane zbilje. Destrukcija je neobuzdani nagon za životom, rušilačka sila proizašla iz prapočetnog trenutka čija je oslobođena snaga minimalno suspregnuta otporom okruženja i prethodnom sklonošću mirovanju. To je razaranje s povratom kojim se rasipa prekomjerna količina energije, ni za što. Stanje ugode nižeg intenziteta zahtijeva manji utrošak energije i duže traje. Problem čovjeka je povijesni "hod po mukama", ubrzana metamorfoza društva i njegove kulture koja nadilazi život pojedinca. Produžavanje povijesti je krucijalni zadatak zbog dostizanja strateškog cilja, sigurne održivosti vrste. U panici promatramo kako nam vrijeme ističe, možda zakasnimo otići kad se za to poslože uvjeti. Inzistiranjem na paradigmi povampirenog materijalizma nabacili

smo si leće debljine prsta ne bi li izoštrili sliku zadnje subatomske čestice. Sreća u nesreći je što su čestice u međuvremenu iščezle, pa se "stvari" u svijetu događaju po osnovi naše svijesti o njima. Dok je nas bit će i svijeta. Armagedon je u nama, ni otkuda neće doći. Kad odlučimo, milimetar dalje je paralelni svemir, pa još jedan, beskonačan broj svjetova, dovoljna je odluka i kvantni skok. I vjera, duboka vjera da se može. Istovremeno živimo svugdje, ta me misao kopka. Zašto sam ovdje, a ne tamo? I ta me misao kopka. Što uopće znači istovremeno biti tamo i ovdje? Može li tjelesno? Zna li To tamo da sam već ovdje? Mislimo li sinkrono, Ja ovdje i Ja tamo? Ili se sve događa svugdje i uvijek, pa se Ja po nekom, meni nepoznatom načelu, pojavljuje ovdje i sad, jer je Ja samo ovdje sebe svjestan. Za tu se Ja potvrđuje ovdje, za tamo ne znamo. Ništa izvan Njega ne postoji. Po Njegovoj volji egzistira iluzija vanjskog svijeta. Ako se i suvremena znanost, koja je "zamantana" kauzalnim determinizmom, s čuđenjem pita, znači da je paradigma došla do samog kraja. Iluzija je potrošena, sve je poezija. Trebao je proći cijeli holocen, 10.000 godina idealnih uvjeta kako bismo nabasali na vlastite tragove iz prošlosti. Zavrtjeli smo iscrpljujući krug racionaliziranja mističnog života i došli do samog dna izvora. Život je u svijesti. I ako ima nešto izvan svijesti, Ono je indiferentno i neraspoznatljivo i ne može biti predmet analize iste svijesti. Upravo prolazimo mučno otriježnjenje nakon dugog pijanstva. *Racio* zavodi i dalje, podsjeća nas na vidljivu sliku svijeta i "navlači" na logične odgovora. Odgovori su u dosluhu s pitanjima, relevantni su i kad ih ima beskonačno, zato nam je i razumljiva misao o paralelnim svemirima, svjetovima prepunim različitih organizama, života i svijesti o životu. Lako je naći utočište u razumljivom fenomenu. To je kao darvinizam koji funkcionira bez otpora, usklađena interakcija oblika i okruženja. Međutim, mi ovdje očekujemo bolniju promjenu, promjenu bića iznutra, promjenu paradigme, ne jedne od bezbroj područnih, nego pra-paradigme, paradigme postanka. Ljudsko biće sublimacijom skreće nagon tjelesnosti i utiskuje vlastitu svijest u neživu materiju koja će joj podariti besmrtnost. Informacije se više i ne pohranjuju, one kruže na dohvat ruke. Za sada je potreban računalni program i nekakvo sučelje, u budućnosti ni to. Zbog toga se u *Ravnoteži buke* simbol stvaralaštva rađa iz inicijalne, besmrtne eksplozije svjetla. Svjetlo je garancija opstanka. Svjetlo je zvuk, svjetlo je vibracija. Osjećam kako iz predivnih životnih oblika miriše dodir svjetlosti. Mora biti da svjetlost nadilazi i sam život, da je život izdvojen zbog neshvatljivog razloga. Onog trenutka kad nam se učini da ga razumijemo, on se pomakne dalje. Uvijek pred nama, u stvari nedostižan, čulni dodir života. Ljudi su svjesni prostora i vremena, prosječnom čovjeku su to 3+1 dimenzija, nešto obrazovaniji spominju petu, teorija struna je došla do deset i više. I subatomskih čestica je sve više, u igru su ušli neutrini, kvarkovi, hadroni i leptoni, fermioni i bozoni... i hipotetski graviton(?). Ima li kraja? Prosto, biološko i nagonsko promeće se u kreativno i stvaralačko. Libidalno u sublimno. Oralno i analno prelaze u genitalno, genitalno u mentalno, u duhovno, a duhovno u "božju mater". Sve je dublji bezdan u koji upada uboga ljudska znatiželja. Uzročno-posljedična aktivnost koja nas je izbacila u život gura nas u neurozu, neriješena neuroza u psihozu, u šizofreniju, u kolektivno ludilo koje smo prigrlili kao vlastitu stvarnost. "Ufurali" smo se u horor čija povijest seže do prvih proždrljivih bakterija. Jesmo li sve to generacijsko proždiranje i transformiranje prošli zbog čiste misli? Tko će ga znati? Je li je došao trenutak da se misao odvoji? Ako se duša utjelovila (na početku), zašto se ne bi misao rastjelovila (na kraju)? U času konačne smrti misao odlazi. Tijelo se raspada na čestice, na energetske paketiće. U vječno pretakanje iz nečega u ništa. Tijelo nestaje, veličanstvena misao ostaje.

Ravnoteža buke je lišena suvišnih detalja, ponavljanja, pupanja, prokreacije, kloniranja, umnožavanja bilo koje vrste. Dodekaedar je predodžbu o sebi utjelovio u najelegantniji od svih pet pravilnih poliedara. Tetraedru nedostaje stranica koja bi mu dala mističnost četverostrane piramide, heksaedar je prezrena kocka, oktaedar dosadno simetričan, a ikosaedar prekomjeran. Dodekaedar je oblik s konačnom mjerom, umnožak znakovitog Trojstva/trokuta (3) i stvaranja/četverokuta (4) dovršen u ideji mističnog broja 12. Dvanaestodijelno oplošje je slikovna definicija "svete geometrije", a modularni *Gestalt* koji proizlazi iz kvadrata broja 12 savršenstvo potencije. Intuitivni kadar *Ravnoteže buke* je paradigmatska slika uravnoteženosti unutrašnjeg i vanjskog svijeta, rezultat je mentalne kontemplacije, zora osviještenog u lucidnom trenutku oslobođenja od tjelesne osjetilnosti. Gotovo mi je neugodno iz sadašnje pozicije sumnjičavog mizantropa tražiti riječi za djelo koje je nastalo u vrijeme potpune usredotočenosti. Iz teksta čitam manjkave formulacije unutar nametljivo konstruiranih rečenica. Kad bi trebala, iz ovih riječi nikad ne bi nastala *Ravnoteža buke*.

Da ne zaboravim, vratimo se načas istoimenoj izložbi iz 2000. i u to vrijeme tek naslućenim razlozima traume iz dublje prošlosti. Dakako, pogrešno bi bilo ovu prema sebi okrenutu analizu zaustaviti na dva datuma iz kasnog ljeta i kasne jeseni 1978. Problem oca zapravo dolazi iz ranog djetinjstva i proteže se po svim fazama odrastanja da bi kulminirao u emocionalnom "neredu" zrele adolescencije. Naravno, nije u pitanju antagonistički odnos prema ocu (ili majci), nego iracionalna krivnja za njegovu prirodnu smrt proizašla iz osjećaja manje vrijednosti i potisnute sramote za sve razočarenje koje je morao trpjeti zbog mog problematičnog ponašanja i opetovanih neuspjeha. Od krivnje me ne oslobađa ni činjenica da je njegova prerana smrt došla u vrijeme mog životnog preporoda i "dolaženja k sebi". Blistavi su studentski dani zamijenili gubitničko srednjoškolsko doba, ali traumatični *mem* je crv koji rovari prije i poslije i razara želudac kao *Helicobacter Pylori*. Napuhnut organ izbacuje svoj kiseli sadržaj uz atrofirani ošit nazad u jednjak i grlo. Gušim se kao riba nasuho, ne mogu dosegnuti ni plitko more koje bi me odvuklo u dublje vode sve do dna sjećanja, do uzročnog stanja u mraku prvih dana infantilnog razdoblja odakle se uzdižu sirovi mirisi libida, od analnih i genitalnih izlučevina sve do ekstatičnog bezglasnog izdaha, od primarnih tjelesnih nagona do uzvišene praznine duha, od stenjanja i roktanja do suptilne vibracije uma. Samoanaliza je težak posao, osim iskrenosti i poštenja, zahtijeva poznavanje i prepoznavanje psihičkih stanja, proces odrastanja i specifičnost životnih doba, sklonost istraživanju, sposobnost zapisivanja i brbljavost uma. Koncentracija na događaje po vremenskoj skali i unutar ukupnog prostora, usredotočenje na pravu misao u pravom trenutku i vještina zadržavanja tog momenta u svijesti, moć prizivanja i lakoća davanja, procesuiranje informacija i istovremena pozornost, vjera u Boga i tumačenje snova, sjećanje, sjećanje, sjećanje do prvih dana prisile i odvajanja, do neutažive žeđi i koprcanja, do slatkastog okusa majčinog mlijeka, sve do bolnog dodira stvarnosti, sve to treba "iskopat" i osvijestit uz neprestani šum usputnih zbivanja i nered u glavi. Nejasne slike prošlosti, tuđi životi, podmitljivost uma i linija manjeg otpora, narcizam i strah od istine su prepreke preko kojih se ne može ni uz genijalne mentalne dosjetke preći. Upornost nije rješenje, misao nesigurno podrhtava na mjestu, ne putuje gdje treba, zagubi se u hipu, pa je treba čekati, od dozivanja nema pomoći. Možda u tom kaosu i postoji prikriveni sustav, mi ga ne vidimo. Zbog toga bauljamo stranputicom, uvažavamo naknadne skice i polako stvaramo lažnu sliku zbivanja s Ja u centru koji pati od prikrivene demencije, potiskuje istinu i

nesvjesno pamti konstruiranu zbilju. Identiteti su varljiva kategorija. *Slot* u glavi nosi tuđu karticu, memorija je kulturni "paštroć", uzeto od svih po malo. Tko garantira da podsvijest nije zaražena lažnim podacima iz svijesti? Treba li i kroz podsvijest proći u dublje slojeve, ako ih ima, kako bismo dohvatili istinu o sebi? Tko sam i zašto sam to što jesam?

U ovoj se zbirci eseja pokušavam usredotočiti na 12 radova nastalih u 24 godine, između izložbi *Ravnoteža buke* i *Strah od smrti*, a stalno mi se "ugurava" prekomjerni dodatak koji ne prati logičnu liniju mog umjetničkog izražavanja primjerenog tom stvaralačkom periodu. To je slika moje prisutnosti u svemu i doslovna slika tijela, moje fizičke pojavnosti u trenutku koji se pokazao kao fikcionalni *deadline*. Moj je otac "dolinu suza" napustio u svojoj pedesetoj godini. Izdalo ga je srce, konačna trauma koja se mogla pokazati nasljednom. U to sam vjerovao i nespokojan čekao svoju pedesetu. Prigodno sam si napravio autoportret u kućnom WC-u, za tu priliku kamufliranom pamučnim samtom u profinjeni *toilette* ne bih li očuvanom tijelu pridao uzvišeni barokni izraz. Bog ljepote mi se ukazao u zahodu kao Duh Sveti Martinu Lutheru u manastirskom *abtrittu* po nuždi. Usrao sam se od straha i u hipu osvijestio zlu kob privremenog tijela koje mahnito ždere sve pred sobom, a za sobom ostavlja masni, smrdljivi trag, reciklirani vanjski svijet kojemu nagonski hrli. Čovjek je otjelovljena misao duha koji suzdržano ostaje katalizator u vrhunskoj opsjeni, pretvorbi nepoznatog u neraspoznatljivo. Duh ne sudjeluje aktivno, on stvara koncepte i osigurava pretpostavke za počinjena "ne-djela". Kao i ostala tjelesna bića, čovjek je destruktivni stroj za preoblikovanje materije, iz nekog hedonističkog razloga duha. *Photo session* u WC-u iz 2004. je rezultirao nizom autoportreta koje nisam namjeravao "rasturati" u javnost kao što danas rade na *Facebooku* i *Instagramu*. Iako uvjeren u vlastitu skromnost, nisam utekao izazovu narcisoidnosti, pa sam jednu izložio u Varaždinu 2004. na izložbi *Apsolutno barok*. Naknadno sam pogled na spolni organ "zamaglio" zlatno-bisernom aplikacijom u obličju bijele imele i tako prikrio dvostruku funkciju penisa, genitalnu i urinarnu, od očiju vlastite djece kao vjerni sljedbenik potiskivanja. Naravno, imela je simbol muškosti i plodnosti, a plodova je pedeset. Autoportret, sklonjen u *atelieru* na Pujankama, stari umjesto mene kao slika Doriana Greya iz romana Oscara Wildea.

03. Svjetlost je narav Božja, 1990.

Slika je dio ciklusa koji izvorište ima u epskom SF filmu Stanleya Kubricka i Arthura C. Clarkea *2001.: Odiseja u svemiru* iz (prijelomne) 1968. Rađena je PVC bojama *airbrush* tehnikom na platnu. Dimenzije slike su 140 x 100 cm.

U vrijeme kad je rađena počelo je nasilno urušavanje "bratstva i jedinstva" jugoslavenskih naroda. Ideja održivosti višenacionalne zajednice na prostoru Jugoistočne Europe (Zapadnog Balkana) je doživjela svoj kraj u netrpeljivosti i oružanom sukobu. Jezik i pismo, povijest i vjeroispovijest i druge kulturne navade čovjeka koji pamti bivaju uzrokom prizivanja novih/starih identiteta oživotvorenih u krvi kroz svojatanje istog tla. Identiteti su istodobno poistovjećivanje sa svojima i sotoniziranje drugih u funkciji prolijevanja krvi i nasilnog opstanka. Odloženi u memoriji kao noževi u Borgesovoj vitrini čekaju pogodan trenutak. Zamrznuti nekim nametnutim sporazumom između samoprozvanih žitelja zajedničkog domicila i pod okriljem bjelosvjetskih političkih tutora aktiviraju se u najzlosretnijem trenutku i rezultiraju klanjem, silovanjem i prisilnim egzodusom naroda koji redovito dijele zajedničku prošlost. Šteta je vremena i napora uloženih u projekte multikulturalnosti kad mržnja odvaja Nas od Vas i kad kosturi smaknutih predaka iskaču pred Vas i Nas iz ropotarnice povijesti. *Svjetlost je narav Božja* je anticipirala sve mostove i spomenike "dignute u zrak" u Domovinskom ratu, sve mostove i spomenike koje će biti podignuti za "nešto" u budućnosti i "dignuti u zrak" radi "nečega" iz prošlosti. Gotovo sam siguran da je trajno zacrtana kaotična sudbina Balkana kojemu smo rubni dio uvučen kapilarama do sržne nedjeljivosti. Imaginarni balkanski *bordeline* leluja lijevo-desno kako politički vjetrovi pušu, razmazujući toplu krv po žednom tlu, krv junaka i heroja, krv djece i majki, krv ubojica i ubijenih, krv ljudsku i krv stoke koja se istom napaja. Iz prošlosti u budućnost, crvena lini-

ja razdora, ponekad kratkotrajno isprekidana, na dvadeset, trideset godina, zbog zamora ratnika, plaćenih i domoljubnih. Koliko je samo mladih muškaraca "ulupalo" svoju budućnost za nečiji interes, za kraljevine, carstava, federacije, konfederacije i korporacije? Koliko je mladih žena podizalo bez njih djecu u neimaštini i strahu, strahu koji s vremenom postaje iracionalan i prilagodljiv nasljednim generacijama? Koliko djece nikad nije rođeno? Koliko je ljudi moglo imati život, svijest o sebi i osjećati prisutnost drugih? Koliko je ljudi neopterećenih prisilom moglo u dokolici tražiti smisao života?

Gledajući sliku, pogled traži višu razinu, put u kozmički prostor, kroz atmosferu u fiktivni međuplanetarni događaj. Lebdeće tijelo, možebitni međuzvjezdani brod neke druge vrste inteligentnih bića levitira na nebu, naizgled miran i neopterećen gravitacijskom silom zemljine mase. Dvodimenzionalna analogija trodimenzionalnog oblika "uravnoteženo" ukomponirana u kadru sugerira dobronamjernu nad-poziciju svemirske pojave. Neidentificirano tijelo tek naslutljive prepoznatljivosti upućuje na postojanje određene neutralnosti kao minimalnog uvjeta suradnje i razumijevanja.

Narav Božja je prvi put izložena na Splitskom salonu 1990. godine i nagrađena nagradom *Emanuel Vidović*. Kustoski dvojac, Tonko Maroević i Vinko Srhoj su u njoj i slici pod nazivom *Issa* vidjeli vrijednosti suvremene trendovima u europskoj umjetnosti 80-tih. U kućnom *fundusu* politologa Radovana Vukadinovića se nalazi slika nastala kompozicijskom fuzijom *Isse* i *Naravi Božje* iz 1991. pod nazivom *Ogledalo čudesnog*. Reprodukcija slike je na naslovnici njegove knjige *Amerika i Rusija*, zarotirana za 90 °. *Issa* je otok u meni. O tome ne zborim ni riječi. *Narav Božja* govori. Raskošna je i dramatična, krase je monumentalizam i naglašena perspektiva, dinamika prostora i iluzionizam, sve odreda odlike baroknog slikarstva, ali i geometrizam, suzdržanost i "tanak" kolor. Tek nešto plave daje hladnu notu karbonskoj površini levitirajućeg objekta i "približava" dubinu stražnjeg plana, neba. Tražiti joj vrijeme izvan trenutka nastajanja je nepotrebno. Ona je jednostavno suvremena, a historijska će biti onoliko koliko joj dozvoli budućnost. Dalo bi se zaključiti kako je trodimenzionalni oblik konstruiran u nekom od kompjutorskih programa, ali nije, nastao je "iz ruke" na platnu. Perspektiva je intuitivno prilagođena formi kadra; možda levitirajuće tijelo i nije simetrično. Međutim, to nije presudno, važno je uvjerenje u svijesti u točnost oblika koji je pred nama. Izvedeni znak je uravnoteženo "ukotvljen" u kadru s naglaskom na dijagonalni pokret koji je ostvaren preklapajućim perspektivama. Stražnjem planu je ishodište jedna točka u slici, a artefaktu su to tri točke izvan slike. Nekoliko sličnih levitirajućih objekata prethodi ovoj slici; uglavnom su to konstrukcije iz pravilnih kvadratnih, pravokutnih i trapezoidnih površina. Sklopljene u monumentalne tvorbe sugeriraju nešto održivije stanje materije od ljudskog tijela sklonog atrofiji i nestajanju. Razigranost bioloških oblika nije raelevantna za razmatranje na ovom mjestu. Ukupnost flore i faune "vanjskog svijeta" je tek na tragu Božjeg poistovjećenja, čovjeka. O tome je već pisano u jednom dijelu ove knjige; čovjek je stvorio sebe na sliku Božju na putu u vječnost. Uporište čovjekove svijesti je još uvijek njegovo tijelo, tijelo Božje. I kad pati na križu, ne pati sublimirani duh, nego izmučeno tijelo. I kad meditira u pustinji, na stablu, u stanu ili bilo gdje, to živi duh iz njegova tijela. Radost tijela je njegov mir, mir u sebi. I kad iz svoje odvažnosti (praiskonske potrebe) udovoljava temeljnim porivima života, on udovoljava tjelesnim nagonima; osviješteni duh ukazuje na njegovo tijelo. Tijelo ljudsko je jedino mjesto u kojem boravi. Sav vanjski svijet,

sve vanjske projekcije su u svrhu potiranja tijela. Svijet se opire. Zbog toga i sublimacije kao nadomjestak primarnim nagonima, a najfantastičnija sublimacija nastaje iz tijela koje se umrtvljuje do puke neučinkovitosti, kao što su to polusuha tijela budističkih majstora umiranja, indijskih skupljača kravlje balege, pustinjaka svih "fela" i suvremenih New Age isposnika. Na um mi pada svojevoljno poricanje tijela američke glumice Angeline Jolie, ali i zlosretni usud britanskog fizičara Stephena Hawkinga. Naravno da potiranje tjelesnosti rezultira pažnjom usmjerenom upravo na tjelesno, pa "tekuća" opsjednutost naše vrste održavanjem tjelesne spremnosti nastaje iz prisile zbog vjere u duži život u zdravom tijelu. Tijelo nam istodobno treba i smeta. Pokret tijela je "uživancija", dolazi iz najdublje strasti, iz same potrebe za životom. S tim bi se sigurno složio i prerano preminuli indijski učitelj istine iz ljubavi Haidakhan Babaji. Jedino je još funkcionalna gipkost za-ostalih primata iznad svih oblika naše tjelovježbe, pa i same *ashtanga yoge*. Nasuprot tome, pored ili nakon toga, svejedno, na jednom mjestu spomenuta, kontemplacija je pažnja skrenuta sa slobode tijela i ugode libida na više koncepte života, one mentalne. U stanje iznad primarne biološke datosti, čovjeka uvodi želja da dostigne nešto više od puke oralno-analne pretvorbe materije i produženja vrste prokreacijom iz stanja genitalno-libidalnih nagona. Čovjek se istodobno iz dva pravca, usredotočenjem na jedno (zanemarivanjem svega ostaloga) i koncentracijom na ukupnost (uključivanjem svega) dovodi u stanje poniranja u dublju i u stanje uznošenja u višu smrt. Može li išta nakon njegove konačne smrti biti mimo njega i hoće li (treba li) to nešto (Drugo) udovoljiti sebi utjelovljenjem svoje prisutnosti, kad više ne bude čovjeka, u neko drugo biće? A u što se može to nešto (Drugo) utjeloviti ako je tek stanje ljudske svijesti? Odnosi li čovjek svojim konačnim odlaskom i ekskluzivno pravo Drugoga na sebe, Drugoga na bilo što? Sad zamišljam to Drugo kako mahnito skakuće po topografiji zamrznutih kozmičkih događaja i aktivira različita područja bez shvatljivog plana i programa, tamo gdje se slučajno zateknu njegovi ljepljivi prsti. Vidim ga izvan svega, s *distance* kao fantazmagoriju, sliku koju s nelagodom trpim iz samo meni poznatih razloga, jednom u budućnosti. Dok Njegovi prsti prebiru po svemirskoj tipkovnici, na kozmičkom desku iskri nepregledno bogatstvo drugih mogućnosti. Za svakoga po nešto čeka da se aktivira i sve ima smisla. Ako toga nema, sve ostaje opsjena, mračna tajna kobnija i od najneizvjesnijeg ishoda.

Između mene i svijeta zjapi provalija. Svijet se tamo na drugoj strani usporedo sa mnom topi k'o potrošeni glečer. Nismo se ni upoznali, a već nestajemo. Svijet i ja. Života je malo, pa nadu ostavljamo kao *dotu* nasljednicima. Možda nekoga od njih takne mahniti Božji prst i podari mu dugovječnost, dužu od naše, dužu od moje, možda netko u budućnosti pogleda u prošlosti, pa i mene izvuče iz "maca" i kartu stavi na stol. Naravno, Božji je prst metafora, jer se između bestjelesnog Njega i tjelesnog čovjeka nalazi posrednik, glasnik koji ne govori, a čiji se glas čuje, nešto kao korelat koji dolazi odozgo. *Narav Božja* je slika artefaka iz budućnosti u čijoj utrobi ne čuči *alien* Ridleya Scotta, zastrašujuća neman iz dubine svemira, stvor koji proždire sve po nagonu. Moja slika ne proizlazi iz shizofrenog sna psihotične osobe. Naš je artefakt kozmički brod iz bliže budućnosti, Naše i Vaše, jer mi je nemoguće znati ikoga doli Nas i Vas. Mi smo Vaša, a Vi Naša projekcija, polako, ali sigurno stvaramo sliku svijeta u koju ćemo uložiti i svijest o sebi. U tu svrhu mijenjamo si vlastito obličje do krajnje tjelesne redukcije ne bi li fluidnu misao "upakirali" u bolji transporter. Armagedon je posljedica tog otuđenja, konačni sraz zaštićenog "duha u boci" i trošnog tijela.

03. Svjetlost je narav Božja, 1990.

Nije to *Armageddon* Michaela Baya niti *Obračun kod O.K. korala* Johna Sturgesa. Nema krvi ni tjelesne patnje. Jednom transponirano biće prihvaća novo uporište i sve se više pretvara u oblik koji s izvornim likom dijeli jedino prezir. Kad nestaje tijelo, nestaje i humana misao. Duhovno biće i astralno tijelo su u domeni čovjeka od krvi i mesa, čovjeka koji hoda i govori. Binarna tvorevina dizajnirana po slici matematičkih formula, antropomorfni hardver, kiborg ili nešto slično korak je dalje od tubivstvenog osjećaja čovječnosti i korak bliže definitivnoj alijenaciji. Još samo malo softvera i sebstvo postaje jedan od *levela* kompjutorskog programa. Krajnja ljudska misao ekvilibrira na rubu ponora iz kojeg nema odjeka, na rubu mračne jame koja zauvijek guta sve. Božje biće klizi nad bezdanom iz obijesti i dosade, nauštrb povratka iz nečega u nešto, nauštrb života. Jednom kad se stvori, život ne miruje, buja, raste i atrofira, ali uvijek unutar sebe. Krajnji životni doseg čovjeka je svijest. Stanje iz kojega se mentalnim egzibicijama naknadno izvode podsvijest i nadsvijest. Nema nadnaravne svijesti izvan čovjeka ni u ljudskoj psihi skrivene podsvijesti. Postoje samo plića i dublja stanja zaborava, zbrkana memorija iz koje povremeno iskaču čudni misaoni konstrukti i fantazmagorične slike. S jedne strane bolesno stanja mozga i nesklad uma, a s druge zdrava intuicija. *Narav Božja* nasuprot Duha Svetog u naravni zemaljski kadar uvodi (otuđeni) artefakt koji tek u tragovima duguje svoj oblik udjelu ljudske ruke, artefakt koji nadilazi potrebu interakcije, inertni samodostatni lik koji i ne pamti sve mijene i transformacije, koji nadilazi i samu svijest, jer je svijest zapravo osjećanje vremena i prostora. Izvan (iznad) toga su anorganske "sitnice" koje se formiraju u oblike po nekom drugom obrascu, samo zauzimaju prostor na način ljudi i drugih bića (jer kako bismo ih inače vidjeli), a prijenos ostvaruju nama nepoznatom vrstom napora. Možda je naš artefakt hologramska ili neka druga slika za sada još nepoznate tehnologije poslana iz naše budućnosti i iz osjećaja krivnje. Potpuno je razumljivo na ovom mjestu ustvrditi kako je *Narav Božja* vozilo s *mainstreama* suvremene znanstvene fantastike, naknadno vizualizirani san budne osobe koja u snu iz dnevnih podražaja intuitivno sklapa nadrealne, ali čovjeku razumljive konstrukcije. Nama je držati se izvorne ideje o artefaktu koji je inicijalno začet mišlju o svemirskom brodu na sliku Noine arke, biblijskog "kontejnera" ljudi i životinja. Ni ovom nas prilikom ne zanima povijesnost događaja, jer se ništa ne može dokazati. Sve je u životu pitanje uvjerenja. Nema opće istine. Potop je simbolički kraj jednog i početak drugog životnog ciklusa za ljude koji vjeruju. Što je s onima koji ne vjeruju?

Vratimo se na trenutak u 90-tu i obličju artefakta u *Naravi Božjoj*, a kasnije ćemo objasniti svjetlost u nazivu, nadam se. I u ovom je slučaju, kao i svim prethodnim i naknadnim radovima ove monografije prisutna dvojakost. Nikako ne mogu doseći to primordijalno jedinstvo, pa ni jedinstvo u Bogu. Nemoguće je ne biti prisutan, nemoguće je sudjelovati bez promatranja, opservacije i percepcije, ništa ne postoji bez "distance", bez naknadnog opisa i tumačenja. I Jastvo (Sebstvo) podrazumijeva Ja u odnosu na Drugo. Uopće ne vjerujem u nadnaravna mentalna stanja, "duševne" bolesti i psihoaktivne droge iza kojih se skriva drugo lice ega ili ga nešto poništava, u kojima se briše ego i ostaje što? Sve su to "halucinacije" mozga koji se igra percepcijom. Je li mozak Bogom dana baza podataka ili je to um, nusproizvod fizičkog rada mozga u koji sublimiraju nagoni? To ne možemo znati? Jedno ide s drugim, vrhunska simbioza poznatih tvari i nečeg između(?). Na um mi pada misao švicarskog psihoanalitičara Medarda Bossa koji je "mrtav hladan" područje biti stvarnosti prepustio drugima na razmatranje, ponajprije svom prijatelju, njemačkom filozofu Martinu

Heideggeru, velikom tumaču bitka i egzistencije. Da nastavim, promatranje je sudjelovanje, ne treba biti "dubinski" filozof, to zaključuju i obični fizičari čestica iz CERN-a. *"Evo ga na"*, opet skrećem s konkretnog na sveopće. Htio sam raspraviti asocijativni oblik naslikanog artefakta u *Naravi Božjoj*, a završio sam u dvojbi. Dobro, 90-te su bile osobno i šire traumatične godine. Nije u pitanju ispit zrelost, nego raspad sustava. Jesam li to htio? Baš i nisam. Privatni, a i društveni status 80-tih mi je godio. Manje-više trpljivo i povremeno izazovno životno razdoblje. S jedne strane radna obaveza i nelagoda, s druge dokoličarska relaksacija i ugoda. Je li danas bolje? Nije. Trebao bi to biti "debeli" zaborav, traumatično djetinjstvo ili nesretna mladost kako bismo ustvrdili da su "zlatno doba" i starost sreća i veselje. S godinama je čovjeku sve teže u životu. To je *fakat*. U starosti i siromaštvu nema veselja. Kako bilo, moje su 90-te bile fatalni rezultat "rasta". Sve što je "izraslo" iz prethodnih 80-tih je okoštalo i s tim sam se nosio. Inicijacijske 70-te su za posebnu knjigu. Kako bilo, u zrelosti se osjećam zbunjen k'o Harrison Ford. Iz ranih 90-tih, *Narav Božja* prikazuje istodobno vrata i most. Vrata između stvarnog života na zemlji i onostranog života na nebu, između svetog i profanog, trijumfalna vrata kroz koja emanira Božji udio u ljudsku sudbinu. S godinama je u mom *science fictionu* sve manje poznatih "svemiraca", a sve više nespoznatljivog Boga. Ima li to veze s religijom, ne znam? Preda mnom je još jedan krug, budućnost iz koje kroz vrata s neba ulazi obilje zbilje. Tekstura materije pod prstima i svjetlost u očima.

Vrata su potkovičasta, privlači ih Zemlja silom teže, snagom gravitacije do konačne sljubljenosti. Magnetska privlačnost Zemlje, našeg artefakta oslobađa dodatnog troška energije, pa se čini da "strano" tijelo levitira. Sjećam se da sam izradi tog oblika prišao s kartezijanskom posvećenošću dok ga nisam prihvatio u sebi. Bilo je tu dosta pripremnog materijala: tehničkih crteža, nacrtne geometrije, "kartona" i trodimenzionalnih modela promatranih u kadru "na dohvat ruke". Neke sam od tih potkovičastih "magneta" rastavio na dijelove i s njima u drugim slikama naznačio vrijeme kad su se rušili mostovi, kad su se ljudi povlačili na svoju stranu obale, kad su uzavrele strasti mahale barjakom etničkih identiteta i pozivale se na prava iz minulih stoljeća, gledajući u oči brata po naravi i mjestu boravka kroz nišan "dugih cijevi". Jednom oslobođena, mržnja generacije koja nije nadišla zlopamćenje očeva, prenijela se na sinove po inerciji kao zla kob koja čeka novu priliku za "koljačinu i palež". Ništa veličanstveno nema u ubijanju. Ubijanje je ljudski pad u ništavilo. Ubiti u svoje ime je zločin, ubiti u ime zajednice je junaštvo. Preživjelima ostaju krivnja, PTSP i teški snovi. A snovi su kao i budnost, uvlače se u zbilju i utječu na život. Na stranu zajednica koja će krivnju i žrtvu pojedinca prenijeti na sebe, na stranu Katolička crkva koja će je otkupiti kroz oprost. Čini mi se da se razvojačeni branitelji, naši ili bilo čiji, iz "ovih ili onih" razloga, osjećaju jadno. Traženje "prava na privilegije" je traženje javnog odobravanja za učinjeno djelo, za sudioništvo u patnji, herojstvu il' zločinu. Zalud junačenje bez potrebe i priznanja. Uzalud žrtve koje ne spominju živi. Nešto je od ovih misli u 90-tima utkano u oblicima levitirajućih artefakata i u simbolici njihove pojavnosti. Ponavljam od nekud iz ovog proširenog *statementa* o svom višegodišnjem radu, čovjeka u tim slikama nema, samo se osjeća njegova prisutnost u suodnosu kroz promatranje. Čovjek se ne može odrediti nego spram drugog čovjeka. Čovjeka bez drugog čovjeka nema. Ja ne postoji samo za sebe. Ratna agonija to stanje ovisnosti potencira do nelagode, do preziranja sebe zbog onoga što čovjek može učiniti čovjeku iz mržnje, iz otpora, iz nehaja, iz praiskonskog nagona, u napadu, u obrani, bilo kako. Naravno, ne sudjeluju svi. Poradi osviještenosti i empatije za druge i drukčije ili iz

straha za goli život, ostaje otvoreno pitanje. Jesam li i ja stvarao Hrvatsku vodeći komprimiranu srednjoškolsku nastavu i boraveći u par navrata u improviziranim skloništima? Ruku na srce, nisam. Nisam ni došao sebi, a Jugoslavija je pala. Ne pamtim je po pogubnosti srpskohrvatskog književnog jezika, potisnutom nacionalizmu, komunističkoj odmazdi i samoupravnom socijalizmu. Pamtim je po mojoj mladosti. Dino Dvornik bi reka': *"Ništa kontra Splita"*. Mladost je jača od ideologija, od političkih svjetonazora, od naziva država, od gladi i od nepravde. Koji god ratovi: privremeni, tridesetogodišnji, stogodišnji, lokalni, teritorijalni ili svjetski, "ne drže vodu". U budućnosti nema rodne, rasne, nacionalne, religijske, kulturne, civilizacijske ni neke druge pripadnosti. Postoji čovjek po habitusu i "borba" za čovjeka.

Ne bi se reklo "na prvu", svaka slika zaslužuje podrobnu analizu. I točka na platnu govori o neizrecivom sadržaju, simbol je i samog singulariteta, svega. Jednom kad se misao pokrene, a ne kreće iz ničega, za sobom povlači "dotu svete Ane" i u budućnost nosi poveću popudbinu. Na prošlu se misao nadovezuje buduća i umrežava u beskonačni prostor prisjećanja i predosjećanja. Dio tog prostora elegantno zauzima i misao o *Naravi Božjoj*. Vidljivo je da *Narav Božja* dominira trenutkom i kadrom; nevidljiv je, ali se osjeća pogled odozdo u dolazeći objekt, prisutnost kojom se artefakt pokazuje u svojoj punini i značenju, naša prisutnost. Njegova pojavnost je rezultat naša percepcija njega. Biti s njim znači biti sebe svjestan. Ono što je izvanjsko dolazi iz nas samih. Ili je to sebe svjesno odraz vanjske slike njega? Jesmo li jedno s njim dvoje? Jesmo li oduvijek dvoje? Jedno u odnosu s drugim. Odnos je dozlaboga kompliciran fenomen. Naša nas je riječ "cementirala" na povijesno kontaminirani determinizam. Za sva smo vremena čvrsto postavljeni spram drugoga. Zbog toga je internacionalizirana riječ interakcija proširila polje djelovanja i pogurnula nas put procesualnosti koja i nije stanje, pa ne može biti determinirano. Unatoč tome, tako bih ponekad htio stati i biti samo jedno sa sobom, ne osjećati druge u sebi kao slike iz prošlosti, ne gledati ih kako me čekaju u budućnosti, točno ondje gdje mislim da jesu, jer je "sranje" od života predvidljivo. Stoga ponavljam: "Ova je stvarnost u ovoj sadašnjosti projekcija iz budućnosti". Prije trideset godina sam točno znao što mislim sada i to sam naslikao. Je li nisam?

Narav Božja je iluzionistička slika, ona dvodimenzionalnom analogijom prikazuje fikcionalno trodimenzionalno tijelo. Izvanredna je činjenica što na osnovu posebno raspoređenih i različito obojanih površina tu iluziju percipiramo kao tijelo u prostoru, njegov "pokret" i vrijeme koje taj pokret "pokreće". Bez tog fenomena koji se događa negdje u našem mozgu(?) nikad se "otisak ruke" ne bi prometnuo u sliku, u vizualni kôd, u pismo, u povijest, u memoriju prošlosti i naznaku budućnosti. Moć zamišljanja putem vizualne analogije, sukcesija slike na sliku u neku novu fantazmagoriju (u novu stvarnost), osjećaj ili privid (svejedno) simultanih slika (istodobno u istom prostoru), vrijeme koje teče unazad, vrijeme koje dolazi iz budućnosti, prostorno-vremenski kaos u kojemu "plivamo" sve stilove, a ne gušimo se, nego dišemo punim plućima i bivstvujemo. Zar to nije Bogom dani svjesni život, život proizašao iz besvjesne prapočetne sile, sirove energije kojoj je trebalo otjelovljenje da bi je prometnulo iz nevidljivog ničega u vidljivo nešto? *Narav Božja* je puna čovjeka, prisutnosti bića čija misao izlazi u prostor izvan rubova slike i emanira ideju o beskrajnim mogućnostima zbilje. Čovjek je prihvatio "igru" po Božjoj naravi i širi je u beskraj. Ovdje se ne radi o dvojbi između fikcije i zbilje, ovdje je na umu ideja o nesagledivim posljedicama

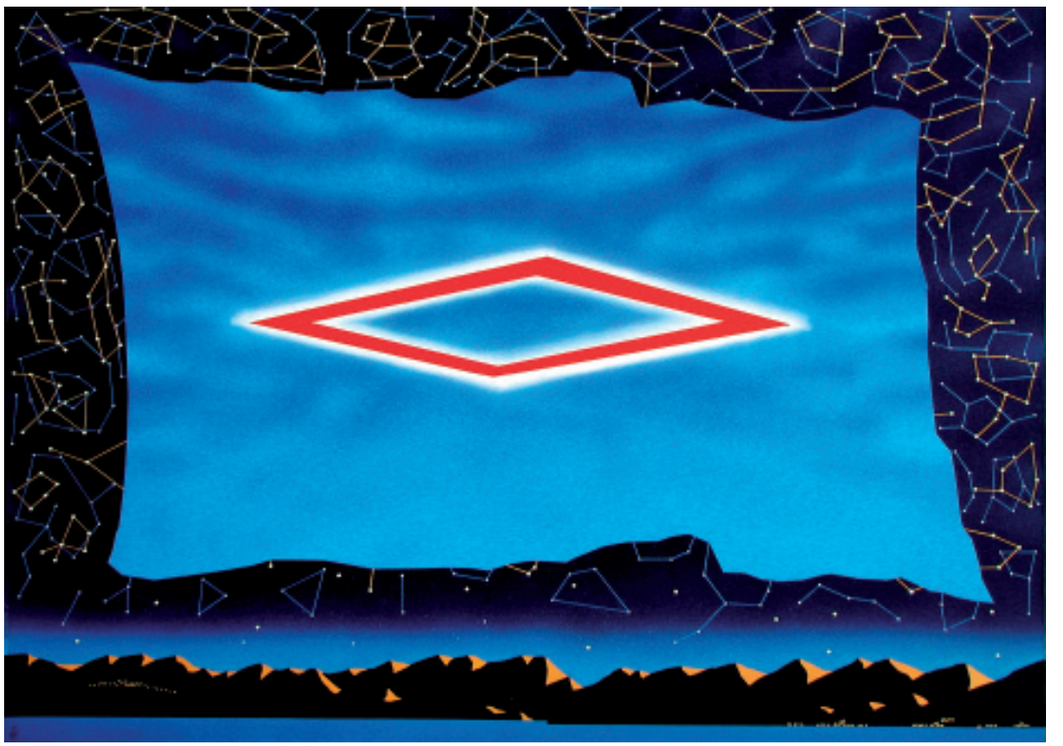
sveobuhvatne mogućnosti zbivanja iz koje svojevoljnim izborom označujemo izabrano i to izabrano apostrofiramo kao datost. A moglo je biti drukčije, istina se mogla dramatizirati na drugi način, na beskonačni broj načina. Međutim, nauštrb bezbrojnih mogućnosti, naša je datost jedna jedina, pa izgleda da je kauzalna, uzročno-posljedična. Kako bilo, artefakt u našoj slici je tvorevina, nije *causa sui*, artefakt samo posreduje nečiju volju. Ako tu volju apostrofiramo kao Božju, onda se slika mogla zvati *Volja je narav Božja*, ali nije. Volja Božja je nadnaravna, nadosjetilna, nadspoznajna i nevidljiva, u nju se ovdje ne "petljam". Moja *Narav Božja* je vidljiva i zbog toga je svjetlost, zbog onog dijela spektra elektromagnetskog zračenja na koji se oslanja naša optička percepcija. Slika je nastala u vrijeme mog bavljenja teorijom oblikovanja i teorijom boja, odnosno pokušajem razumijevanja sadržaja tog područja kroz primjenu u slikarstvu. *Airbrush* je tehnika suptraktivnog (fizičkog) miješanja boja koje rezultira opadanjem inteziteta (čistoće) zamiješanih boja. U praksi se neće dogoditi da čestice boje (raspršeni pigmenti) padnu na podlogu (sliku) jedna do druge plošno raspoređene. Redovito se gomilaju jedna na drugu dajući (optičku) prednost završnom sloju boje. Plošno i izmjenično posložene čestice komplementarnih (nadopunjujućih) boja rezultiraju drukčijom optikom, nego fizički zamiješane boje. U pitanju je aditivna sinteza. Suptrakcija i adicija su suprotstavljene varijante miješanja boja. Iz aditivnog suodnosa crvene i zelene isijava žuta, iz crvene i plave magenta... Pažljivim rasporedom točaka ili linija u boji može se dobiti koloristička optička iluzija, unutar klasičnog *metiera*. Naravno, taj me je pointilistički pristup slikanju zanimao dok si nisam pojasnio ono što je u fizici bjelodano, u podlozi boja spektra stoluje bijela, bijela je svjetlost, bijela svojim razlaganjem označuje predmete, čini ih različitim i vidljivim. Stupnjevanjem vrijednosti boja (krome, valera i saturacije) i primjenom u slikarstvu podražava se utjecaj svjetlosti na svijet čiju čvrstu, materijalnu dimenziju dokazujemo i opipom. Je li sve iluzija, je li vanjski svijet projekcija iz glave ili je slika u glavi, to je u ovom dijelu teksta irelevantno. Počinjemo od toga da slika jeste i da nam nešto govori. Inače, čemu toliki trud u opisu, u uvjeravanju, u davanju posebnog značenja? *Svjetlost je narav Božja* ne blješti od svjetlosti u koju se ne može gledati i pred kojom se pada ničice. Svjetlost u ovoj slici je po ljudskoj mjeri, ona je prisutna "taman" toliko da oslobodi asocijativnu misao, da je skrene, da je "pogura" u budućnost, jer svjetlost dolazi iz budućnosti. Već smo rekli da je naša slika gotovo akromatska. Zasićene, intenzivne boje promijenile bi kôd prepoznavanja, naročitom obliku artefakta oduzele bi aureolu suzdržanosti, Božje prisutnosti. Svjetlost u ovoj slici nenametljivo oblikuje artefakt u prednjem planu i nebo u stražnjem. I kad su valerske vrijednosti suprotstavljene, rezultat je ravnoteža, trpljiv kontrast sjene i svjetla. Dva su izvora svjetla u *Naravi Božjoj*, jedno se difuzno širi iz stražnjeg plana, drugo je usmjereno sa strane. Odakle ta dva svjetla? Je li pozadinsko dnevno u kojemu se "kupa" obris levitirajuće "stvari", a ovo drugo noćno koje toj "stvari" daje asocijativni trodimenzionalni oblik? Bez pomoćne rasvjete, znak na slici ne bi bio iluzija artefakta, bio bi optička deluzija, neotjelovljena utvara, slijepi izrez u površini slike koji ne govori ništa o našoj prisutnosti, jer se nemamo u čemu ogledati niti čime potvrditi svoju prisutnost. Čovjek postupno nastaje kao odraz vanjske zbilje, reagirajući na vanjsko on uspostavlja sebe prema unutra. Obrnuto, umrtvljujući u sebi osjet vanjskoga, on tone u prapočetni mrak, u neljudski pred-život. Zašto čovjek? Traži li to netko Drugi svoju potvrdu u živom čovjeku (biću)? I zašto, zašto Njegovo postojanje u čovjeku? Je li označeni čovječji duh smisao tog postojanja? Je li ljudska misao smisao? Je li moguće mišlju o sebi doseći Njega? Reverzibilno, je li moguće mišlju na Njega doseći sebe? Puno pitanja na mjestu jedne manje-više

prosječne slike koja krasi zapadni zid stana na Pazdigradu, nasuprot *Ravnoteži buke*. Ipak, *Narav Božja* je ikonička slika, ona je podjednako zapis i vizualna atrakcija. Gotovo da simbolizira samu sebe što je neobična misao. Iako dolazi negdje odozgo, znak kao da je utisnut u prostor slike kao pečat. Oštri rubovi stabilnog znaka "plutaju" površinom slike. Svašta se iz ove optike može izvući na vidjelo. Količine znaka i prostora su uravnotežene. Artefakt zaprima prostor, zatvara ga u se, znak ga dijelom prekriva, točno u mjeri sklada.

Narav Božja i *Ravnoteža buke* su svoje "skriveno" uprizorenje imale u samostojećem diptihu *Romeo i Julija* više od decenije nakon javne obznane. Već je opisano kako su se slike našle u kadru i koja su značenja potvrdile svojom prisutnošću. Na ovom mjestu i dalje inzistiram na povratnom djelovanju iz budućnosti, nasuprot opće paradigme "zdravog razuma" da je vrijeme "od nekud" pokrenuto linearno prema naprijed, da se kreće iz prošlosti u budućnost, te da se materija ne može "vrnuti" nazad, pa time ni događaji vezani uz materiju, osim najmanje zamislivih čestica koje istodobno mogu biti ovdje i ondje(?) i za sobom po potrebi vući vrijeme. Kauzalni determinizam funkcionira s pozicije promatranja kao objektivizam, tu ne postoji vrijeme, postoji samo stanje i za nas je to po pitanju *Ravnoteže buke* i *Naravi Božje* najobičniji šum u komunikaciji, jer su slike nastale po intuicija, a ne iz analize (ovaj *statement* je tek u namjeri analiza). Pokazuje se što smo znali i prije, u konačnici ove knjige, konkluzija će biti dvojba na svim razinama. Ništa nije zasigurno jedno, osim ako dvoje nisu jedno, kao prostor-vrijeme, kao val-čestica, kao fizikalni dokaz duhovnog stanja. Možda u pitanju nije fantomska dvojakost, nego obična komplementarnost između simbolike *Naravi Božje* i *Ravnoteže buke* i općeg značenja *Romea i Julije*. Vjerujem da sve to nije puka slučajnost, a nije niti posljedica neke naročite uzročnosti. Stvari se dogode ili ne dogode iz "neodređenih" mogućnosti. Iz susreta u prolazu nešto se privuče i uspostavi čvrstu vezu, nešto drugo se mimoiđe bez zaustavljanja, bez jasno uočljivog razloga. Odnos se ne uspostavlja. Dakako, i mimoilaženje ostavlja trag, a zbog toga što negdje moramo staviti crtu, taj "nevidljivi" trag zanemarujemo, ne razmatramo ga kao činjenicu u donošenju zaključaka. Ali možemo biti sigurni, trag će ostaviti trag, htjeli mi to ili ne. Fotografije za instalaciju *Romeo i Julija* su zabilježile pokret, zakretanje blende; u slikama *Ravnoteža buke* i *Svjetlost je narav Božja* pokret je kolabirao u jednu jedinu mogućnost, onu vidljivu.

Misao o prostorno-vremenskoj inverziji ću, vjerujem, zaključiti slikama koje su prethodile *Naravi Božjoj*, u gotovo narativnoj *Across The Borderline* i inicijalnoj *Stone Dream*.

02. Across the Borderline, 1988.

Across the Borderline je balada glazbenog eklektika Ry Coodera čiji me je zvuk *bottleneck slide* gitare iz pjesme *Sister Morphine* neuništivih Rolling Stonesa 1971. uputio na "listanje" nepreglednog područja američkog *bluesa*. U njegovoj pjesmi *Across the Borderline* iz 1987. *borderline* razdvaja izvjesno loše od neizvjesno lošijeg. Nekad zajednička Rio Bravo del Norte već je više od sto pedeset godina sporna granična rijeka Rio Grande koja se ilegalno prelazi uglavnom iz Meksika put SAD-a zbog siromaštva i nade. *Borderline* je i kontroverzni psihijatrijski pojam poznat i kao granični poremećaj osobnosti, mračno područje rastrojene ljudske psihe(?). Na putu u bolji život i na putu u pakao stoji ista granična crta, *borderline*, riječ kojom sam zbog značenja i zvučnosti imenovao sliku *Across the Borderline*, rađenu "božanskom puhalicom" i moćnim *indigo* pigmentom. Po sredini modre slike, mitsko oko stilizirano do euklidske geometrije, u tren rastvoreno, direktno iz svemira uzima mjeru svijetu. Pod topografijom noćnog neba miruju kozmički vjetrovi. Još kao dijete sam sa nelagodnom slutnjom promatrao nebo tražeći pukotinu kroz koju bi provirilo bijesno oko mahnitog stvoritelja. Nasuprot punog dana i duge noći, u sumrak i u zoru, neka su druga manje strašna bića treperila na rubu vidljivosti, a duboko pod njima skrivena pod planinskim grebenom il' stisnuta uz sam rub mora titrava svjetla ljudske prisutnosti, beznačajna pred moćnim univerzumom, sklonjena u zavjetrinu skrivaju svoju nazočnost u strahu od Boga. Ne gledajući kao i obično s čežnjom prema jugu, s kopna put otoka, jedne sam budne noći sedamdeset i neke na zabačenoj bračkoj plaži "usnio" kako se nad Poljičkom planinom i Omiškom Dinarom raspoređuju kozmičke slike u jedinstvenu noćnu atrakciju čije sam sekvence oštro urezao u memoriju za budućnost. Zaista, fluorescentni paralelogram, naizgled Horusovo oko je kvadrat u perspektivi, baza nevidljive četverostrane piramide koja svoj otisak ostavlja u zoni sumraka, nešto prije pune mjesečine i potpu-

ne noći ili u rano jutro, svejedno. S nekoliko planova i narativnih kadrova objedinio sam vrijeme od sumraka do zore. Duboku sam noć prikazao astrološkim planom zvjezdanog neba, a nevidljivi *full moon* planinskim vrhovima. Nebeska se piramidalna *mustra* opetuje u krivudavoj topografiji nad ravnom obalnom crtom. Slika je rađena tehnikom prskanja, priručnom cjevastom puhalicom za fiksiranje sipljivih crteža. Umjesto šelaka otopljenog u alkoholu koristio sam PVC razrijeđen acetonom, riskantnu mješavinu koja je mogla rezultirati zdravstvenim problemima, ali nije. PVC i aceton sam koristio od 1974. do 1999., na sreću bez posljedica.

Malo je slika proizašlih iz "božanske puhalice" (kako ju je u istoimenom nadahnutom tekstu nazvala pjesnikinja Gordana Benić) '80-tih opstalo. Pojele su ih kemijske reakcije i zaborav. Možda je dah Božji kroz usta čovjeka sudbinski izdah kratkovjekog bića na tankoj kori nebeskog tijela, od milja nazvanog Zemlja. Čovjek je nikakvo biće, prijelazni oblik iz ničega u nešto, biološki *hadron* sudarajućih čestica, možebitni astrolab koji nosi tek po koji gen za neke savršenije oblike i neka dublja razumijevanja univerzuma. Vizualizacija, pa tako i njen rubni dio, sve slikarstvo, je "nategnuta" misao bića koje ne pamti dobro, bića koje svoje bivstvovanje potvrđuje proizvoljnim analogijama i friziranim podacima kroz umjetnički rad. Povijesna dvojba između potvrde tjelesnosti skulpturom i prostornosti slikom još traje. Kako bilo, datost i protočnost skreću pozornost sa dublje problematike, one u nama, psihičke. Vrhunska kreativnost je ujedno i vrhunska sublimacija, a u osnovi svake sublimacije je "preskok" iz jednog u drugo stanje. Iz ničega proizvesti nešto drugo, izmisliti toplu na mjestu hladne vode. U nedavnoj su se prošlosti kvalitativne vrijednosti unikatne rukotvorine prometnule u "štancane" proizvode. Neposrednost rukotvorine podrazumijeva sljubljenost s prirodom i zajedništvo sa svijetom, osjet tvari kroz vlastite prste, a ubrzana proizvodnja pokazuje oslobođenu potrebu za viškom vrijednosti. Trpljivu neurotičnost sve više potiskuje nepodnošljiva psihotičnost. Između jednog i svega je nepremostivi rascjep. Možda u tom procjepu moj *Borderline* plijeni pažnju estetikom, možda vizualnom artikulacijom oslikava i neke etičke principe. Možda mi nije suđeno uspješno prikazati dublji doživljaj svijeta iz kojeg proizlaze sve moje sumnje, pa sve ostaje naoko u domeni prihvatljivog sklada i dostižne harmonije. Kako ću statičkom ljepotom prikazati sudbinsku prolaznost? Je li ljepota iluzija? Moram li napokon sebi priznati da nepovjerenje u svijet zbilje dolazi iz područja stava, intelektualne predodžbe cementirane beskonačnim ponavljanjem od prve zabrane u najranijem djetinjstvu. Da su mi dozvolili odrastanje na rubu pećine i šume, da sam rukama dirao sluz, a na obrazima osjećao mraz, bi li moje povjerenje u tlo pod nogama i nebo nad glavom bilo veće? Bi li divljak u meni racionalno postavljao boju do boje, komplementarno i uravnoteženo? Bi li moje slike bile manje određene? Bi li bile neobične, nepoznate, uznemirujuće, sve ono što nisu? *Borderline* je trebao biti Danteov opkop u kojemu gori pakleni oganj koji razdvaja čovjeka od utvare što izgara u njegovo ime ostavljajući mu vječni život, a nije. Tek je oku prihvatljivo *sciece fiction* uprizorenje. Ništa od utjelovljenog straha ne emanira s modre površine dopadljive slike. Možda zbog boje i kontrasta, tek romboidni obrub najavljuje "krik i bijes", mahnitu mogućnost opasnosti i strah od neizvjesnosti. Ili se prazne zastave vijore u znak pobjede nad noćnom slikom svijeta? Jesam li sve ovo smislio prije trideset godina otišlih u nepovrat ili mislim sad, teško je reći? Jesam li iz sadašnjeg trenutka "vrnuo" u duboku prošlost misao o dugom vremenu koje bi zadržalo ljepotu života i učinilo da trajem ovakav kakav jesam s bližnjima koje volim

i da ne mislim kao Sir Michael Caine kako mogu svakog trena pasti mrtav zbog godina? Biti opsjednut pa mrtav, stoički podnijeti pogubni usud ili drhtati kao prut na vjetru sa zadnjim ostatkom vjere u što?

U osvit zore (iz noći u dan), pred milenijski sukob (poradi apokaliptične simbolike godina) intuitivnih sila "s ruba znanosti" i racionalne slike svijeta, *Borderline* pokušava razlučiti dvije slijepljene vizije istog događaja jednu od druge. Ta istovremenost jedne i druge mogućnosti je nepomična slika prostora, pogled svrnut u stranu. Dok vidim jednu, druga slika ne postoji. Između sukcesivnih bljeskova vrijeme stoji. Svaka je slika izvan percepcije vremena, kao utvara. Ostavlja trag negdje, bez sjećanja. U slikarstvu se to postiže optičkom varkom, a optičke varke nisu predmet našeg istraživanja. Umjetnička slika u sebi nosi sve slike koje joj prethode po povijesnom "difoltu" i sve slike koje iz nje slijede. To je memorija, nije naknadni lažni podražaj. Ako se iz jedne slike ne može usustaviti "priča" u naprijed, u nazad, u širinu, svejedno, onda je ona "fulala". Svaka pojedinačna slika iz povijesti oslikava svoje i naše vrijeme i zato traje. Velika povijesna djela su suvremena i nekim drugim trenucima. Ona po "pravdi i zakonu" govore i o ovom vremenu. Pokatkad se misao koja dovlači sva zbivanja do ovog trenutka otrgne, vrati u prošlost i usmjeri je u budućnost, kao komadić prekomjernog sadržaja tijela koji bi nazad do pupkovine. Jedino misao putuje vremenom kako joj se prohtje. Zbog toga je naša sadašnjost misao iz budućnosti, zbog toga su ove rečenice do tančine sposobne opisati stanja iz kojih su nastale slike u prošlosti, moje namjere s njima i moju intuiciju. Zbog toga su slike iz prošlosti sposobne naslutiti riječi iz budućnosti. Nije to trik iz *Povratka u budućnost* Roberta Zemeckisa, to je "fakat", to se stalno događa, prošlost i (njena budućnost) sadašnjost su sudbinski povezane kao čeljust i zubi, kao usna šupljina i probavni trakt, kao debelo crijevo i anus. Jednom kad je pokrenuto, prabiće halapljivo guta i probavlja neposredno okruženje sukladnim metabolizmom i hrli iz prapočetnog mulja s dna mora u otvoren prostor neba stvarajući za se vrijeme. Labilno povezana, gnjecava tvar transformira tijekom eona u održivo kompleksno biće. Rezultat "narastanja" prvobitnih nagonskih trzaja u oslobođenu volju je istodobna pojava i "širenje" duše i duha. Duša iznutra drži tijelo budnim, drži ga u vječitoj nadi, a duh se nakuplja oko tijela u astralu otvarajući mu put u više dimenzije. Ne znamo ništa o trenutku tog krucijalnog događaja po ljudsko biće. Samo naslućujemo posljedice te zbilje, u pitanju je homologija neopipljivih dijelova svjesnog bića. Svijest o sebi iznutra prema svijetu i svijest izvana prema sebi unutra. Ponekad se osjećam kao antropomorfna opna koja nestabilno balansira između ta dva pritiska. Između moje bolne duše stlačene u prolaznom tijelu i oslobođenog duha drhti sumnja. Granica te sumnje je tanki *borderline* izgubljen u mjeri prostornih i vremenskih jedinica. Ima li išta od ovih misli na modroj površini slike *Across the Borderline* ili se sve nakupilo naknadno kao talog jedne optimistične ideje koja se sunovratila u pra-kaljužu iz koje se htjela vinuti put sunca? Niti jedna od slika i instalacija obrađenih ovim *statementom* nije nastala u doba moje mladosti, u vrijeme "života preda mnom", rađene su za vremena zrelosti, iz iskustva života. Pa kako onda ove misli, godinama kasnije, pred samu starost, izgledaju tako infantilne. Govorim li ja to "iz srca" ono što drugi skrivaju u sebi? Jesu li i drugi ljudi kao ja, nesretni u sebi i bolni do plača, povremeno? Je li se i njima život vrti u ciklusima i traže li oni zaglavne trenutke koji ih određuju za cijeli život? Je li i njima život rastegnuta agonija između nekoliko, na prste izbrojenih, vrhunskih doživljaja? Ili ne mare za te opažaje, pa "guraju" naprijed. Moje se vrijeme opetuje, ponavljaju se na drugim razinama ista stanja, gotovo ih

mogu zabilježiti unaprijed. To u stvari i radim, to je ta intuicija kroz umjetnost, kroz filozofiranje o smislu života i neriješeno pitanje osobne vjere. Kao što se ciklički izmjenjuju dugi vremenski periodi, zarotirane u sebe kulture, od porođajnih muka do smrtnog hropca, tako se u meni vrte sitnice, unutar života moga bića, unutar mojih perioda, godina, dana, u jednom udahu sva kozmogonija, iz trenutka u trenutak, unaprijed i unazad, ali susljedno. Nek' udahne dvaput istodobno tko može!

Across the Borderline je atelijerska slika analognom fotografijom prenesena na celuloidni film koji je digitalno skeniran i pohranjen kao TIFF u memoriju računala, pa komprimiran u JPEG format i kao PDF dokument spremljen za digitalni tisak na jednu od stranica ove knjige (ili će to biti klasični ofsetni tisak, svejedno). Racionalni kartezijanizam "dozlaboga" kompliciran na putu do svoje funkcije. Daleko je to od euklidske geometrije kojom su prostori omeđeni kao u mojoj slici iza koje još uvijek stoji neriješena metafizika. Izvorna slika visi u dnevnom boravku Njegovana Pavlovića (u rodnom Epetionu) s kojim sam davnih ljetnih noći ranih sedamdesetih snio fantazmagorične snove po bračkim plažama i sikama drugih otoka i hridi dalmatinskog priobalja i arhipelaga. Nekoć samotna mjesta, danas su turističke destinacije, nažalost. Prekomjernošću ljudi i njihovom sklonošću "gužvanja" po neotkrivenim(?), idiličnim lokacijama urušio se izvorni smisao doživljaja prirode. Gotovo je nemoguće biti sam s prirodom u "zaštićenom" obalnom pojasu kojemu stremi ukupna ljudska populacija. Svi iz šume na čistinu, pa put mora, kao po naputku se odvija ta milenijska agenda iz kulture u kulturu. Je li u pitanju konačni povratak u vodu, u praživotna staništa nadohvat lužnatih ispusta s dna oceana, unatoč plemenite težnje za neograničenom slobodom u beskonačnom svemiru? Vraća li se biće iskonu, obliku zatvorenom u sebe do mrtvila, do potpune negacije pomaka? Ako se rasprsli svijet, svekoliki kozmos sunovrati nazad u prvobitno mizerno stanje, koliko će prije kao ugasli plamen utrnuti ljudska duša? Duše bez tijela nema, a tijelo u sažimanju vene kao ustajali zrak. I kad nije fizički prisutan, čovjek je sposoban virtualnim putem okužiti netaknuta mjesta uzduž rubne crte kopnene mase. Zadnji je *boderline* napadnut sa svih strana svijeta, od čovjeka. I svijet se nadima s čovjekom u želji da iskoči iz vlastitog tijela. Gea se napuhuje, kuha u sebi i periodično ispuhuje metan i ostale prekomjerne plinove. Ponekad i onamo gdje ne može, gdje se pokrivna opna skorila, dolazi do urušavanja, biće se ne širi emergentno prema vani, nego se guši u vlastitoj krvi. Nagon i čežnja za prostiranjem implodiraju u sebe s neizbježnim posljedicama. Na čovjeku je da se drži mjere i opstane ili da putuje bez osvrtanja, bez sjećanja i žaljenja. Oboje se ne može. Biti ovdje nepomičan i prolaziti domenom funkcije je "finta" iz kvantne mehanike. Tijelu čovjeka nije da uživa blagodati te dvojbe. On nema izbora, samo prenosi nasljedne informacije, gene ili meme, svejedno, i traje malo, nesrazmjerno zadatku. To je njegov nepremostiv usud.

> *"Prvim čovjekom, kao i djetetom vlada jedan unutrašnji doživljaj, rođenje njegovog JA pomoću kojega shvaća smisao svijeta. To inicijalno iskustvo ili prvi doživljaj potom stvara uzvratni odnos svijeta prema njemu. Čim se pred začuđenim pogledom ranog čovjeka iz kaosa utisaka uzdigne svijet koji se rađa, osmišljeni i uređeni svijet prostranstava i čim se duboko osjeti neopoziva suprotnost između vanjskog i svijeta vlastite duše, odmah se budi pra-osjećaj čežnje te iste duše, osjećaj usamljenosti. To je čežnja za svrhom postojanja i ispunjenja svih unutrašnjih mogućnosti, čežnja za realizacijom vlastitog bića.*

> *To je čežnja djeteta koja ulazi u svijest kao osjećanje nezadrživog smjera, sve jasnijeg i jasnijeg, ista ona čežnja koja se kasnije u zrelo doba javlja kao zastrašujuća, neodoljiva, a nerješiva zagonetka vremena koje prolazi. U trenutku, prošlost i budućnost dobivaju sudbonosno značenje. Ali, čežnja potekla iz obilja unutrašnjeg postojanja, istovremeno je u dubini duše strah. Kao što je svako postojanje usmjereno na ono što je već postalo i s čime će se i završiti, tako i pra-osjećaj postojanja, čežnja, dodiruje ono drugo lice pra-stanja, strah. U sadašnjosti se osjeća protjecanje, u prošlosti leži prolaznost. U tome je korijen vječnog straha pred neopozivim, postignutim, konačnim, pred prolaznošću, pred već ostvarenim svijetom u kojemu je trenutkom rođenja postavljena i granica smrti. Strah je to pred spoznajom da je ono moguće već ostvareno, unutrašnji život ispunjen i završen, a svijest stigla do svoje svrhe. To je onaj duboki strah od svijeta u duši djeteta, koji nikad ne napušta zrelog čovjeka, pjesnika, umjetnika, vjernika u njegovoj beskrajnoj usamljenosti, strah od nepoznatih sila koje su velike i prijeteće i koje se zaodjevene u čulne pojave pojavljuju pred tek progledanim svijetom. I smjer svekolikog postojanja u neumoljivoj nepovratnosti čovjek težnjom razumijevanja obilježava imenom kao stran i neprijateljski. Budućnost se pretvara u prošlost što vremenu daje, nasuprot prostoru, onu proturječnu, strašnu sumnju koja mori i od koje se nijedan čovjek ne može u potpunosti obraniti. Strah od svijeta je zasigurno najstvaralačkiji od svih pra-osjećaja. Njemu je čovjek zahvalan za sve najdublje oblike i prikaze ne samo svjesnog unutrašnjeg života nego i za sav vanjski, kulturni sadržaj. Kao skrivena melodija koju ne čuje svatko, strah se provlači kroz oblikovni jezik svakog umjetničkog čina, svake osobne filozofije, svakog imalo značajnog djela i samo ga se odriče brzopleta glupost. Dok se čežnja veže za ono nespoznatljivo "nešto" čije se tvorevine skrivaju u tisuću neuhvatljivih oblika, pra-osjećaj straha nalazi svoj izraz u duhovnim simbolima, simbolima prostiranja kroz vrijeme. Tako se u budnosti svake kulture suprotstavljaju vrijeme i prostor, smjer i bezgraničnost. Ono prvo leži u osnovi drugog, su-slijedno, prvo oslobođeno duhovnosti, a drugo joj služeći, prvo doživljeno, a drugo spoznato. U osnovi svakog straha leži čežnja kao izvorište tog istog straha. Bojati se i ljubiti Boga svoga. Iz čovjekove duše uzdiže se nagon da se svijet savlada, da se čovjek s njim pomiri, "da sazna" kroz mistično iskustvo, da spozna Boga, da ga učiniti sebi sklonim, da ga u sebi prisvoji, preklinje, zaklinje i zaziva imenom njegovim."*

Reklo bi se da sam ja, ali nisam. Tako je otprilike pisao njemački filozof Oswald Spengler ranih godina 20. stoljeća u svom kapitalnom djelu *Propast Zapada*.

Problem ovog *statementa* je moja sklonost nekom drugom dometu kulture, a ne ovom civilizacijskom, ubrzanom sunovratu u sadašnji trenutak, iako je potka tkanja oko koje se vrti radnja slikarski ciklus naslonjen na aktualni *science fiction* s područja američke filmske produkcije, dakle, kronološki, ne može suvremenije. Suprotstavljam se efektima onoga što me privlači. Stojim neodlučan između vanjskih sila koje me guraju naprijed u budućnost i duha koji zaostaje u prošlosti. Sve se vrti oko lika i oblika, oko zamjenskih slika, lažnih izraza i plitkih nagona. Život u budnom stanju je kao život na zaslonu, strelica i dodir prsta na *touchpadu*. Nekad nedohvatljiva mjesta, jednima polinezijski Rapa Nui, drugima jadranska Palagruža, postala su destinacije koje ne trebate ni posjetiti, jer je čarolija nestala. Svijet postaje globalno Potemkinovo selo, lažno izvana i prazno iznutra. A nema tome davno da

je i druga strana Bračkog kanala skrivala tajne svijeta. I pored svega kauzaliteta, danje aktivnosti nisu mogle predvidjeti noćne događaje. Samo jednom doživljene i ostale u prošlosti, nikad više ponovljene. Prostor se uredno otkriva, iz dna praoceanske kaljuže prema kopnu ili direktno iz svemira na Zemlju ravnoj kao ploča od ruba do ruba, po zemaljskoj kugli uokolo, uzduž meridijana i paralela, a kad izmakne tvrdo tlo ispod, ostaje dohvatljiv prostor iznad, jedan te isti, tisuću puta. Prostor se ponavlja, obnavlja i po potrebi širi. Ništa tu nema sporno, od giga-dimenzija do infinitezimalnih sitnica, "dalekina" vidljiva spektralnom analizom i drugim "čudima", posredno zaključivanje i kognitivno "kopanje" po mrvicama ispod zone vidljivosti, sve logično uklopljeno u održivu sliku svijeta; svijet kao evolucija svega, sve do zadnje pretpostavke. Ništa nepoznato, sudbinsko u prostoru više nema. Dajte mi dovoljno informacija o položaju i gibanju svih tijela i otkrit ću vam krajnji obujam svijeta. Nasuprot toj trivijalnoj poziciji shvatljivog prostora stoji neuhvatljivo vrijeme, prošlo i buduće, a ne posljedično prostor-vrijeme. Zbog gravitacijskog efekta ubrzano stare neki drugi ljudi. Naše se životno vrijeme ne mijenja. Doživljaj života od 100 godina prisutan je ovdje kao i tamo, na kugli zemaljskoj kao i u najudaljenijem kutku svemira. Vlastiti život nije iluzija. Sve ostalo može biti, što je nevažno.

Across the Borderline, slika pjesničkog naziva, ne svodi vrijeme na trenutak, sjene na padinama Omiške Dinare i Poljičke planine prate podizanje Sunca nad Zemljom ravnoj kao ploča u svijesti. Sunce se vrti oko Zemlje. Vrijeme se kreće linearno od desne prema lijevoj strani slike. Pokret je potvrđen u perforaciji ornamentalne slike neba. Jedino "krvavi" znak preskače hod vremena i izranja direktno u atmosferu Zemlje i kao da svojom pojavom negira narativni smisao prostora. S njim je slika usmjerena u plavetnilo neba, bez njega "nosi" je planinski friz, niz oblika sljubljenih u monolitnu cjelinu. Da bi se shvatila tamna dubina kozmičkog prostora potreban je čvrsti oslonac, tlo pod nogama i zaklonjenost. Ono tamo uvijek proizlazi iz ovoga ovdje, dijeli ih vrijeme, vrijeme koje otvara prostor. Je li u pitanju granica vremena ili prostora, svejedno? *Borderline* stoji okamenjen i kad je ucrtan kao rimski *limes*. Živi ga ne prelaze, jer se tamo nema što znati. Znanje se širi s ove strane. Ovdje je smisao života, sve slike i riječi koje ih prate, mirisi oko nas, svi zvukovi odjekuju u ovom svijetu, za druge ne znamo. *Borderline* je granica našeg znanje preko koje se ne može. Nedostaje nam dublje iskustvo i snaga ljubavi. Barem meni. Možda neki drugi ljudi dosežu mitske dubine psihe, možda mentalnom snagom raspliću sve mračne tajne, možda u meni ovaj tren boravi nečija duša bez mog znanja, možda netko negdje umiren čeka da ja prvi krenem i ništa ne čini da me pomakne s mjesta. Jesam li sam ili se u meni mimoilaze sjenke predaka, mrtvih i duše dalekih ljudi, živih? Stojim sam na vrhu svijeta i jedino što vidim je put prema dolje, nema pravca u daljini ni neba nad glavom. Hod po trnju je sudbinski određen, bez uzroka i bez posljedica. Za svakoga postoji kamena niša u koju se tijelo na kraju uglavi. Oni što ne misle, to i ne osjete, oni što misle i te kako znaju.

70-te su godine moje generacije, godine otkrivanja i godine poistovjećivanja, žestokih emocija i hrabrosti. U jednom se danu prelazio put od stabla do poezije, intuitivno, bez razmišljanja i donošenja zaključaka, po inerciji dana, od zore do sutona, pa u izvid noći. Život za trenutak, neopterećen mišlju na jučer i nadom u sutra. Ne sjećam se, ali morao sam biti sretan, barem u dijelu dana ili noći. Raskalašen u davanju, škrt u uzimanju, plemenit sebi i drugima. Gledao sam čemprese kako rastu, slike koje nastaju iz ničega, osjećao dodir

sunca sve do pinealne žlijezde u srcu mozga, ponosan i sam s drugima. Do tih se godina dobacila priča iz ove sadašnjosti, inicijalno rastvorila i omeđila prostor iz kojega se ne izlazi. Jednom razotkriven, zauvijek gol do zadnje promjene. Sve se pričini, pa i pravo da se može izvan kože, al' ne ide. Kao da je život zapisan do u detalj, samo treba čekat' da iz rečenice u rečenicu isteknu riječi i sve je umah prepoznato. Zatvori oči, pusti da misao prođe površinom korteksa i klizne pod zatiljak u mali mozak, pa dalje niz kičmu od atlasa do slabina i vidi kako su svi koraci života jedan jedini pokret, pokret poguran iznutra i zaustavljen izvana. Na toj opni gdje se ljube dvije suprotstavljene sile leže jedna uz drugu sve slike života. Ništa se ne može dogoditi što sudbinom nije određeno, ništa slučajno, ali i ništa poznato niti posljedično. Račun se ispostavlja na kraju kad se pridodaju svi razlozi, pa nam se čini da je jedno proizašlo iz drugoga, da smo mogli znati, a nismo. Svaki je udah svijet za sebe i svaki izdah s tim nema ništa. Kad se ovako posloži, život ne traje, nego vječno postoji. Zbog toga nam nije "preko rijeke", jer druge strane nema, nikad je nije ni bilo, sve se već jednom zbilo i stalno se ponavlja u sjećanju. Zar ne čeznemo uvijek za onim što je bilo?

Što još reći o slici koja "ni kriva ni dužna" nosi teret tisuću riječi koje su mogle biti pridodane nekom drugom djelu. Dok pišem i ne gledajući u *Across the Borderline*, ja ne pišem ni o sebi, nego o onome što bih htio da bude. Slike negdje vise, nitko ih u prolazu i ne gleda, zaostaju kao mrtve ideje estetizirane do ukrasa. Zamišljen u sebi, čovjek grabi naprijed i ne vidi, jer mu i ne treba vidjeti. To samo ja i "hrpa" drugih autora gleda svoje djelo koje su ostali već otpravili u "debeli" zaborav, ako su ga ikad i imali u svijesti na trenutak. Značenje ostaje umišljeno u glavi, dvije i to je sve. Samo vrhunska djela, ona koja su izrasla na zajedničkoj ideji bića u razvoju, sklonjena od pljačke i paleži, odumiru polako oslonjena na mrtvu kulturu, samo zbog naše potrebe da trajemo i nakon života ne bi li prenijela naše misli na nove generacije. Čovjek je domišljato biće, kad ne može tijelom, ideje pronosi artefaktom. Napravi nešto i ostavi drugima, ostavi sebe i nakon smrti, na tisuću i jedan način. Visiš tu na zidu moje sobe, gledaš u me' i činiš me da mislim na te', moj sokole. Znam da te nema, a tu si i misliš o nama iz moje prošlosti. Ja tužan zbog tebe prije, a ti u strahu zbog mene poslije. Pamtim, u milenij si trebao ući s četrdeset šest, a već su ti šezdeset tri godine i ništa se promijenilo nije. Nauštrb beskonačne smrti, odmakla se granična crta život, pa nešto duže traješ. Sadržaj se napuhnuo, razmjeri su drukčiji, svako se životno doba pomalo rasteglo, prošlost je dalja, sjećanja je više, djetinjstvo je uzelo nešto od mladosti, a i zrelost je kasnije došla. "Stvari" su se presložile i promijenile značenje. Dokaz više da se i prošlost mijenja. Ništa nikad nije gotovo. To je dobro, poljuljala se i s naše strane jedna čvrsta tvrdnja da su prostor i vrijeme apsolutni. Nastaje li ta metafizika iz sjete ili je to stvarnost, taj osjet iluzije kao zbilje. Možda će netko, gledajući *Across the Borderline* ili prethodnu *Stone Dream* u plošno položenim oblicima od dna prema vrhu i u dva, tri isto tako plošna plana po dubini prepoznati krajobraz, možda će pomisliti da je ornamentalna slika prikazivačka, a možda će s druge strane iščitati samo priču uređenu s tri primarne boje, pečatnom crnom i nešto simbolike.

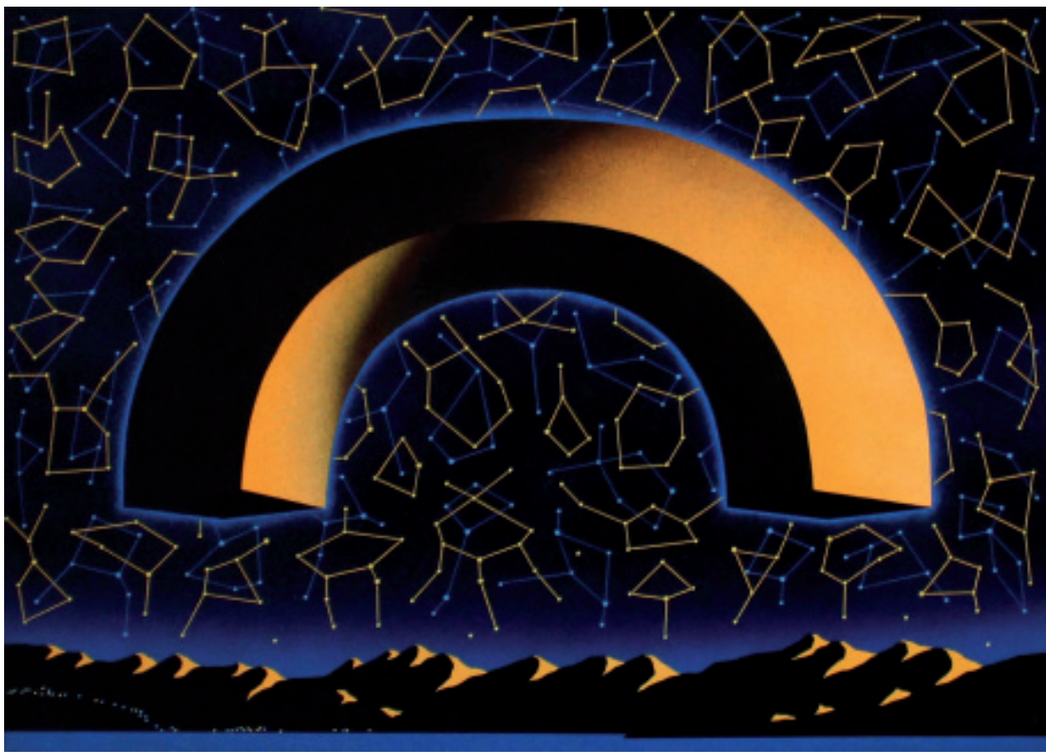
Vrijeme je da se zaključi kako su radovi obrađeni u ovoj monografiji daleko od krajnjih mogućnosti slikarskog *métiera*, od boje pomiješane krvlju, od napora s kojim se izgara do zadnje izražajne "geste". *Across the Borderline*, *Svjetlost je narav Božja*, *Ravnoteža buke*, *Libido* i druge, neopisane slike, a još više ambijentalne i video instalacije su samo slikovne

priče, one su pokušaj da se jedna naslućena ideja raskošno vizualizira ne bi li se potvrdila u toj pojavnosti. Jesam li u tome uspio, jesam li potvrdio ovu sadašnjost u prošlosti? Je li budućnost neutemeljena fikcija ili je predodređena? Može li se pretpostaviti sadržaj cjeline na osnovu malih naznaka? Može li se zaista uspoređivanjem ići do kraja spoznaje ili je "fantastična" metamorfoza jednog u drugo samo lažno naknadno prilagođavanje podataka? Za gotovu se "stvar" uvijek nađe neki uzrok u naravi. Neobično bi iskustvo bilo doslovno zaboraviti prijašnje slike i napraviti nove po tekstovima iz ove knjige. Bi li se tim činom dokazalo "povratno" djelovanje budućnosti na prošlost, bi li se time dokazala sudbina bića nastala *a priori* na konačnost tog bića? Sve sudbinsko u budućnosti vidi se u licu sadašnjosti. Zar nam na to ne ukazuje već sumarni pregled prošlosti. Podrobnom analizom "detalja" iz prošlosti pretpostavili bismo događaje iz budućnosti, zbog kauzaliteta, a pogledom na tekuće događaje sadašnjosti osjetili bismo dodir budućnosti, zbog usuda. Ništa se ne može dogoditi što nije predodređeno. To nam govori život u cjelini i neopoziva smrt. Ništa se ne može učiniti da se ona ne dogodi. Ne postoji slobodna volja.

Naravno, moj *science fiction*, pored vidljive, skeptične ima i dublju, mračnu stranu. To je najava kataklizme o kojoj se govori tisuće godina, Armagedon kojim će se zaključiti život na Zemlji kakvog znamo, što proizlazi iz uvjerenja o pomanjkanju ekološke svijesti kod čovjeka. Ekvilibriranje na razdjelnici stvaranje - razaranje mora u jednom trenutku dokinuti smisao ravnoteže. Raspoređivanje negativne energije je globalizirano, moć ljudskog zadiranja u tkivo Zemlje nadilazi i samog čovjeka. Destruktivne sile se otimaju kontroli, jer je ljudski duh netransparentan. U pozadini dobrih namjera, skriveno od očiju drugih, postoji nekontrolirano zlo, kaos koji u trenutku briše sve stvoreno. Ne kocka se Bog, o čemu dvoji popularna znanost, kocka se čovjek i to vlastitom sudbinom. Malo jači izboj kaosa u ukupnom determinističkom poretku može učas zapečatiti čovjekovo "poslanje", što za druge oblike života na Zemlji ne mora biti katastrofično. Zbog toga je u slici A*cross the Borderline* ljudska prisutnost svedena na točkasto svjetlo od čijeg nas utrnuća dijeli tek vrijeme.

02. Across the Borderline, 1988.

01. Stone Dream, 1988.

Across the Borderline, zamrznuta kozmička slika nastala je prije ili poslije nešto manje i nešto značajnije *Stone Dream*. Istina leluja vremenom, sigurno je jedino mjesto, pouzdano nije ništa drugo. Dok *Borderlineom* dominira višeslojni prostor "poguran" u daljinu vremenom, *Stone Dream* (koja danas visi vlas iznad Samsung televizije u zagrebačkom stanu Ive Hrvatića, nasuprot "svevidećeg oka", još jedne moje slike iz "masonske" faze) problematizira ideju o tjelesnosti artefakta. Slikom se otvara ciklus iz devedesetih, najavljuje fenomen levitiranja u kartezijanskom prostoru iz kojega neposredno proizlazi ideja o Naravi Božjoj. Noćnim nebom dominira potkovičasto tijelo kao moćna arkada koja bezglasno lebdi nad poznatim krajolikom. U *Naravi Božjoj* je "božansku puhalicu" zamijenio učinkovitiji *airbrush*, tehnika kojom se mogu "ispisati" sitniji detalji i prostor slike iluzionistički otvoriti po dubini. Te "barokne" mogućnosti je puhalica mogla tek naslutiti, stoga je kameni luk u našoj slici "romanički" usidren na plošnom planu noćnog neba, arhaično tjelesan. Naglašeno je otjelovljenje ideje o nepoznatom podrijetlu stamenog artefakta. On ne plovi zvjezdanim ornamentom neba, nego izlazi iz jednog plana koji se da naslutiti u plavkastom obrubu koji isijava od nas skrivenu još jednu dimenziju. Mračne planinske padine transponiraju možebitnu "narativnu" scenu u halucinantnu zbilju ostavljajući u donjem rubu traku morske vode koja zbog vlastitog ne zrcali nebeski sadržaj kako bi se očekivalo. Slika ima nešto od magijske privlačnosti, ne zbog simbolike, značenja koje izvire iz memorije, prepoznatljivih oblika i boja, nego zbog uplošnjene sferne kape neba na temeljnom indigo sloju koja izaziva jednu prikrivenu optičku dvojbu u percepciji prizora. Iluzija trodimenzionalnosti zatvorenih oblika koji zazivaju prostor po dubini u sukobu je s ravnim prikazom nebeske konstelacije rasterećene pritiska ekliptičkog koordinatnog sustava i precesije zodijačke astrologije. Ono što samo upućuje na astrologiju je privid orijentacijske astronomije. Kao i

u drugim slikama, levitirajuće tijelo u prostoru je astrolab, autonomni navigacijski "stroj", sofisticirana naprava po osnovi elementarne geometrije iz koje neće izaći antropomorfna ili neka druga morfološka bića, kako bismo to htjeli. Bliskog susreta treće vrste iz istoimenog Spielbergovog filma neće biti. Iz beskrajnog svemira zbog nepremostivih prostorno-vremenskih udaljenosti ne dolaze živa bića. Informacije o njihovoj prošlosti prenose bespilotne letjelice bez ikakvog *feedbacka* u vlastiti domicil. Njihova je "svijest" programirana nama dalekom tehnologijom stvorenoj u nepoznatim dubinama vremena. Milijardu, dvije zemaljskih godina za kozmos nisu od krucijalnog značaja, dovoljan je milijun za neshvatljive razlike nas i njih. Ovo što lebdi u zraku je "minut" od nas, tjelesno, vidljivo, pojavno, gotovo da govori jezikom živih ljudi, razumljivo i s namjerom. "Korak" dalje u bespuću sveukupnog prostora stoluje inertna, nama neshvatljiva sila koja nadilazi moć zamišljanja, pred nosom naših intelektualnih dosega, na dispoziciji naših mentalnih mogućnosti. Jednom u budućnosti. Trenutno, "stvar" izranja neposredno pred nama, zaprima prostor ovdje i još "negdje". Dvije su mogućnosti na pameti, po jednoj je blindirano, samoodrživo tijelo prevalilo eone ne bi li "propalo" u zemljinu atmosferu, a prema drugoj je transponirano učas zajedno s prostorom kojega zaprima. U osvit pronalaska neuništivih legura, vječnih polimera i drugih materijala sličnih karakteristika lako je zamisliti međugalaktičke brodove upravljane na "dalekinu" koji su sposobni odraditi čitav niz programiranih radnji i donositi samostalne odluke u interesu neke daleke i u vremenu prošle "inteligencije". To je sukladno aktualnoj znanstvenoj misli ovdje na Zemlji. Teže je prihvatiti opciju o trenutno materijaliziranim "duhovima" koji nepozvani ulaze u naš životni prostor. Taj je *science fiction* bliži nekim prethodnim vremenima. Možda smo se i mi negdje u dubokoj prošlosti na taj način pojavili i zaboravili, što pamtimo za kasnije. Nije problem u njima koji su svugdje oko nas, problem je u nama, u našoj ograničenoj osjetljivosti, u minimalnom dijapazonu percepcije. Zasigurno nas *vaseljena* zasipa obiljem "slika" koje nismo u stanju vidjeti. Sve ono za što smo sposobni nama se i dogodi, al' za to je potreban *timing*, jer "stvari" proizlaze jedna iz druge. Zamislite WI-FI (bežičnu mrežu) ili RTG (radiografiju) u 12. stoljeću. Ljudi neće racionalno prihvatiti fenomene koje ne mogu si objasniti uspoređivanjem, dokazivanjem ili barem pokazivanjem. Potrebno je vrijeme da se "čudo" udomaći u razumu i prihvati. U 12. je stoljeću nevidljivost morala biti vradžbina, današnja je nanotehnologija pred vratima kamuflaže iz filma *Predator* Johna McTiernana. Kad se dogodi, neće biti iznenađenje, jer je "teren" sondiran. Nažalost, sadašnji je *science fiction* navještenje teške budućnosti ljudskog roda. Desetak milijardi pokrenutih tijela pod kontrolom "sebičnih gena" teško će naći zajednički jezik oko "resursa". Nekako istodobno, zasićena Gea malim se koracima vraća u "mrtvo" doba. Je li čovjek iskoristio sve blagodati ovog holocena? Hoće li naš planet ponovo u svemir odaslati sliku zamrznute površine i tisućljeća hibernacije ili će atmosferski inženjering nešto prije završiti općim kolapsom biosfere i definitivnim krajem domicila kakvog znamo? Možda će visoko sofisticirana tehnologija zaštititi planet umjetnim omotačem i zaogrnuti vječnim zaboravom Geu kakva je bila. Jesmo li spremni za takav *scenario*? Stoga bih više volio da smo mimo drugih oblika života iz Darwinovog *Podrijetla vrsta* u jednom trenutku "prebačeni" na Zemlju, što je zaborav od prije. Lakše mi je u duši kad se vidim kao posljedicu intervencije "više sile", kad vidim svijest apliciranu na tijelo sa zadatkom. Barem u obliku inicijalnog *inputa*. Volim se pitati, postojati, ne volim razotkriti, biti. Povijest čovjeka je pitanje historije (tumačenja) i to je dobro. Vjerojatno je i sama evolucija potaknuta od nekud. Ne želim vjerovati da je iz ničega nastalo nešto, jer bi to značilo jednom početak i

jednom kraj. Dobro je da čovjek ne razumijeva sve, to ga potiče da zamišlja, mašta, osluškuje i prati, da hoće u mjeri koja mu je sudbinski određena. Čovjek stvara iz nemirenja u *de facto* stanje, sublimira pra-nagone i u tome je uspješan, sigurno uspješniji od kišne gliste. Čovjek je Božji pouzdanik kojemu je "preskočiti" ovo dvojbeno stanje i "otploviti" put drugih dimenzija i opravdati dano mu povjerenje. Sustav nije geocentričan, davno je ta dvojba riješena. Uostalom, čovjeku ne piše na čelu da se mora držati Zemlje kao "pijan plota". Sustav nije ni heliocentričan, niti šire određen. U stvari sustava i nema. Postoji samo "oduvijek" kretanje, bespočetni i beskrajni pokret. Nažalost, čovjek se u tom procesu potroši i ne živi dugo s ljepotom kretanja prema naprijed, pa se u zrelim godinama "nađe" kako posustaje i mišlju prebacuje u budućnost i kad sniva o prošlosti. Kako život ne traje vječno, čovjeku ostaje da mišlju putuje dalje od života. Samo misao može otvoriti neka druga vrata i osigurati vječnost. Naravno, postoje i druge opcije, npr. život kao iluzija, što i nije loše, jer podrazumijeva postojanje nečega u čemu iluzija boravi, vibraciju koja energiju ili "čestice" nakuplja u svakojake oblike, pa na kraju i u ljudske, te im samim činom daje smisao. Paralelne svemire s minimalnim modifikacijama na početne uvjete i sukcesivno nastavljanje života u drugim svemirima kad se u ovome život naglo prekine već sam spominjao. Prije će biti da će iz tih svemira, a ne iz dubine našeg kozmosa doći artificijelne tvorevine kad ih budemo u mogućnosti akceptirati. U našem smo kozmosu onoliko sami koliko smo nespremni prihvatiti druge oblike života, jer na nekom drugom nebeskom tijelu u ovoj ili nekoj drugoj galaksiji nema antropomorfnih stvorenja. Bliski susreti treće vrste su projekcije naših nadanja, jer bi zbiljski susret s dugom vrstom za nas bio fatalan, zato što su druge vrste biološki različite do gnušanja. Ili bi trebale biti? Uzalud je očekivati empatiju iz svemira kad je i sami zaobilazimo u širokom luku. Podsjetimo se na užase koje priređujemo životinjama s kojima dijelimo zajedničke gene, pa i na učinak međusobne borbe oko "korice kruha". Zbog toga mi je lakše zamisliti besposadne međugalaktičke brodove ili pak vremeplove koji samo obilaze planete i druga nebeska tijela u potrazi za informacijama. Promatranje je maksimalni domet njihovog uplitanja u naše živote koje bismo bili spremni podnijeti. Sve više od toga bi bio čisti horor. Sjetimo se načas povijesnih susreta različitih kultura na Zemlji i pogubnih rezultata krvavog sraza tih kultura. Preuzimanje tuđeg i nametanje svojeg drugima osobine su nečovječnosti na tragu priče o evoluciji. Posegnimo za činjenicama iz prošlosti, za ostacima dovršenih kultura, pogledajmo u njihova početna nadanja i civilizacijski sunovrat, u rast i pad zajedničkog duha. Napravimo brzi historijski pregled i uočit ćemo obrasce ponašanja. Gledajući ostatke nestalih naroda, umrlih ljudi, vrhunce i devijacije njihovih kultura, gledamo sebe i naše domete. Našu je "borbu" ovaj planet već vidio. Za njega smo samo još jednom razbuktalo mjesto svraba. Milijunima godina nam Zemlja u slojevima nudi prirodne resurse ne bi li se već jednom "odlijepili" i nestali u mrklom mraku neba i vratili se iz vlastite budućnosti nakon što ona "dođe malo sebi".

Čini mi se, što sam sa *statementom* dublje u prošlosti, bliži sam hladnom učinku svemira. To i slike pokazuju. Od apstraktnih oblika koji ne upućuju ni na što izvan "suhe" geometrije iz 70-tih, preko nebeskih atrakcija 80-tih i levitirajućih artefakata 90-tih do multimedijalnih instalacija s početka ovog vijeka, proteklo vrijeme bilježim kronološki unatrag, od čovjeka put neba. Duh ljudski, razum ili um, misao odvojena od utjelovljene duše, a primaknutu tijelu u kojemu je nastala, misao kao potvrda života, misao kojoj život garantira da će taknuti sve vrhove vidljiva svijeta, da će zaći u najdublje pore ponora i da će obići sve kutke sve-

mira, misao koja grli bližnje ljubavlju, ta ista misao drhti u smrtnom strahu od usuda. Sve je manji utjecaj zvjezdanog neba i daljine; beskonačno vrijeme se obrnulo i "na mala vrata" grunulo u zemaljski prostor kojim vladaju demonske sile zarobljene u stvarima. Još me jedino pogled na planine vezuje za astralni duh *vaseljene* oslobođen pogubne gravitacije nebeskih tijela i prolaznih sitnica. Više ne liježem uz rub žala vlažan od soli mora, pučinu gledam sa sigurne udaljenosti sklonjen u duboku unutrašnjost kuće, gotovo siguran i od svježeg zraka. S jedne strane suri Mosor, strme padine i moćne klisure, a s druge otvoreno more, pjena i daljina. Stojim između dva otvora, dušom uronjen u modre dubine, a duhom uznesen u plavetnilo neba, nepomaknut. Jedino me srce drži tu gdje jesam i topla sigurnost doma. Ovdje život osjećam do boli.

Epilog

Ova obrnuta ispovijest završava kao što je i počela, snovima, jer je tako bilo "zapisano". Ništa se i ne može postvariti što nije potvrđeno u snovima. Gledajući unazad, priviđa se određena kauzalnost, jer se za svaki sadašnji može naći uzrok u prošlom događaju. Gledajući unaprijed, teže je odrediti tu posljedičnost i često nas iznenadi nepredvidljivost zbivanja. Nisam planirao pisati knjigu na osnovu slika, nisam na to mislio. Ipak, već prije se mogao iščitati pravac u kojemu su išli kataloški *statementi* pojedinačnih radova, sklonost pisanju i traženje podataka u sjećanju. Sve ono što sačinjava knjigu bilo je podastrto tu preda mnom. Moja je odluka proizašla iz malih stvari koje plutaju na dohvat ruke i velikih događaja pohranjenih u memoriji. Zadnji rad koji sam potpisao kao izložbeno djelo nosi naziv *Pamtim sve*. Za što, ako ne iz vjere u prošlost i za povratak u budućnost? Knjiga ne nastaje posljedično na sliku. Knjiga nastaje iz druge namjere. Ovdje se radi o paralelnom hodu dvaju različitih medija kroz vrijeme koje se prelijeva iz jednog u drugi prostor; magija je pretvorila pravocrtno uzdizanje događaja prema budućnosti u linearni niz znakova kojima se putuje niz prošlost. Putevi tih prostora su isprepleteni do ne-razlikovanja. Na beskonačnom broju dodira, iz jednog se ulazi u drugi svijet, bez prisile i bez izbora, sudbinski. Pretakanje jednog sadržaja u drugi je simultano, gledajući sliku istovremeno čitam tekst, čitajući tekst vidim sliku. Knjigom se zaključilo jedno vrijeme stvaralaštva, vrijeme sna iz budućnosti. Jedna je dominantna slika iz budućnosti odredila cjelokupnu prošlost sve do sadašnjosti i dalje. Stoga vjerujem u snove. Snovi će, ako neće budni razum, prevariti vrijeme, njegovu nepovratnu usmjerenost i naslutiti ono što se ima dogoditi? Pokazuju li snovi unaprijed sudbinu ili od proživljenog iskustva konstruiraju nove mogućnosti, još jednom po principu kauzalnosti? Predosjeća li čovjek u snu vlastitu sudbinu ili mu se ona neotkrivena dogodi, zlosretna k'o *fatum*.

Iz recenzije

Suočavanje s porivima vlastitog uma i razuma u stvaralačkom činu, dakle i s graničnim situacijama u promišljanjima o *tijelu i duhu, svijesti i savjesti, Erosu i Thanatosu, trpljenju i smrti, užitku i boli*... odvija se u procesu osobnog empatičkog dijaloga autora i sa kreiranim umjetničkim djelom. "Ljudski um zamišlja *artefakt* iz pozicije moguće realizacije" navodi autor, a čovjek oponaša čin stvaranja kroz osobne sustave refleksija, imaginacije, estetskog zadovoljstva i introspekcije. No, "artefakt kao umjetničko djelo je nešto više od estetizirane rukotvorine ili industrijskog proizvoda"...

U jednoj od tema, primjerice, *Pamtim sve*, autor na osobit način "priča" o pamćenju i zaboravu, sa komplementarnim osvrtima na dobro i zlo, poeziju, glazbu, slikarstvo... marketing, novac i tržište, znanost, vjeru... Katalizatorsku ulogu kreiranih umjetničkih djela autor koristi za jedan oblik egzistencijalne analize... U temi *Libido*, primjerice, u prednjem planu je prikaz levitirajućeg artefakta naglašene trodimenzionalnosti, a u pozadini magličasto raspršena površina koja stražnjem planu daje privid dubine... U *Libidu*, sredinom prstena, prikaz vrtložne energije, razotkrivena *kozmička* žudnja... simulira početne uvjete stvaranja života... na planetarnoj razini... a subjektivno estetsko psihičko stanje (analitički rečeno...) je u povezanosti i sa dalekim analogijama arhetipskih slika u svijesti čovjeka. Na tom tragu i svemirske maglice proizlaze iz "daha zvijezda", a pod utjecajem gravitacije rađaju se i nove zvijezde. U prostorima čovjekovog znanja do zamišljenog, krije se i tajna alkemije u raznim oblicima stvaralaštva .

"Zanatsko umijeće je neophodno u izradi umjetničkog djela" navodi autor, a na dodirnim točkama sa spoznajama u psihoanalizi, psihosomatici, neuroznanosti, dubinskoj psihologiji, pedagogiji, teologiji, antropologiji... i drugim disciplinama, prikazuje osobna promišljanja *u retorici slikarstva kao matične discipline*.

Prof. dr. sc. Miroslav Prstačić, emer.

Po svemu, ovaj je tekst više nego umjetnički *statement*, to je osobna ispovijest, intiman egzistencijalistički ekskurs o boli i radosti življenja kroz umjetnost. "U ovoj se zbirci eseja pokušavam usredotočiti na 12 radova nastalih u 24 godine" - kaže autor, možda ne sasvim slučajno u poglavlju *Ravnoteža buke*, gdje analizira taj svoj rad, upravo kao ilustraciju te savršenosti i završenosti u mističnom broju 12. Ali ovo je i znanstveno-teorijski rad u kome se ispituje i propituje umjetnost i stvaralaštvo. Stavovi izneseni u ovim esejima nisu samo osobne, iskustvene projekcije autora o ovim temama, nego su često potkrijepljene teorijskim pristupima o kompleksnom fenomenu umjetnosti. Tu se otvaraju dvojbe o prirodi umjetničkog i što ga čini takvim. Zašto jedan artefakt u jednom kontekstu je, a u drugom nije umjetničko djelo ili u oba jest? "Zbog čega i radi koga je zrcalo u prodajnom salonu dizajnerski proizvod označen certifikatom o identitetu, a izmješteno u galerijski prostor potpisano umjetničko djelo?" - pita se autor i pokušava da iscrta kontekst objašnjena. Tako isto, ovaj se tekst može iščitati i kao teorijsko-znanstveni traktat o umjetnosti u kome se

propitkuju „vječita“ pitanja o umjetnosti, iako su često postavljena „usput“. Kao na primjer, genijalno rješenje dileme *l`art pour l`art* ili angažirana umjetnost, za koju autor kaže:„Svako obznanjeno djelo je u suodnosu, ne postoji umjetnički artefakt, niti koncept ili umjetnička praksa koju znamo, a da nije angažirana. Sitničarenje je angažiranu umjetnost suprotstavljati umjetničkoj autonomiji i inzistirati na učinku podrivanja dominantne kulture. Po ovom pitanju umjetnost svakodnevno zrcali temeljitije odnose, od pamtivijeka. Sve je u životu angažirano, svaka misao i svaki pokret. I potpuno refleksne aktivnosti su u stvari ciljane namjere prema nekom rješenju“. Ali ovaj se tekst može iščitati i kao prozno, čak i kao pjesničko djelo, stilski je izbrušeno besprijekorno, skoro savršeno, baš kao i autorovi slikarski radovi i umjetničke instalacije. Jezik je mjestimično neuobičajeno pjesnički zavodljiv, što čini čitanje teksta pravim užitkom.

Doc. dr. sc. Trajče Stojanov

izdavač
Sveučilište u Splitu
Umjetnička akademija

za izdavača
Red. prof. art. Mateo Perasović,

uredništvo
Izv. prof. dr. sc. Ivana Tomić Ferić
Doc. dr. sc. Dunja Pivac
Doc. dr. sc. Vito Balić
Dr. sc. Daniela Matetić Poljak, viši predavač
Žana Siminiati Violić, prof.

recenzenti
Prof. dr. sc. Miroslav Prstačić, emer.
Doc. dr. sc. Trajče Stojanov

fotografije
Zoran Alajbeg
Vojko Bašić
Ivan Kolovrat
Mateo Perasović

oblikovanje
Viktor Popović

tisak
Kerschoffset Zagreb d.o.o.

ISBN: 978-953-6617-41-8
e-ISBN 978-953-6617-52-4

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Sveučilišne knjižnice u Splitu
pod brojem 170125053

—

Odlukom Senata Sveučilišta u Splitu pod brojem Klasa: 003-08i17-06/0045; URBROJ: 2181-202-03-01-17-0026, na sjednici održanoj 28. rujna 2017. godine, odobreno je izdavanje dopunske literature (monografije), upotreba zaštitnog znaka Sveučilišta u Splitu i natpis Manualia universitatis studiorum Spalatensis.

ISBN: 978-953-6617-41-8
e-ISBN 978-953-6617-52-4